

ÜLKÜ

0/188
-8-

HALKEVLERİ DERGİSİ

DİREKTÖR: M. FUAD KÖPRÜLÜ

İÇİNDEKİLER

Moströ'de Kazanılan Zafar	N. A. Köçüka	401
Osmanlı Devletinin Doğması ve Büyümesi	M. Fuat Köprülü	404
Japon Maarif Teşkilâtında Orta ve Yüksek Öğretim Kurulları	***	410
Kemalizmin Hususiyetleri	Nuzret Köymen	416
Türk Müziğinin İnkışaf Yolu	Adnan Saygın	419
Buhranlar ve Kimya Sanayii	Gerngross	424
Yenişey-Orhon Harflerinin Mengel Meselesi	A. Caleroğlu	432
Berlin Üniversitesinde Felsefe Dersleri	Ziyaeddin Fahri	440

NOTLAR VE İKTİBASLAR: Papalığın Moğollarla Müzakerelerinde Bir Safha, *Gino Borghezio*; Sümerlerde Gümüş Hâş Sembollerinin İnkışafı, *Cemal Köprülü*; Büyük Şehir ve Köy Meselesi, *Cemal Köprülü*.

BİBLİYOGRAFYA: «Ankara, Burhan Belge» *Ömer Başkun*; «Voyages d'études géologiques et géomorphogéniques en Turquie, E. Chapaix, *Besim Dursok*, «Hethiter, Churriter und Assyrer, Albrecht Götz», *Arif Mühid*.

Halkevleri Dergileri; Yeni Esrler.

Yazılar Direktör adına gönderilmelidir. İdareye aid işler için ULUS Basımevinde ÜLKÜ İdare Direktörlüğüne müracaat olunmalıdır.

ABONE ŞARTLARI

ÜLKÜ'ye yalnız yıllık abone yazılır ve abone çıkış yılı başından ayrılır. Abone parası 250 kuruştur; İlk mekteb muallimleri ile bütün talebeler için abone parası 175 kuruştur. Abone paraları Ankara'da ÜLKÜ Direktörlüğüne gönderilmelidir.

ÜLKÜ

HALKEVLERİ DERGİSİ

MONTRÖ'DE KAZANILAN ZAFER

N. A. KÜÇÜKA

Bütün memleketin coşkun bir heyecanla gece sabahlara kadar kutladığı ve Millet Meclisinde büyük tezahürlerle karşılanan bu zafer, bir milletin hayatında hakikaten övünülmeğe lâyık bir hâdisedir. Boğazlar meselesinin eski bir tarihi vardır. Eskiden bir Türk gölü olan Karadeniz sahillerine Rusların inışı ile Boğazlar davası başlar. Bilhassa geçen asırda « hasta adam » ın mirası etrafında kopan gürültü esnasında Boğazlar işi birinci safda bir mesele teşkil ederdi. Büyük devletler arasındaki büyük rekabetler, ekseriya bu Boğazlar meselesinden doğardı. Türkiye zayıf bulunduğu zaman asırlık Çar politikası Boğazların kapanmasını, kuvvetli olduğu vakit açılmasını isterdi. Akdeniz inmek isteyen İslâv seline karşı duran İngiltere ise daima Rus politikasının aksi bir yol takib ederdi. İki büyük devletin bu amansız rekabetinden Osmanlı İmparatorluğunun

daima korkak ve mütereddid siyaseti bazan da istifade ederdi. Umumi harbe kadar da muhtelif istikametler takib etmiş olan Boğazlar işi, umumi harbde hiç şüphe yok en büyük rolünü oynamıştır.

Şimdiye kadar Boğazlar kendisine verilen ehemmiyetin ne kadar yerinde olduğunu umumi harbde ispat etmiştir. Berlin Muahedenamesi mucibince Boğazları kapayabilmek hakkını haiz olan Türkiye büyük harbde bu hakkını kullanarak İngiltere ve Fransa'nın Çarlık Rusyasına yapacağı yardımları imkânsız kılmıştır. Eğer İtilâf devletleri Boğazlardan geçebilseydiler büyük harbin talii memleketimizin çok aleyhine olarak başka surette inkişaf edecekti. İtilâf devletleri muzaffer oldukları zaman Loyd Corc gibi umumi harbin en büyük siması mütemadiyen Boğazların tarafımızdan kapanmasının kendi zümrelerine takdiri imkân haricinde rahneler aç-

trığını millet meclisi kürsüsünden söylemişti.

Kendi yurdunun kapısı olan Boğazların dünya politikasındaki bu ehemmiyetini bilen Türk milleti, Çanakkale'de bütün varlığı ile bütün aşk ve imaniyle dövülmüştü. Çanakkale harbi dünya tarihinin benzerini hiç kaydetmediği bir şehamet destanıdır. Büyük Başvekilin dediği gibi « memleketin her ocağında Çanakkaleden bir hatıra vardır. » Umumî harb Türkiye için korkunç bir felâketle neticelendiği vakıt dünya politikasını elinde tutanlar Boğazlarda derhal Türkiye'nin hakimiyetini filen selbeden hususî bir rejim kurmuşlardı. Sevr Muahedesi hükümleri ise memleketin birçok parçaları arasında Boğazları da Türkiye'den ayırıyordu. Büyük İstiklâl Savaşı Lozan sulhile tetevvüç ettiği zaman memleketin kayırsız şartsız istiklâlin tanınmış olmasına rağmen Boğazların silâh ve askerden tecridi ve Milletler Cemiyetine bağlı bir Boğazlar rejimi kurulması bu büyük eser içinde bir eksiklik teşkil ediyordu. Meclis toplanmalarından birinde bundan bahseden Büyük Başvekil İnönü, bu işin de en münasib bir zamanda halledileceğini bize vadetmişti.

En münasib zamanın geldiğini her işde olduğu gibi büyük isabetle gören Büyük Şef Atatürk bir nota ile bu gayri tabii vaziyetin kaldırılması zamanının artık geldiğini alâkalı devletlere bildirdi. Avrupanın geçirdiği müdhîş buhran içinde vaziyetin tas-

hihini bu kadar uygun zaman ve şekilde, bu kadar açık kalp ve bu kadar büyük bir hüsnüniyetle istemek devletler hukukunda çok az görülen hâdiselerdendir. Montrö'de konferans toplandıktan sonra devletler arasında muhtelif menfaat düşünceleri konferansın havasında endişeli anlar tevlid etmiş ise de Türk teklifinin asaleti karşısında bulunan hal çaresi her devleti tatmin etti. İngiliz ve Sovyetleri memnun ederek müşterek nokta bulundu. Ve nihayet Türkün Boğazlar üstündeki kayırsız şartsız hakimiyet hakkı tanındı. Bu kadar memleket çocuğunun kanı ve canı bahasına mal olan ve her karış toprağı Türk kanile yoğurulmuş olan Boğazlar üzerinde hakimiyet hakkımızın tanınması kadar hakka uygun bir karar olamazdı. Türk hakkının Boğazlar üstünde tanınması Balkanlarda daha sıkı ve daha samimi bir tesanüd yaratacağı gibi Karadeniz mücaviri devletler arasındaki anlaşma esasları bundan sonra daha kuvvetli olacak ve Boğazların sulhcu Türkiye'nin elinde bulunması dünya sulhunun muhafazasında kuvvetli bir âmil olacaktır. Türkiye'nin güzel hareketini ve büyük siyasi zafarını medihde yarışan dünya gazetelerinin de söylediği veçhile Montrö anlaşması umumî harbden sonra devletler arasında yapılan konferanslardan herkesin memnun olarak çıktığı tek konferanstır. Bununla artık herkesin tatlı bir hayâl gibi zannetmeğe başladığı müşterek emniyet fikri yeneden ve sağlam şekilde kuvvetlen-

miş ve Milletler Cemiyetinin prestiji yükselmiştir. Konferansın birbuçuk aylık çalışmasında Türk murahhas heyetinin gösterdiği olgun dirayet göğüslerimizi kabartacak büyük bir gurur noktasıdır. Bu kadar derin ve gümüllü zaferi yaratan Büyük Şefe

ve arkadaşlarına karşı kalplerimizdeki sevgi ve güven bağları bir kat daha kuvvetlenmiş, Türklüğü zaferden zafere götüren Kemalizm yolunda payımıza düşen işi yapmak şevkimiz bir kat daha artmıştır.

OSMANLI DEVLETİNİN DOĞMASI VE BÜYÜMESİ (*)

M. FUAD KÖPRÜLÜ

Osmanlı devletinin kuruluşundan evvel ve kuruluşu esnasında gerek Orta Anadolu'nun gerek Garbî Anadolu'nun ictimai halini ve buralarda mevcut maddî ve manevî kuvvetleri ve faaliyet tarzlarını umumi hatlarla gösterdiğimiz ümid ediyoruz. Bir asırdanberi büyük bir terakkiye mazhar olan İslâm ve Bizans tetkikleri, XIII ve XIV üncü asırlarda Bizansın ve Balkanların ictimai ve siyasi hayatını oldukça vuzuh ile tebarüz ettirdiği cihetle, burada Osmanlı devletinin kuruluşuna imkân veren, hattâ onu kolaylaştıran bu harici âmillerden de bahsedecek değiliz. Binaenaleyh, gerek umumiyetle malûm olan bu harici şartları, gerek bu büyük tarihî processus'ün -şimdiye kadar izaha çalıştığımız- ictimai âmillerini göz önünde tutarak, ibtida Osmanlı devletinin doğma ve büyüme safhalarını, XIV üncü asır sonuna kadar, şematik bir şekilde arz ve izah edelim. Ve sonra, bu büyük hâdisenin başlıca âmillerini ve bilhassa dahilî âmilleri izaha çalışalım.

Daha ilk Selçuk fütuhâtı esnasında Anadolu'ya gelerek muhtelif yerlere iskân edilmiş olan Kayı Oğuzlarından küçük bir kısım, XIII üncü asır sonlarında Anadolu'nun şimali garbisinde ve Türk - Bizans hududu üzerinde

yaşıyordu. Bunların XIII üncü asırın son yarısında Paflagonyadaki kudretli Türk Emiri Unur'un maiyetinde, civarlarındaki Bizanslılarla mücahedelelerde buldukları tahmin olunabilir. Zeki ve iradeli bir aşiret reisi olan Osman, Anadolu'daki Bizans topraklarının o zamanki anarşiden ve metrûk vaziyetinden istifade ederek, arazisini yavaş yavaş genişletmeğe başladı. İznik havalisine doğru tehditkâr bir vaziyet alan Osmana karşı Muzalon kumandasındaki Bizanslıların « Baphaeon : Koyunhisarı » ndaki harpleri, imparatorluk ordusunun onunla ilk temasıdır (1301, Muralt'a göre 1302). Gerek merkezde gerek Balkanlarda türlü gâilelerle meşgul olan ve garbî Anadolu'da Germeyan oğulları ile ona tabi sahil beylikleri gibi kuvvetli düşmanlarla uğraşan Bizans, uzun müddet Osmana karşı bir harekette bulunmak imkânını bulmadı. Kendi kuvvetleriyle kendini müdafaaya mecbur olan bazı mevkiiler ve nihayet, epey yıllardanberi mülhakat köylerini kaybetmiş olan Bursa sukut etti (1326). Osmanlıların mütemadi ilerlemelerinden ve İznik'in tehdid edilmesinden telâşa düşen

[*] Muharririn « *les origines de l'empire ottoman, E. de Boccard, Paris 1935* » adlı eserinin son kısmının tercümesi.

genç imparator Andronik III, 1329 da Pélécanon -bugünkü Maltepe- de Orhanın ordusu ile yaptığı harbi kaybetti ve İznik 1331 de Orhanın eline geçti. 1337 veya 1338 de İzmiti de ele geçiren Osmanlı devleti, artık Kocaeli yarım adasına da hâkim olmuştu. Bu zamanlardan başlayarak galiba 1360 senelerine kadar, Osmanlı devleti parça parça Karesi beyliği arazisini de ilhaka muvaffak oldu. XIV üncü asır ilk yarısının son yıllarında Osmanlı devletinin vaziyetinden bahseden *İbni Batuta* ve *Omeri*, Orhan'ın faaliyetinden, kuvvetli bir orduya malikiyetinden bahsederler. Aydın oğulları devletinin kuvvetli hükümdarı Umurun ölümünden sonra, dahili ve harici türlü gailelerle meşgul olan Bizans, Orhanın yardımını daha ehemmiyetle temine çalıştı. Orhan, artık Bizansın dahili işlerine de müdahale ediyordu. İşte bu münasebetlerle 1345 den beri Avrupa kıtasına geçmekte olan Osmanlılar, nihayet şiddetli bir hareketi arz neticesinde kale divarlarının yıkılmasından istifade ederek Gelibolu'ya yerleştiler. Anadoludan ve bilhassa Karesiden birçok Türkler buraya geldikleri gibi, Orhan bazı göçebe aşiretleri de buraya sevketti. Trakya halkının kaçabilen kısmı, Osmanlı İstilasını önünde muhaceret ediyor, boş kalan yerler Anadoludan gelen Türklerle dolduruluyordu. 1359 da başlayan bu hareket, şimdiye kadar yalnız Osmanlıların değil onlardan evvel diğer sahil emaretlerinin de yapmış oldukları gibi geçici bir istilâ değil, hakikî bir yerleşme idi; ve asırdide paytaht ilk defa olarak Os-

manlı tehlikesini -kelimenin bütün şümülüyle- idrâk edebildi. Murad I, tahta çıktığı zaman, Gelibolu üssülhareke olmak üzere, Türkler Avrupa kıyısında kat'i surette yerleşmişler, Trakya fütuhâtı epey ilerlemişti. Orhanın tecrübeli kumandanları 1360 - 1361 seferiyle Trakyanın strateji bakımından en mühim yerlerini ele geçirmişlerdi. Muradın 1389'a kadar süren saltanatı, Balkanlarda Osmanlı hakimiyetinin sarsılmaz bir şekilde yerleşmesi gayesini istihsal etmişti. Paytahtlarını Edirneye nakleden Osmanlılar, Trakyayı, Makedonya, Bulgaristanı zapt ve oldukça mühim kemiyette Türk muhacirlariyle iskân etmişler, ve nihayet Kosova meydan muharebesinde Sırbistanı da ortadan kaldırmışlardı. Balkandaki muzafferiyetle kuvveti artmış olan Osmanlı Devleti, Murad zamanında Anadoluda da hududlarını genişletmiş, Ankara ve havalisini, Germeyan ve Hamid oğulları arazisinin mühim bir kısmını almış, Karamanlıları mağlûb etmişti. Kat'iyetle denilebilir ki, Beyazid I, tahta çıktığı zaman, Osmanlı devleti Anadoluda ve Balkanlarda sağlam ve kuvvetli bir imparatorluk şeklinde kurulmuş bulunuyordu. Onun bir kat daha büyüttüğü ve kuvvetlendirdiği bu siyasi binanın ne kadar sarsılmaz temellere dayandığı, biri parlak bir zaferle, diğeri hükümdarın esaretiyle biten Niğebolu ve Ankara muharebeleri gibi iki büyük tecrübe ile sabit olmuştur.

Osmanlı Devletinin ilk kuruluşu asrına bu umumî bakıştan sonra, bu büyük tarihî processus'un başlıca âmillerini kısaca sıralayabiliriz :

1— Osmanlıların Türk - Bizans hududu üzerinde bulunmaları yani coğrafi vaziyetleri. Nitekim garbi Anadoluda Bizans hududları üzerinde bulunan diğer birtakım Türk kitlelerinin de -hattâ bazılarının Osmanlılardan evvel ve onlardan daha kuvvetli- siyasi teşekküller vücuda getirdiklerini göstermiştik. Ve bunun bütün sebeplerini izah etmiştik.

2— Osmanlı hududlarındaki Türk beyliklerinin bu yeni teşekküle karşı hasmâne bir harekette bulunmamaları. İbtida Paflagonya Emiri Umur'a tabi olduğu tahmin edilen Osman, Umurun ölümünden Paflagonya'nın Candar oğullarına geçmesine kadar devam eden müddet zarfında, hareketlerinde serbest kalmış, ve galiba o sahadaki bazı küçük kuvvetler de bu karışıklık zamanında ona iltihak etmişlerdi. Candar oğulları bir taraftan Karadeniz sahil memleketlerini elde etmek, muhtemel bahri taarruzlara karşı koymak, diğer taraftan da Orta Anadoludaki İlhani valilerine, sonra Eretnalara, ve kendisiyle hemhudud sair Türk siyasi heyetlerine karşı vaziyetini muhafaza etmekle meşgul olduğu için, Bizanslılar aleyhine mücadelede bulunan bu küçük teşekkül hakkında fena bir fikir besleyemezdi. Ger meyanlılara gelince, Orta ve Cenubi Anadoludaki büyük siyasi kuvvetlere muvaffakiyetle mukabele edecek vaziyette bulunan bu kuvvetli devlet de Bizanslılardan fütihat yapmakla meşguldü. İbtida kendi kumandanları tarafından tesis edilip kendisine tabi olan Aydın, Saruhan gibi sahil beylikleri kuvvetlendikten sonra bir iç devleti mahiyetinde kalan bu dev-

let, Karahisarı ve İnang oğullarına tabi memleketleri zapt ettikten sonra, Hamid oğullarına ve bilhassa Karahanlılara karşı mevkiini muhafazaya düşünüyordu. Menteşe, Aydın, Saruhan, Karesi oğullarına gelince, bunların istihdaf ettikleri fütihat yolları ve takib ettikleri gaye, hele ilk zamanlarda, Osmanlılarınkiyle aslâ taarruz etmiyordu. Bizanslıların bir aralık onları Osmanlılar aleyhine teşvik etmesi, hiçbir netice vermemişti. Çünkü karşılarında, başka düşmanlar vardı. İşte bu suretle, Anadolunun umumî vaziyeti siyasiyesi, Osmanlıların ilk zamanlarda serbestçe hareketlerine maydan bırakmıştı.

3— Osmanlıların Asyada kendileriyle hemhudud Bizans topraklarını aldıktan sonra Avrupaya geçmelerini ve Balkanlarda sağlam surette yerleşmelerini kolaylaştıran âmiller, cenubi şarki Avrupanın Orta Kurun tarihile uğraşan muhtelif âlimler ve bilhassa İslâv ve Bizans tetkikatı mütehasısları tarafından oldukça sarih surette aydınlatılmış olduğundan, ilim âlemince esasen malûm olan o cihetleri meskût geçiyorum.

4 — İlk Osmanlı hükümdarları, Anadoludaki Bizans topraklarını zapt etmek ve orada esaslı surette yerleşmek için muhtaç oldukları maddî ve manevî kuvvetleri, garb serhadlerindeki diğer beylikler gibi, XIII üncü asrın ikinci yarısından beri garb hududlarına gelib birikmekte olan göçebe, köylü, şehirli Türk unsurlarından kâfi derecede temin etmişlerdi. Sahil beylikleri, yalnız Bizanslılara değil denizci Lâtin kuvvetlerine karşı da devamlı bir netice temin etmeyen mü-

temadî harblerle hırpalanırken, Osmanlı beyliği kendisini yormıyan yavaş fakat sağlam adımlarla hududlarını genişletiyor, mütemadî kuvvetini arttırıyordu. Osmanlılar Geliboluyu zaptetmeden evvel, hıristiyan âlemi onların mevcudiyetleriyle alâkadar bile değillerdi. Halbuki bilhassa Gazi Umur beyin parlak fakat neticesiz seferleri, Papa başta olmak üzere Akdeniz hıristiyan âlemini galeyana getirmiş ve Umur'un ölümüyle beraber İzmirin de zaptını mucib olmuştu. Osmanlı devletinin kuruluşunda, coğrafi vaziyetlerinin diğer hudud beyliklerinden farklı olan bu hususiyeti yani karşılarında yalnız Bizans muhasım olarak bulmaları da hesaba katılmak lâzımdır. Yoksa, ondan evvelki âmiller, diğer sahil beyliklerinin kuruluşunda da aynı suretle mevcuddu.

5— Osmanlılar hariç olmak üzere, diğer sahil beyliklerinde devlet bütün ailenin müşterek malı addolunuyor, prenslerden herbiri kendine ait olan sahada müstakillen hüküm sürüyordu. Gerçi ailenin en büyüğü nazarı olarak diğerleri üzerinde bir nevi süzrinte hakkını haizdi; fakat bunu, ancak maddeten en kuvvetli olduğu zaman tatbik edebiliyordu. Aydınoğlu Mehmed bey Birgi'de hükümran olduğu zaman, küçük oğlu yanında bulunuyor, diğer oğullar ayrı yerlerde hükümran bulunuyorlar. Bunlardan hepsinin ayrı kuvvetleri vardı. Umur bey ilk Gelibolu seferine babasının arzusu hilâfına olarak gidiyor. Babasının ölümünden sonra, kendisinden büyük bir karde-

şi bulunduğu halde, amcalarının ve kardeşi Hızır beyin ısrarı ile beylik tahtına geçiyor. İşte bu vaziyet, bütün sahil beyliklerinde sık sık dahilli rekabetler, mücadeleler tevli ediyor; ve onları zaif düşürüyor. Halbuki Osmanlı devletinde bütün kuvvet bir tek hükümdarın elindedir. Öyle görünüyor ki Murad I de, muahharan oğlu Bayazid'in yaptığı gibi, hakimiyette kendine rakib ve müddei bırakmamak için, kardeşlerini ortadan kaldırmıştır. Osmanlı devletinin XIV üncü asırda dahilli mühim bir sarsıntıya uğramamasında "hakimiyetin taksim edilmemesi" büyük bir âmil olmuştur. Bu, acaba hukukî bir tekâmül neticesi midir, yoksa hükümdarların şahsî tecrübelerinin bir tatbiki midir? Bir şey söylenemez. Yalnız, bunun, İslâm hukuku âmme prensiplerine uygun olduğunu kaydedelim.

6 — Osmanlıların, Karesi arazisinden mühim bir kısmını kolayca aldıktan sonra Avrupaya geçip Geliboluda yerleşivermeleri, devlet bünyesinin kuvvetlenmesinde büyük bir âmil oldu. Çünkü, boş ve zengin toprak bulup yerleşmek maksadiyle birçok göçebe unsurlar, fakir köylüler, Rumelinin zengin Timârlarına nail olmak isteyen birçok Sipâhiler, Orta Anadolu'dan, Karesi, Saruhan, Aydın, Menteşe gibi sahil beyliklerinden Trakyaya ve Makedonyaya geldiler. Devletin iskân maksadiyle naklettiği kitlelerden başka, şahsî arzularıyla gelenlerin de herhalde büyük bir yekûn tuttuğu tahmin olunabilir. Sahil beylikleri halkından birçokları, vak-

tiyle beylerinin maiyetinde gelib geçmiş oldukları bu zengin ve güzel Rumeli sahasını daha eskiden tanıyorlardı. Osmanlı devleti bu suretle Anadolu'daki komşularının zararına kuvvetini mütemediyen arttırıyordu. Anadolu'dan Rumeli'ye Türklerin böyle kitle halinde nakilleri XV inci asırda da devam edecektir.

7 — Osmanlıların Balkanlardaki fütuhatsı, kendileri için nüfusça büyük zayıfları mucib olmadan, kolaylıkla yapılmıştır. Bu fütuhatta harben zaptolunan yerlerden mebzul ganimet ve esir alınıyordu. Ekseriyetle genç çocuklardan mürekkebe olan bu esirlerden devlet namına alınan beşte bir hisse Anadolu'ya sevk edilerek Türkler arasına iskân ediliyorlar ve orada Türkçe öğrenip İslâm olduktan sonra askerlikte kullanılıyorlardı. Anadolu'da büyük askerî fiyeflere malik olan kumandanlar, yahut daha küçük fiyet sahibleri, hisselerine düşen esirleri ya satıyorlar yahut İslâm âdetine göre terbiye verdikten sonra kendi maiyetlerinde kullanıyorlardı. XV inci asrın ilk yarısında, Anadolu'da, Hıristiyan ahalisiyle beraber herhangi bir işe vakfedilen köylerin mevcudiyetini biliyoruz. Kat'î bir şey söylenememekle beraber, bunların böyle esirlerden mürekkebe köyler olduğu tahmin olunabilir. Eğer böyle ise, bu esirlerden ancak bir kısmının - belki yaşları küçük olanların - ihtida ettirildiği, kısmı azamının büyük arazi sahipleri tarafından ziraat işlerinde kullanıldığı meydana çıkar. Sulhen zaptedilen yerlerdeki halk, muayyen vergilerini vermek üzere,

yerlerinde bırakılıyordu. Yukarıda bahsetmiş olduğumuz serseri derviş zümreleri, Hıristiyan halk arasında mütemedi bir İslâm propagandası yapmakla meşguldü. Bugomiller gibi ortodoks kilisesine düşman Hérétique zümreler arasında İslâmiyetin kolaylıkla yayıldığı tasavvur olunabilir. Aristokrasi arasında da, ekonomik ve psikolojik sebeplerle, ihtidalar vuku bulduğu tabiidir. Fakat bu ihtidaların XIV üncü asırda büyük mikyasta vukua gelmediği söylenebilir. Bunu daha sonra, XV inci asırda bilhassa Bosna'da ve Arnavutluk'ta göreceğiz. Bütün bunlarda devletin hiçbir müdahalesi, tazyiki olmamış devlet her zaman din serbestisine, ruhanî sınıfların imtiyazlarına, komünöterlerin örf ve âdetlerine riayet etmiştir.

8 — İbtida yukarıda söylediğimiz genç esirlerden teşkil edilen Yeniçeri kuvveti, hükümdarın maiyetinde daimî bir piyade kuvveti idi. Fakat devletin en büyük askerî kuvvetini, Timar sahibi Sipâhilerin vücuda getirdiği süvari kuvveti teşkil ediyordu. Bilhassa XIV üncü asırda bu Yeniçerilerin göze çaracak bir ehemmiyetleri yoktu. Devşirme usulü sistematik bir şekilde ancak XV inci asırda Murad II. zamanında başlamıştır.

9 — Zaptedilen arazinin muhtelif kıymette Timarlara ayrılarak, askerî vazife mukabilinde Sipâhilere verilmesi yahut daha büyük kıymette Zîâmet ve Hasların, varidatıyla mütenasib miktarda asker tedarik etmek şartıyla, daha büyük kumandanlara

verilmesi usulü, Selçuk devleti zamanında olduğu gibi Osmanlı Devletinde de devam ediyordu. Babadan oğula kalan bu sipahilik, memlekette çok sağlam esaslara dayanan bir toprak aristokrasisi vücuda getiriyordu. Kendi menfaatleri, varidatı kendilerine tahsis edilmiş olan köyün ıktı-sadı yükselişine, yani köylü sınıfının refahına müstenid olan bu sınıf, kendi mâlikânelerinde devletin de bir nevi mümessili idiler. XV inci asırda Osmanlı devletinin gerek siyasi yükselişinde gerek onun istinadgâhı olan ıktı-sadı refahında bu sınıfın büyük rolü olmuştur. Vaktiyle uzun uzadıya müdafaa ve izah ettiğim gibi, bu usulün Bizanstan alınma olmayıp, büyük Selçuk İmparatorluğundan beri devam edip geldiğini yine tekrar edeyim.

10 — Devletin mülki, askerî, adli teşkilâtı, esasen Anadolu Selçukları teşkilâtının bir devamı mahiyetinde olup, kısmen İlhâni teşkilâtının ve biraz da Mısır Memlûklri teşkilâtının tesiri altında kalmıştır. Vaktiyle izah etmiş olduğum bu meseleyi burada tekrar edecek değilim. Osmanlı devleti XIV üncü asırda bütün bu teşkilât için muhtaç olduğu anasırsı, pek az istisna ile, Türkler arasında bulmuştur. Devletin büyük ricali ve kumandanları ise - Mihal oğulları gibi bir iki istisna ile - kâmilen yüksek

Türk aristokrasisine mensubdular; Osmanlı hanedanının yükselişiyile müterafik olarak yükselen ve onlarla beraber Osmanlı devletini kuran bu aristokrasi, XIV üncü asırda bütün idareyi ellerinde tutuyorlardı. Bunla içinden büyük kumandanlar, mahir idareciler, yüksek organizatörler, in-ce diplomatlar yetişmişti.

11 — Bütün bu âmillere ilâve olarak, ilk Osmanlı hükümdarlarının, Osmanın, Orhanın, Muradın, ve bil-hassa bu sonuncunun büyük kuruculuk meziyetlerini de göz önünde tutmak lâzımdır. Büyük ve yaratıcı ferdlerin içtimâî hayatdaki hâkim rolünü nazarı itibare almayan yanlış anlaşılmış bir determinizm, içtimâî hayatın ve tarihi tekâmülün mühim bir âmilini unutmuş olur. Bütün bu izahattan sonra, Osmanlı devletinin kuruluşunun manasını, Anadolu Türklüğünün tarihi yürüyüşü bakımından şu şekilde izah edebiliriz: Bu devlet, münkarız Selçuk Sultanlığı ile ve ona halef olan sair Anadolu beylikleriyle hiç alâkası olmayan yeni bir organism, yeni bir ethnique et politique teşekkül değildir.

Bilâkis, yukardanberi izah ettiğimiz veçhile, vaktiyle Anadolu Selçuk devletini, Dânişmendileri, Anadolu beyliklerini de kuran Anadolu Türklüğünün XIII-XIV üncü asırlardaki siyasi ve içtimâî tekâmülünden doğan yeni bir sentezdir.

JAPON MAARİF TEŞKİLATINDA ORTA VE YÜKSEK ÖĞRETİM KURUMLARI

Japonya'da orta öğretim için birinci derecede olarak, erkeklere mahsus « orta okul » larla kızlara mahsus « yukarılık(*) kız okulları » mevcuttur. Bundan başka, yine orta derecede bir takım meslek (ertik) okulları da vardır ki bunların gayeleri de -erkeklerle ve kızlara- ticaret ve sanayi hayatında bir ân önce iş bulabilmelerini temin edecek bir tahsil vermektir.

Orta dereceli türlü okullarla talebelerinin topyekünları bu son yıllarda şöylece durgulanmaktadır :

Öğrencilerin sayısı

2,151926

2,280709

2,260965

Okulların sayısı

17694

17755

17636

Yıl

1929

1931

1933

« Orta okul » larda, -ki aşağı yukarı, real-gimnazyum tipindedir-, tahsil müddeti (12-16 yaşındakilere mahsus olmak üzere), 4-5 senedir; bunlara girebilmek için ilk okulun VI-üncü sınıfından bir bitirme şahadetnamesi almış ve açılan giriş sınavında kazanmış olmak şarttır. (Son yıllardaki sınavlarda adayların yalnız % 46-59 u alınmıştır), bu kurumlarda okutulan dereler şunlardır: Ahlak, Esasiye hukuku, Japonca ve Çin klâ-

sikleri, Tarih, Coğrafya, bir yabancı dil (İngilizce, Almanca, Fransızca veya Çince), Tabiat bilgisi, Resim, Müzik, Elişi (meselâ bahçirvanlık) ve Jimnastik.

Dördüncü seneden sonra derslerin bir takımı saatlere göre iki seri halinde verilmeğe başlanır ve öğrenciler bunlardan hangi takımı takip etmek istediklerini kendileri tayin ederler. Derslerin böylece iki takıma ayrılmış olması, talebelere bir kısmının doğrudan doğruya tatbikat sahalarına geçebilmelerini, bir kısmının da okulu bitirdikten sonra daha yüksek okullar için hazırlanabilmelerini temin etmektedir. Maamafih, mutad olarak, daha 4 üncü yıl biter bitmez, doğrudan doğruya üniversite için hazırlayacak şekilde kurulmuş olan Amerikan sistemi kollejlere girilir. « Ulusal kollejer » adını alan bu kurumlar çok mühimdir ve yalnız erkeklere mahsustur ve vazifeleri talebelere doğrudan doğruya üniversiteye elverişli bir terbiye vermektir. Bu tip kollejer de teşkilât itibarıyla iki türüdür: alt sınıflar 4 seneliktir (ki orta okulun aşağıki sınıflarına muadildir), üst sınıflar da 3 seneliktir. Japonya'da bunların yekünü 31 dir : 25 i devletin, 2 si belediyenin, 4 ü de hususî; öğretmenlerinin sayısı 668; öğrencilerinin sayısı 16.311 dir.

(*) Yukarılık — Supérieure

JAPON MAARİF TEŞKİLATINDA ORTA VE YÜKSEK 411

« Orta okul » derslerinin sınıflara göre taksimatı şöyledir :

Ders	I.	II.	III.	IV.	V.
Ahlâk	1	1	1	1	1
Esasiye hukuku	—	—	—	2	2
Japonca ve Çin klâsikleri	7	6	6	4	4
Tarih, coğrafya	3	3	3	3	3
Yabancı dil	5	5	6	—	—
Hesab	3	3	3	—	—
Tabiat bilgisi	2	3	3	4	4
Resim	1	1	1	—	—
Musikî	1	1	1	—	—
Pratik işler	2	2	1	1	1
Beden hareketleri	5	5	5	5	5
Topu	30	30	30	20	20

IV üncü ve V inci sınıfların şubelere göre ikili ders saatleri cedveli de şudur :

	1	2	1	2
Japonca ve Çin klâsikleri	1/3	1/3	1/3	1/3
Yabancı dil	2/5	4/7	2/5	4/7
Hesab	2/4	2/5	2/4	2/5
Tabiat bilgisi	1/4	1/2	1/4	1/2
Teknik bilgi	3/5	—	3/5	—
Resim	1/2	1/2	1/2	1/2
Musikî	1/2	1/2	1/2	1/2
Topu	11/15	10/12	11/15	10/12

Her okul direktörünün, mahallî icablara göre bu saatler sayısını durulamak selâhiyetleri vardır.

Bu türlü « orta okul » ların sayısı :
 1929 da 546 okul 343709 öğrenci,
 1931 de 557 okul 345691 öğrenci,
 1933 de 558 okul 329 459 öğrenci,

« Orta okul » lardan yalnız -Tokyo ve Hiroşima öğretmen okullarına bağlı olmak üzere- iki tanesi devlettir; ötekilerin hemen hepsi vilâyet ve şehirlerindir; beşte birisi ise hususidir. Profesörlerinin sayısı 13 bin kadardır. Fakat şurası dikkate lâyıktır ki talebelerinin ancak dörtte biri çiftçi ve dörtte biri memurlar ve serbest meslek adamlarının evlâdlarıdır.

« Yukarılak kız okulları » na âdet üzere ilk okullarını bitirmiş 12 yaşındaki kızlar alınmaktadır. Tahsil müddeti 4 veya 5 senedir. Yukarılak ilk okulları bitirenler (şu halde 14 yaşında bulunanlar) için ise üç senelik ayrı sınıflar vardır. Bu okulların çoğunda, ev işlerini öğretmeğe mahsus ev idaresi dersleri vardır. Nitekim bundan dolayı asıl bu mekteblerin Japonca adlarını « Yukarılak ev kadını kızlar okulu » diye tercüme etmek daha doğru olur. Bu türlü okullar 2-3 veya 4 senelik olabilir. Ders saatlerinin sayısı erkek okullarından azdır. Yabancı dil olmak üzere İngilizce veya Fransızca öğretilmektedir. Bundan başka mahallî icablara göre terbiye, elişi ve daha buna benzer faydalı dersler gösterilir. Yukarıda söylediğimiz gibi 5 sene tahsile devam etmek istemiyenler daha az sene devam ederler ve ona göre hususî bir ders yılı programı takip ederler.

Kız okullarının ders saatleri cedveli şudur :

Dersler	I.	II.	III.	IV.	V.
Esasiye hukuku	—	—	—	1	1
Japonca	6	6	6	5	5
Yabancı dil	3	3	3	3	3

Tarih, coğrafya	3	3	2	2	2
Riyaziye	2	2	3	3	3
Tabiat bilgisi	2	2	3	3	3
Resim	1	1	1	1	—
Ev tutumu	—	—	—	2	4
Dikiş	4	4	4	4	4
Musiki	2	2	1	1	—
Beden hareketleri	3	3	3	3	3
Topu	28	28	28	29	29

Yukarılak kız okullarının sayısı 1929 da 940 tan; 1933 te 963 e çıkmıştır: bununla beraber öğrencilerinin sayısı ise 359260 tan 361739 a çıkmak suretile, ancak 2000 kadar fark etmiştir. Bu son rakkam ise aynı yıldaki orta okul erkek öğrencilerinininkinden üstündür.

Bu okullardan yalnız üçü devlettir, ki Tokyo, Nara öğretmen okullarına bağlıdır, ki burada ayrıca bir « ev tutumu » okulu da vardır. Buralarda -en son yıllarda- 10 u kadın olmak üzere 24 profesör ve 1370 kız öğrenci bulunmakta idi. Kalan mekteplerden de 712 si vilâyet veya şehirlerindedir; 225 i hususidir. Profesörlerinin sayısı 14000 kadardır. Kızların çoğunun babaları tüccardır.

İHTİSAS MEKTEPLERİ

Muhtelif *ihstias okullarının* vazifesi öğrencilere pratik bilgiler vermek ve onları türlü mesleklere hazırlamaktır.

Bu mekteplere, umumiyetle, 12 yaşlarında, yani ilk okulu bitirdikten sonra, girilir. Fakat daha başka kurlumlarda vardır ki, bunlara 14 yaşında olanlar, yukarılak halk mektebini

bitirdikten sonra girebilirler. Evelkilerin devam müddeti 3-5, sonrakilerin ise 2-3 senedir.

Yukarılak kız mektepleri, hattâ erkek orta okulları bile orta öğrenim bakımından aynı hakkı verebilmektedirler. Sanayiciliğin bir düziye gelişmesi neticesinde, bu mektepler geniş halk tabakalarının çok rağbet görmekte, ve gittikçe daha ziyade inkişaf etmektedirler, çünkü bilhassa verdikleri şahadetnameler, orta okullarinkile bir değerdedir.

Yüksek sanayi okulu (hepsi de devletin olmak üzere) yirmi tanedir; bunlarda 369 Profesör, 6 yabancı mutahhasıs, 511 yardımcı hoca ve saire 7680 de talebe vardır. Burada da girme sınavını buluyoruz : nitekim bu sınavlara giren 16889 aday içinden imtihanın sıklığı dolayısıyla, ancak 2617 si kabul edilmiştir.

Ziraat ihtisas mektepleri nin kuruluşları da yukarıkilerin benzeridir, ancak bunların iki senelik hususî bir kursları daha vardır. Bu nevi muhtelif tip mektepler arasında, *baytar orta okullarının*ki tarzında dersler vardır ki müddetleri 4-5 sene kadardır. Bunlara kabul için sınır yaşı olan 14 ü doldurmak, veyahut yukarılak halk mektebinden yahut ta bu derece de bir okuldan şahadetnameli olmak şarttır. Bazı mekteplerin ormancılık, bazılarının ise bağcılık ve balıçcılık kursları vardır. Bu neviden 10 mektepte 155 Profesör, 211 doçent, 2944 talebe bulunmakta idi.

Ticaret yüksek okulları için yalnız iki kurum vardır : Aşağı ve yukarı ticaret okulu. Birincisine ilk mektep bitirildikten sonra, yani 12 yaşında

girilebilir; devam müddeti 3-5 senedir. Yukarı ticaret okuluna ise, yukarılık halk mektebini bitirenler girer; devam müddeti ise 3 yıldır. Bu neviden 12 mektepte, 204 Profesör ve 214 doçent, 6981 talebe okutmuştur.

İki tane de *deniz okulu* vardır ki birinde 5 senelik aşağı, birinde de 4 senelik yukarı sınıf teşkilâtı vardır. Bunlarda 69 Profesör, 1484 talebe okutmuştur. Şu halde topyekün 44 tane devletsel ihtisas mektebi mevcuttur.

Yukarı sanayi mekteplerinde, türlü bilim şubelerine göre sistemlenmiş birçok kurslar, yanyana ve aynı zamanda verilmektedir. Meselâ doküma ve bökmecilik, keramik, tatbiksel kimya, elektriksel kimya, makinecilik, elektrikçilik ve mimarlık şubeleri gibi. Ziraat ihtisas mekteplerinde ise, yukarıda andıklarımızdan maada, ziraatsel kimya, ipek yetiştiriciliği ve dokümacılığı, ziraat mühendisliği, ziraatçılık ve baytarlık dersleri vardır. Nagasaki yüksek ticaret okulunda, dış ticaret için hususî bir kurs vardır. Bunun müddeti birbuçuk senedir. Yamaguçi yüksek ticaret okulunda ise, Çin ile olan ticarete mahsus hususî bir kurs bulunmaktadır. Deniz okullarının her birinde de, biri gemi süvariliğine, öteki gemi mühendisliğine mahsus olmak üzere iki ayrı sınıf teşkilâtı vardır.

Buraya kadar sıraladığımız devletsel ihtisas okullarından başka, vilâyet ve şehirlerin, hattâ hususî şahısların idare ettikleri ihtisas mektepleri vardır. Bunların sayısı 1928-29 da topyekün 917 idi: 88 i orta dereceli sanayi okulu, 220 si orta dereceli ziraat oku-

lu, 236 sı ticaret okulu, 11 i denizcilik okulu, 12 balıkçılık okulu. Bunları idare edenlerden 718 zi muhtelif cemiyet veya heyetler, 199 u da hususî şahıslar idi; ve bu kurullarda 13256 Profesör, 465386 talebe bulunuyordu.

Öğrenim için bir sınırlı yaş durgulamayan Japon maarif sisteminin tetkikinden şu netice çıkıyor ki, talebe yaşlarını gösteren cetvellere nazaran, bu mekteplerde 12 yaşındaki çocuklardan başlayarak 49 yaşına kadar adamlar da talebelik etmektedir.

GENÇLİK OKULLARI

Son zamanlarda kurulmuş olan ve tamamen özel tipte bir mektep daha vardır ki bu da - Japonca'da « *gakke* » adı verilen- « gençlik okulu » dur. Bunun gayesi, talebeyi ameli hayatın muhtelif şubeleri için hazırlamaktadır. Mektep talebeye lâzımgelen bilgileri ve bununla beraber; birçok ta, onları, milletleri için kıymetli birer unsur olarak yetiştirilmiş, kafa, ahlak ve bedence gürbüz ve sağlam insanlar yapmak cihetine ehemmiyet vermektedir. Öteki birçok orta okulların sıkı nizamlılığı hilâfına, bu mektepleri ayırmılayan cihet nizamlarının çok daha elâstiki ve sade, ve mahallî, hattâ talebelerin şahsî şartlarına çok daha uygun, bir mahiyette olmasıdır. Mektep iki sıra ders tertip etmiştir: Büyükler ve küçükler için. Küçükler grubuna ilk okulu bitirdikten sonra, *mutlaka herhangi bir orta mektebi bitirmek* istemeyen talebe girmektedir. Büyükler grubuna girenleri ise, 14-18 yaşındakiler meydana getirmektedir. Bu guruptakilerden erkekler için 5, kızlar için ise 3 se-

nelik bir kurs vardır. Ders saatlerinin sayısı da bütün sene içinde, küçükler grubu için 210, büyükler grubu için de, ilk iki sene içinde yine 210, daha sonrakilerinde ise yalnız 180 dir. Bu nevi mekteplerin sayısı 1934 te 31000 idi ve bunların 233000 talebesi vardı.

KUSURLULAR MEKTEPLERİ

Beden ve zihince kusurlu olanların yetiştirilmesi için, tabii, Japoyada da, ayrı mektepler vardır. Bunlar sayesinde körler, sağırılar ve dilsizler ilk okul öğrenimini elde ettikleri gibi, orta okul öğrenimine bile ulaşmaktadırlar. Meselâ 1933 de yalnız körler için 78 mektep vardır ki 4613 talebesi ve 59 sağır - dilsiz mektebi vardı ki 4376 talebesi mevcuddu.

DAHA BAŞKA MEKTEPLER

Japonya'da, bu okullar dışında daha birçok başka mektepler vardır ki Avrupa ve Amerika'nın muhtelif terbiye sistemlerinin tatbikini amaçlayan modern pedagojik çalışmaları temsil etmektedir. Nitekim 1933 de, yukarıda zikredilen tipteki mekteplerden tamamen ayrı sistemde olmak üzere, daha 1917 mektep vardı ki bunlardan 203123 çocuk yetişmekte idi. Tabii, bunların okutulmuş nizamları, genel olarak, devletsel mekteplerin programlarına uygun bulunuyordu.

Orta okulları, yukarıdak kız okulları, öğretmen okulları hocalarını yetiştirmek üzere, erkeklerle ve kızlara mahsus 2 şer öğretmen okulu vardır ki bunlardan birinciler Tokyo ve Hiroşima'da, ikincisi de Nara'dadır. Bu-

rulara kabul olunmak için orta okulu veya öğretmen okulunu bitirmiş ve erkekler için 17; kızlar için 16 yaşını doldurmuş olmak lazımdır. Bir çokları, uzun müddet öğretmenlik ettikten sonra, mesleki bilgilerini mükemmelleştirmek için, buraya gelirler; onun için, buralarda 40 yaşını geçmiş kimselere rastlandığı; nadir değildir.

Tahsil müddeti 4 sene sürer ve dersler dil, edebiyat, tabiat bilgileri olmak üzere üç ihtisas grubuna ayrılır. Tokyo öğretmen okulunda beden terbiyesi hocalarını yetiştirmek üzere ayrı bir kurs vardır. Kız öğretmen okullarında ise şu üç ihtisas dersleri grubu bulunur: Dil ve edebiyat, tabiat bilgileri ve ev idaresi. Tokyo'da, bunlardan başka ayrıca, dadılık ve çocukluk bakıcılığı kursları vardır.

Buralara kabul için daha önceki mektep yönetmenliğinden hususi bir tavsiye ile beraber, sıkı bir girme imtihanı geçirmek lazımdır. Böylece 1928-29 senelerinde öğretmenliğe hazırlanan 6955 gençten yalnız 5601 i; aynı suretle öğretmenliğe adaklı 1659 kızdan 241 i kabul edilmiştir.

Erkek öğretmen okulu yanında tatbikat orta okulu ve ilk okul; kadın öğretmen okulu yanında da tatbikat yukarıdak kız okulu, ilk okul ve bakım yuvası (kreş) vardır. Bu-sonrakilerde iki grup teşkil edilir: Bunlardan biri *aynı yaştaki*, ötekisi de *aynı yaştaki* çocukları çalıştırmak maksadını gözetlemektedir.

Erkek öğretmen okullarında (5 i yabancı olmak üzere) 100 Profesör, 1809 talebe ile 413 mümtaz talebe (graduate, hoca namzedi) okutmakta idi; kız öğretmen okullarında da (yal-

nız 9 u kadın olmak üzere!) 51 Profesör, 839 talebe ile 189 artık mezun öğretmen namzedini okutuyordu.

Öğretmen namzedlerinin ameli yetiştirilmesi maksadile, bu sene zarfında, 15 tane tatbikat mektebi denilen hususî kurullar tesis edilmiştir ki bunlar muhtelif öğretmen okullarına, üniversitelere veya bazı mümtaz orta okullara bağlı bulunmakta idi. Tatbikat için yedi ihtisas grubu ayrılmıştır: Japon dili ve Çin klâsikleri, İngilizce, hesap, tarih ve coğrafya, tabiat, fizik ve kimya, beden terbiyesi. Kadın öğretmenlere mahsus olmak üzere de ev idaresi ve dikiş ihtisas kursları; bundan başka, Tokyo plâstik sanatlar mektebinde ve Tokyo musiki yüce okulunda resim, şarkı (şan) ve musiki hocaları için ayrı kurslar vardır. 1933 te mevcut bu neviden on okulda 2940 talebe okuyordu. Bunlardan 67 si resim, 90 ı da musiki öğretmeni namzedi idi. (Bu öğretmen okullarının sayısı fazla yetiştirim dolayısıyla bu sıralarda 15 ten 4 e indirilmiştir).

Orta dereceli ihtisas okullarının hocaları ise, dört hususî öğretmen okulundan yetişmektedir ki bunlar-

dan, Tokyo Üniversitesi Ekonomi Fakültesinde bulunan biri ziraat ihtisas okullarına; Tokyo Ticaret Bilgisi Üniversitesinde bulunan ikincisi ticaret ve saire okullarına; Tokyo ve Osaka sanayi üniversitelerinde bulunan ikisi de sanayi okullarına mahsus öğretmen yetiştirmektedir. 1933 senesinde bu okullarda 371 namzet okumakta idi. (1928-29 da ise talebelerin sayısı daha 498 idi). Sanayi okulları öğretmen namzetleri yedi ihtisas grubundan ders görmekte dirler: Makinecilik, inşacılık, boyacılık, dokuma ve iplikçilik, keramik, tatbiksel kimya, elek. troteknik.

1835 den beri, yukarıda andığımız gençlik okullarına mahsus öğretmen yetiştirmek için de ayrı bir öğretmen kurulu tesis edilmiştir. Her kaza veya vilâyet merkezinde böyle bir kurul vardır: 44 u erkekler için, 2 si kızlar için, 2 si de muhtelif. Buralara kabul için bir orta okulu veya öğretmen okulunu veyahut orta dereceli herhangi bir ihtisas mektebini bitirmiş olmak şarttır.

(*Macarca Távol Kelet mecmuasında 1936 yılı 4-6 ncı sayısında*).

KEMALİZMİN HUSUSİYETLERİ

NUSRET KÖYMEN

[Geçen sayıda « Kemalizm ve politika bilgisi » başlıklı yazımda sosyal bilgilerle politika bilgisinden ve Türk münevverinin Kemalizm'in ilmini yapmak vazifesinden bahsetmiştim. Bu yazıda « Kemalizm'in hususiyetleri » ni, kısaca, ortaya koymağı deneyeceğim. Bir makale, ne kadar uzun olursa olsun, « Kemalizm » i anlatmakta kısa kalmağa mahkûmdur; bir insan ne kadar çalıştırsa çalışsın bu mevzu üzerinde bir « deneme » yapmaktan ileri güç gidebilir. İstedğim Türk münevverlerinin bu en mühim mevzuumuz üzerinde sistemli bir şekilde düşünmesi, işlemesi, ve bir fikri teşkilatlanma kurması yolunda payıma düşen işin bir parçasını yapmaktır. Aşağıdaki satırlar, ancak, mevzuua kısa bir girişten ibarettir. N. K.]

Toplu yaşayışın ilk meselelerinden beri sosyo-politik sezisi işlemekte olan insan, ortaya birçok utopyalar da konmuş olmasına rağmen, henüz cemiyet kanunlarını ve bunlara intibak yollarını tabii ilimlerdeki açıklıkla anlamış ve öğrenmiş bulunmuyor. Eskiden tabiat sırlarına akır ermeyen insan nasıl acı silleler ve mübhem sezislerle varlığından haberi olmadığı tabiat kanunlarına solak ve ak-

sak uymağa çalışıyor idi ise zekâsı daha ziyade tabii bilgilerle mücehhez bulunan bugünkü yarım medenî insan da henüz âlimi sayılamıyacağı cemiyet kanunlarına öyle acı silleler ve mübhem sezislerle solak ve aksak uymağa çalışmaktadır. Bugüne karşın yakın bir dünün cemiyet bilgileri arayıcıları ve sanatkârları eski zamanın büyücü doktorlarından, simyacılarından, müneccimlerinden sayıca daha az ve, sözlerinin düzgün ve usullerinin az veya çok ilmi olmasına rağmen, vardıkları netice itibarile, çok farklı değildiler. Cemiyet bilgilerinde henüz nefsinde rehberlikle âlimliği toplayan meselâ bir Newton, bir Edison çıkmamış, daha ziyade İsa ve Marx gibi, çok girift birşey olan cemiyet işleyişini basit inan unsurlarına ircada kuvvet bulan peygamberler çıkmıştır. İbni Haldun, Aug. Comte, Durkheim gibi objektif görüşe ve müsbet ilim kafasına sahib fikir adamları ise ortaya cemiyetin hayatında mühim değişmeler yapacak esaslı keşifler ve ihtirallerden ziyade, münakaşa edilecek meseleler ve nihayet yeni görüş noktaları, yeni düşünüş yolları koymuşlardır.

Sosyal mevzularda rehber ruhile âlim kafasını nefsinde toplayan ilk dâhi Kamâl Atatürk olmuştur. Mevcud cemiyet nizamının aksaklığını gören, bu aksaklıklara karşı büyük bir içtimal kütleyi ayaklandıran, fakat içtimal derdlere mukaddes kitaplar halinde tek taraflı programlarla ve tek cümleye sığdırılmış girift iddialardan muskalarla şifa aramıyan ilk büyük rehber Kamâl Atatürk'dür. Atatürk'de her dâhîde olduğundan fazla bir sezîş kudreti, bir inan kuvveti ve bunların yanında, peygamberlerden farklı olarak, bir de süratlı ve yanımsız bir objektif görüş, sağlam bir müsabet ilim kafası ve aldanmaz bir tenkit zekâsı vardır. Rehber ruhu, sezîş ve inan bütün inkılâp adamlarında vardır; Atatürk'ün ve Kemalizm'in en büyük hususiyetini objektif müşahedecilik ve pozitif ilimciliğinde aramak lâzımdır.

Kemalizm'in, préjugé'lerden bu kadar âri ve bu kadar geniş ve objektif olarak hiçbir rejimde bulunmadığını iddia edebileceğimiz, bu ana hususiyeti bizi ikinci bir ayırdıma götürür: tek parti. Kemalizm yegâne tek partili rejim değildir; fakat tek partili elmasının temeli öteki tek partili rejimlerinden ayrı bir esasa dayanır. Bu esas Kemalizm'in politikayı şu veya bu şekilde bir egoizm'den kaynakayan sübjektif bir programın her şeye rağmen ve herşey pahasına tat-

bikine savaşıma olarak almayıp sosyal kanunların bir disiplin'i, bir « fen » saymasıdır. Tıb fen olmadan evvel sırtmanın pamuk ipliği bağlayarak mı, dalak keserek mi, yaprak yazarak mı tedavi edileceği üzerinde ihtilâf ve her usulün taraftarları olabilirdi; fakat tıb fen olduktan ve kinin bulduktan sonra ihtilâf ve ayrılık zeminini kalmadı. Bugün vücut doktorları nasıl yeni bir ilâç bulmak için yenişmiyorlar, bilâkis elbirliği ile çalışıyorlarsa, sosyete doktorları olan politikacıların da öylece elbirliği yapmaları lâzımdır, tâ ki politika her tarafa çekilemeyen bir ilim olsun ve hususî menfaatlerin aleti veya tek taraflı görüşlerin esiri olmaktan kurtulsun.

Politika ilminin vardığı neticeleri tatbik edecek veya bunların tatbikini temin ve tanzim edecek olan da milletin politik teşkilâtlanması demek olan « devlet » tir. Bu itibarla Kemalizm « devlet » telakkisinde de başka rejimlerden ayrılmaktadır. Dünden gelen ve yarına giden bir milletin dinamik varlığının hakikî fakat geçici taşıyıcıları olan ferdler arasında mâşerî şuur ve iradenin sevk ve idaresi altında ferdi şuur ve iradeden kaynakayan bir elbirliği Türk devletçiliğinin ve milliyetçiliğinin temelini teşkil eder.

Kemalizm milliyetçilik telakkisinin beynelmilel tezahürlerinde de diğer

nasyonalist görüşlerden ayrılır. Kemalizm'in milliyetçiliği, Türklüğün en eski ırk ve kültürün en asıl varisi bulunması ilmi hakikatından kuvvet almakla beraber, imperyalist ve istismarcı değildir. O, bilâkis, milletlerin istiklâli ve hakta müsavâtı üzerine kurulmuş beynelmilel bir elbirliğinin en samimî taraftarı ve en çalışkan hâdimidir. Türk milleti « büyük vevaset » inin kendisine hakikî medeniyet yolunda beşeriyete rehberlik vazifesini yüklediğine de kanidir. « Montrö » bu insanî milliyetçiliğin yeni ve kudretli bir delili, örnek bir zaferidir.

Kemalizm'in bugün için kendi hududları içinde olan fakat yarın bütün dünyaya yayılması çok hayırlı olacak diğer bir ayırdımı da cemiyet görüşündeki sıhhatli bütünlüktür. Cemiyet telakkisinde şimdiye kadar hâkim olan görüşler kâmilten tek taraflı ve ekseriya şehir lehinedir. Kemalizm köyü ve köylüyü cemiyetin esas un-

suru, şehirleri de mıntaka merkezleri sayar ve cemiyet düzeninin bu görüşüne göre inkişafını idealleri arasında başta tutar. Kemalizm köyü şehrin, ziraatı sanayiin istismarına mahkûm etmemiştir, ziraatle sanayi arasında bir birlik ve ahenk kurmağı, memleketi köy ve şehir, ziraat ve sanayi diye bir ikilik vücuda getirmemeği ilk düğünen ve bu suretle sınıfsız cemiyet telakkisinde en müsbet yolda yürüyen ve en ileri giden rejimdir. Kemalizm sosyal kamunlara bu en doğru ayak uyduruşu ile birbirine düşman sınıflar arasında sunî bir uzlaşma yapmak veya bir sınıfı ötekine hakim kılmak hedefine değil, cemiyetin sâkât inkişafını önleyip, sosyal ilimlerin aydınlığı ile yolunu bulan iradeci bir nizam içinde, cemiyete sâhhi bir inkişaf temin ederek sınıf teşekkülüne sebep olan şartların vücud bulmasına mani olmak gayesine yürümektedir.

TÜRK MÜZİĞİNİN İNKİŞAF YOLU

ADNAN SAYGIN

BATI memleketlerinde halkın musiki seviyesini yükseltmek için giden yolları gözden geçirmek, Türkiye'de aynı gaye üzerinde alınması gereken tedbirler hususunda bizi tenvir edebilir. Bu yolların başında « halk koroları » ve « halk bandoları » geliyor. Bu teşekküller, halkın musiki ile aktif olarak temasını temin bakımından bilhassa ehemmiyetlidir. En güç anlaşılabilir eserlere kadar yükselmek imkânlarını hazırlayan bu topluluklar, umumî musiki terbiyesinin başlıca âmilleri'dirler. Şu yazımla garpta bando ve koroların nasıl başladığını, ve halkın musiki terbiyesinde oynadıkları mühim rolü kısaca anlattıktan sonra, bu yolda bizim nasıl yürümemiz gerektiği hakkındaki düşüncelerimi de kısaca söyleyeceğim.

* * *

Askerî musiki teşekkülleri Fransa ve Almanya'da on sekizinci asırda meydana gelmiştir. Fransa'da ilk bandolar, günün muayyen zamanlarında bulvarlar üzerinde çalarak halkın dinlemesini temin ediyorlardı. Fransa'nın öteki şehirleri, Paris bandolarının bu şekildeki konserlerini benimseyerek, muayyen zamanlarda sokaklarda ve meydanlarda açık hava konserleri vermeğe başladılar. İlk zamanlarda bu teşekküller, marş-

lar, dans havaları gibi hafif musiki parçaları çalarken, daha sonra kompozitörlerin doğrudan doğruya bu gruplar için yazılan yazmalarıyla, daha geniş bir repertuara sahip olmuşlar, ve özlü eserleri halka dinletmek suretiyle, mürebbî sıfatını bihakkın kazanmışlardır. Mozart, Beethoven, Schubert bu yolda yazanlar arasındadırlar. Yeni teşekküllerin konserleri, sokaktaki halktan saray erkânına kadar herkesi alâkadar etmiştir.

Fransız ihtilâlini müteakip millî muhafız kuvvetlerinin teşkilinden sonra, Paris'de ve diğer şehirlerde ilk sivil musiki teşekkülleri meydana gelmeye, ve günden güne çoğalmaya başlamıştır. Öyle ki; on dokuzuncu asrın yarısına kadar geçen elli yıl içinde artık her şehirde bir kaç teşekkül ortaya çıkmış, ve önceki zamanlarda askerî heyetlerin konserlerini yalnız dinlemekle iktifa eden halk, işi tamamiyle kavramış ve benimsemiş, ve örnek olarak aldığı askerî heyetler kadar, bazan de onlardan daha mükemmel kurullar vücuda getirmek suretiyle en güzel eserleri bizzat icra etmiştir. Bandolar için muhtelif orkestra eserlerinden « transcription » laç yapılmıştır. Artık her şehrin, her kasabanın bir fanfarı olması en tabii bir şey telâkki olunur.

yordu. Bunların yanında bilfarz Paris'de « mektepler fanfarı », Tourcoing'de « Tulumbacılar bandosu », muhtelif işçi bandoları gibi heyetler vardır.

Bu cereyan gün geçtikçe daha çok genişledi en küçük yerlere kadar yayıldı. Bugün Fransa'da halkın musiki terbiyesi âmillerinin başında koro ve bandolar gelmektedir. Bu iki terbiye unsuru köylere kadar yayılmıştır. Sekiz yıl önce Fransa'da gitmiş olduğum muhtelif köylerin hepsinde meydanlarda rastladığım ilânlar hayretimi çekmişti. Bu ilânlarda, bandoların her köyde hangi günler konser verecekleri yazılı idi.

K O R O

Umumî musiki terbiyesi âmillerinin belki en başında gelen koronun tarihi çok eskidir. Eski Yunanlılarda gençlerin musiki terbiyesi üzerinde bilhassa durulduğu, ve beden terbiyesi ile kafa terbiyesinin beraber yürümesi icap ettiği kanaatinin onlarda hâkim olduğu malûmdur. Hıristiyanlıktan sonra musiki kilisede yer bulduğu cihetle, koro orada da çok mühim rol oynamıştır. Bidayette tek sesle yapılan teganniler, onuncu asırdan on beş ve on altıncı asra kadar, « polyphonie » nin tedricen tekâmülü ile, bugünkü sanatın muhtelif şekillerinin anası olmuşlardır. Filvaki, on altıncı asırda Palestrina ve Vittoria'larla tekâmülünün haddi kuvasını bulan dinî koro eserleri (mottet'ler), « fugue » lü ve « imitation » lu tarzları, « oratorio » yu, « drama » ı; gayri dinî koro eserleri de (madrigal'ler), « instrumental » eserleri, « sonate » ı, « symphonie » yi

meydana getirmişlerdir. Bilhassa kiliselerin garpta musiki terbiyesinde ne büyük âmîl oldukları izahından varestedir.

Ancak bütün bu vasıtalar on dokuzuncu asırda musiki terbiyesi için kâfi görülmiyerek başka başka yollar aranmaya başlanmıştır. 1809 da Zelter, Berlin'de « Lieder Tafel » adıyla bir koro cemiyeti tesis etmiştir. Bu heyet Berlin « Sing Akademie » si azâsından tereküp ediyordu. Daha sonra 1815 de Leipzig ve Frankfurt « Lider Tafel » leri, 1819 da da Berlin'de bir yenisi kuruldu.

Fransa'da B. Wilhelm adlı bir musikîci halk musiki terbiyesinin babası olmuştur. Bu adam 1818 de devrin Maarif Nazırı olan Baron de Gerando'dan aldığı kuvvet ve selâhiyetle Paris şehri mekteplerine teganni derslerini koymuş, ve halk kursları açmıştır. Aynı zamanda da bir « Belediye Orfeonu » kurmuştur. Başlangıçta serbest olan bu dersler 1835 de mekteplerde mecburî dersler sırasına girmiş, ve ayrıca, işçiler için koro cemiyetleri vücuda getirilmiştir. Bu çalışmalar halk tarafından büyük bir ilgi ve sevinçle karşılanıyordu. Öyle ki, Rolland adlı bir musikîcinin başkanlık ettiği kırk köylüden müteşekkil bir koro heyeti; Parise yakın şehirlerde bir kaç konser verdikten sonra, 1838 yılı paskalyasını takip eden pazartesi günü yola çıkarak, ve önce Fransa şehirlerini dolaştıktan sonra, Belçika, İngiltere, Rusya, Hollanda, Danimarka, İsveç, Norveç, Avusturya, İtalya Türkiye, Yunanistan, Asya, Afrika ve Amerika'da tam on yedi yıl süren

bir seyahat yapmış, ve bütün gittiği yerlerde sayısız konserler vermiştir. Bu seyahat çok büyük bir halk musiki cereyanına yol açmış ve sayısız koro cemiyetlerinin teşekkülüne ön ayak olmuştur.

Bu musiki cereyanı bir defa meydana geldikten sonra bunu berkitmek, ve meyvelerini toplıyabilmek için bir « havarî » ye ihtiyaç vardı. Fransa'da « havarî » Eugéne Delaporte olmuştur. Bu adam, elinde Dahiliye Nazırının bir mektubu, sırtında torba, elinde asâ, şehirden şehire köyden köye dolaşıyor, ve her gittiği yerde gençliği başına topluyor, başlarına bir amatör koyuyor, yok ise yetiştiriyor, ve ona dersleri nasıl tertip etmek -koro, fanfar, veya armoni olsun. genç cemiyeti nasıl yetiştirip yaşatmak gerektiğini öğretiyor, ve iş yürümeğe başlayınca, torbasını sırtına vuruyor, asâsını eline alarak başka bir yere koşuyordu.

İşte, nasıl başladıklarını kısaca göstermeğe çalıştığımız koro ve bandolar Fransa ve Almanya'da ve onları takiben Avrupa'nın diğer memleketlerinde, halkın musiki terbiyesi için başlıca vasıtalar olarak kabul edilmiştir, ki bundaki isabeti, elde edilen neticeler açıkça göstermişlerdir.

Bizde askerî musiki oldukça uzak zamanlardan beri musiki terbiyesi üzerinde oldukça mühim bir rol oynamıştır. Hattâ Viyana muhasarası zamanlarda garp musikisi üzerine büyük tesirler icra etmiştir. Bu tesir neticesinde garp « alla Turca » denilen bir tarz meydana gelmiş, ve en büyük kompozitörler bu yolda bir

çok yazılar yazmışlardır. Misal olmak üzere Mozart'ın La majör piano « sonate » indaki « Türk marşı » adı verilen « alla Turca » yı, aynı kompozitörün « Saraydan kız kaçırma » adlı operasının bir çok pasajlarını, Beethoven'in meşhur « Türk Marşı » nı v. s... sayalım. Türkler garpı yalnız tesirleri altında bırakmakla kalmamışlar, onlara « cymbales », « triangle », davul v. s. gibi bir çok musiki aletleri de vermişlerdir. Bugün bile en makbul semballer, İstanbul'da imâl edilen Türk semballeridir.

Mehterin yerini alan bandolar garp musikisine ait eserlerin polka, marş, vals gibi yalnız hafif kısımlarını almışlar, ve Avrupa'da bu nevi teşekküller için diğer eserlerden tertip edilen mühim yazıları ihmâl etmişlerdir. Bunların yanında peşrev, şarkı, saz semai gibi alaturka aranjmanlar da yapmışlardır. Mamafih, iyi kötü bu heyetlerin halkı çok sesli musikiye karşı ilgilendirmek hususundaki yardımları inkâr olunamaz bir hakikattir. Ancak, her noktayı iyice düşünülerek çizilmiş bir programla yürümedikleri cihetle, musiki zevki üzerinde menfi tesirler yapmış olmaları da tabiidir.

Askerî muzikaların dışında sanat mektepleri ve meşrutiyette bazı mektepler bandolar vücuda getirmiş işler de bunların ömürleri pek kısa olmuştur. Sanat mektepleri bandoları diğerlerine nisbetle daha çok yaşamışlar, ve musiki yayımına oldukça yardım etmişlerdir. İzmir sanat mektebi bu itibarla başta gelir. Hakrykaten, İsmail Zühtü gibi, ulu-

sal musikimizin temelini bundan 30 yıl önce atan bir adam, ve onun yanında, Cumur Başkanlığı bandosunun bir çok unsurları ve bahusus şefi B. Veli ilk musiki terbiyelerini hep o mektepte almışlardır. Ne yazık ki bu teşkilât bir müddet sonra o mekteplerden de kaldırılmıştır.

Bu suretle bandoiar yalnız askeri teşekküller olarak kalıyor, ve ileri atılmış olan bir adım geriye çekilmiş oluyordu.

Garıptir ki örnekleri gibi bir halk bandosu kurmak teşebbüsü bildiğimize göre ilk olarak bundan on yıl önce İzmir'de yapılmıştır. İzmir'deki kundura sanatkarları o tarihlerde eski bir bando şefinin idaresi altında çalışmaya başlamışlar, ve çok kısa bir zaman sonra törenlere iştirâk edecek bir seviyeye gelmişlerdi. Ne yazık ki bu teşebbüs de bilmediğim bir sebep neticesinde sonsuz kaldı.

Halkevleri kurulduktan sonra bando teşkili teşebbüsleri çoğalmağa başladı. Halkevlerinin, sanat zevkini terbiyeye büyük yardımı olan bandoların kurulmasını kolaylaştırmış olmalarını şükranla karşılarım. Filhakiyke işe oradan başlamak icap ediyordu. Çünkü fanfarın daha mürekkep şekli olan « Harmonie » ve nihayet orkestranın yetiştirilmesi çok uzun yıllara bakar. Halbuki fanfar için vaziyet tamamiyle tersinedir. Bir fanfar bir kaç ay zarfında kendinden beklenen semereyi verebilir. Fanfarı teşkil eden aletlerden birini çalmayı öğrenmiş olan bir kimse -dudaklarını alıştırmak için- nihayet iki üç günlük bir çalışma ile öteki aletleri de çalabilir. Bu itibarla işe

oradan başlamak en doğru bir hareket idi. Ancak daima göz önünde tutmak gerektir ki, her noktası iyice düşünülererek çizilmiş bir programla yürünmediği takdirde bütün bu çalışmaların neticesi menfi olur. Halkın musiki terbiyesinde bilhassa dik-kate alınacak bir nokta da, garptau çok farklı ve çok orijinal olan du-yuş ve ifade hususiyetlerimizi daima göz önünde tutmak, ve onu bozma-mağa büyük bir itina göstermektir. Bizim musikimiz tek seslidir. Halkı-mızı çok sese alıştıracacağız. Garpta, tek sestem « polyhonie » ye geçmiye bundan on asır önce başlanmış, ve ancak beş asır sonra en mükemmel örnekler verilebilmiştir. Garplıların kendi duyularına uyan bu çok ses tarzını alıp bizim türkülerimize tat-bik etmek imkânsızdır. Bir alman halk türküsü ile bir fransız veya italyan türküsü arasında karakter farkı olmakla beraber, -bilhassa ar-moni tatbiki bakımından-, müşterek noktaları pek çoktur. Halbuki bir alman veya italyan türküsü ile bizim türkülerimiz arasında bir yakınlık bulmak kabil değildir. Böyle olunca onların kendi bünyelerinden çıkar-mış oldukları bir armonileme siste-minin türkülerimize tatbik etmek abes-le uğraşmak olur.

Yukarıki sözlerden şu neticeye va-rıyoruz ki :

a) Türkülerimiz, ancak kendi bün-yelerinden çıkacak bir armoni ile hususiyetlerini kaybetmezler. Fakat garp sistemini onlara uydurmağa ça-lışmak çıkmaz bir yoldur;

b) Koro, fanfar v. s. gibi halkın musiki terbiyesinde âmil olacak te-

şekkküllerde, yukarıda söylediğim hususiyetler göz önüne alınmaksızın meydana getirilmiş yazıları halka dinletmek, musiki zevkini müsbet değil tamamiyle menfi bir yola sürükler.

Fanfar veya koroların kurulacağı şehirlerin musiki seviyeleri iyice tetkik olunmalı, ve her birinin çalışma programlarının ne olacağı dikkatle tesbit edilmelidir. Bu iş bittikten sonra, musiki seviyesi ve mevcut elemanları göz önünde tutularak her yer için ayrı ayrı çalışma programları tertip olunmalı, ve aldıkları netice, her daima kontrol edilerek icabına göre yeni direktifler verilmelidir. Her yerdeki musiki teşekküllerinin icra edecekleri eserler de bu suretle tesbit edilerek doğru yoldan yürümeleri temin edilmelidir. Aksi takdirde, yukarıda saydığım gibi daha nice hatalara düşülür, ve gayeden inhiraf edilmiş olur.

Fanfar aletleri memleketimizin her tarafında dağınık olarak mevcut olduğuna göre bunlardan hemen istifade çarelerine bakmak çok doğru olur. İşte fanfarın -tam olmakla beraber- en küçük şeklinden başlamalıdır. Aşağıdaki gibi bir fanfar başlamak için yeter :

Birinci büğlü veya kornet	
	Birinci bariton
İkinci büğlü veya kornet	
	İkinci bariton
Birinci alto	Bas
İkinci alto	

Böyle bir fanfar çok ucuza da mal olur. Çalma ileriledikçe bu gruba

trombon, iki klarnet veya büğlü, üçüncü bir alto, bir mibemol ve bir sibemol kontrbas ilâve etmek suretiyle tam bir küçük fanfar kurulmuş olur. Bu fanfarları yetiştirmek için askerî bandoların şeflerinden veya eski bandocularardan istifade edilmelidir. Şehir bandosundan veya Ankara Halkevi'nin kurulabilecek bir örnek bandosundan yetişenler de bu hususta faydalı olabilirler. Fanfarlar arasında her yıl veya her iki yılda bir açılacak musabakalar, ve en iyilerine verilecek mükâfatların, bunların, tekemmülüne çok yardımları dokunacağı şüphesizdir. Halk korolarının ve ulusal dans ve musikilerin bunlara ilâvesiyle musabakalar adeta bir « Halk musiki bayramı » haline getirilebilir. Bu bayramlarda koskoca bir alanda binlerce korist ulusal türküler söylerler, danslar yapılır, fanfarlar, korolar, saz şairleri, dansçılar arasında musabakalar tertip olunur... Ve bu, «hakiyki bir musiki bayramı» olur.

Garp ve Türk eserlerinden yerine göre tertip edilecek programlarla halk musiki dinletmek, ve mükemmeliyete yaklaşmış orkestra ve koroları bu maksatla imkân olduğu nisbette, bir veya bir kaç kişilik grupları da sık sık memleketin muhtelif yerlerinde dolaştırmak daima göz önünde tutulmalıdır. Halkın musiki ile aktif olarak teması ne derece ehemmiyetli ise, onlara kıymetli eserler dinletmek suretiyle zevklerini terbiyeye çalışmak ta o nisbette mühimdir. Radyo bu hususta büyük bir yardımcı olabilir.

BUHRANLAR VE KİMYA SANAYİİ

Prof. GERNGROSS

[Y. Z. E. Ziraat Sanatları Enstitüsü Direktörü Prof. Gerngross tarafından Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsünde verilen konferans.

Konferans almancadan türkçeye, Enstitünün asistanı Ziraat Mühendisi Turgut B. Yazar tarafından çevrilmiştir.]

EKONOMİK ve sosyal buhranlar tarihin yürüdüğü yol üzerinde birer kilometre taşıdır. Umumiyetle insanlar, buhranların yalnız tahripkâr taraflarını görmeğe ve buhranları, memleketleri kasıp kavuran bir afet olarak telâkki etmeğe alışmışlardır.

Fakat, bu tahripkâr tesirleri yapan buhranların altında ekseriya bulunan inkişaf ettiği zaman ileride insanlık için pek büyük işler görecek olan bir rüşeym bulunmaktadır ki bunu insanlar görmek istemezler.

İşte bugün geçirmekte olduğumuz buhranın da yine böyle müsaid bir tarafı olduğunu kabul etmek lâzımdır ki bu da sanayi ilerletmesi, inkişaf ettirmesidir.

Bu fikrin doğruluğunu isbat etmek için şu buhranları tetkik etmek kâfidir :

- 1) Maziden bir buhranlı devir;
- 2) Halihazırda geçirmekte olduğumuz buhran ve nihayet ;
- 3) Bugün kullanmakta olduğumuz ve Arzın Kırsında bulunan ham mad-

delerin bitmesi neticesinde meydana çıkacak olan ve içtinabı da kabil bulunmayan buhrandır ki yavaş yavaş kendisini hissettirmeğe başlamıştır bile.

11. ikinciteşrin. 1806 tarihinde Napoleon Berlin'den, İngiltereye karşı berri abluka « Blocus Continental » yi tatbik etmeğe başladı. Bir «Zecri tedbir» den başka birşey olmayan bu berri abluka mucibince Fransa ve Fransa'nın meydana getirdiği müttefik devletler, büyük bir ihraç memleketi olan İngiltere'den hiç mal alamayacaktı. İngiltere bu tedbire, daha cezri bir şekilde ve hattâ bitaraf memleketlere de şümulü olmak üzere mukabele etti.

İngiltere, denizlerde olan sonsuz hakimiyeti dolayısıyla bu işi muvafakıyetle başardı. Bu suretle deniz de rastladığı gemileri, hangi millete mensup olursa olsun, bir Fransız veya Fransa'nın müttefiklerine ait bir limana gitmesine mani oldu. Bunun neticesi olarak, senelerce diğer kıtaların ham maddelerine karşı kapalı kalan Avrupa'da bir buhran meydana çıktı ve buhran da birçok sanayi inkişaf etmesine sebep oldu ki bu sanayi, buhranın ortadan kalkmasından sonra da uzun müddet yaşadı.

Napoleon bizzat, pek az zaman sonra tesirlerini gösteren bu abluka-

ya karşı bazı tedbirler almağa başladı; Napoleon'un en meşhur ve mühim neticeler doğuran tedbiri, tropik memleketlerde yetişen kamıştan elde olunan şekerin istihsalı için başka bir nebat bulmak oldu. Bu kamış şekerine o zaman olduğu gibi bugün de koloni şekerı denilmektedir.

Şeker o zamana kadar bilhassa İngiliz ve Fransız müstemlekelerinde elde edilen ve Avrupaya çok kıymetli bir matâ olarak ithal edilen bir madde idi. Daha 1747 senesinde, yani berri ablukanın tatbikinden 60 sene evvel Berlinli kimyager *Markgraf* pancarda kristalize olabilen ve tropik memleketlerde yetişen kamıştan elde olunan şekerin aynı olan bir şeker bulunduğunu isbat etmişti.

1782 senesinde *Markgraf* öldü. Talebesi *Achard* hocasının keşfini sanayie tatbik etmeğe çalıştı. 1799 senesinde *Achard*, kıral üçüncü *Fredrik Vilhelm'e* fazla miktarda pancar şekerı takdim etti ve kralın yardımıyla *Silezya* da *Cunnern* de ilk şeker fabrikasını kurdu. Bu fabrika kampanya esnasında günde 3500 kilo pancar işliyor ve pancardan şeker randmanı da o zaman takriben % 2 olduğuna göre günde 75 Kg. şeker elde ediyordu. Bu fabrika 1807 de yandı ve tamamen gayri iktisadî çalıştığından bir daha kurulmadı.

Achard'ın tecrübelerinden malûmatı olan Napoleon, hakikaten nümune olmağa değer bir sebat ve metanetle tecrübelerle devam ederek pancar şekerı sanayiini inkişaf ettirmeğe çalıştı.

Napoleon, bu yeni şeker ham mad-

desinin göstermiş olduğu müşkülâtla rağmen çalıştı ve pancar şekerı sanayiinin müessisi oldu.

1811 senesinde Fransa'da, 32000 hektarlık bir araziye pancar ekilmesini, pancar şekerı fabrikasyonu için 6 tecrübe istasyonu kurulmasını emreden ve hariçten memlekete giren şekerin de kullanılmasını meneden bir kanun neşredildi.

1812 senesinde neşredilen bir kanunda şekerçilik mütahassısı yetiştirmek için 5 meslek mektebinin açılması ve 4 tane de şeker fabrikası kurulması ve daha diğer bazı şeyler emir ediliyordu.

1813 senesinde berri abluka kaldırıldı, 1824 senesinde pancar şekerı sanayiinin müessisi olan Napoleon, İngilizler tarafından ebediyen *St. Hêlène* adasına sürüldü. Fakat onun teşebbüsleri ve vücuda getirdiği eser, yine Napoleon tesiriyle ilk defa olarak Fransa'da pancar üzerinde yapılan islah ve teknikte yapılan terakkiyatın neticesi olarak berri ablukanın kaldırılmasıyla meydana çıkan bir çok müşkülâtla mücadele etti.

1830 senesinde Fransa'da, koloni şekerleriyle ciddi surette rekabet edecek 50 pancar şekerı fabrikası kurulmuş bulunuyordu. Bu endüstri yavaş yavaş, hemen bütün Avrupa memleketlerinde inkişaf ediyordu.

Bu buhran endüstrisi, pancar tohumlarının islahı üzerinde yapılan ilmi çalışmalar ve keza kimya teknolojisi ile mihaniki teknoloji sahasında gösterilen büyük gayretler neticesinde o kadar inkişaf etti ki artık şeker sanayiinin ötesine aşarak

ziraat ve sanayiın başka şubelerine de tesir etmeğe başladı.

Bugün Alpulu, Turhal, Uşak ve Eskişehir'de kurulmuş olan asri ve muazzam şeker fabrikalarını ziyaret edenler, pancar şekeri sanayiini, bir buhran esnasında sırf koloni şekerinin yerini tutacak şeker istihsal etmek üzere suni surette ve bir çok müşkülât karşısında kurulmuş bir sanayi olduğunu tahmin edemezler.

Pancar şekeri sanayi berri abluka zamanında doğan ve uzun müddet yaşayan yegâne bir endüstri değildir; başka daha bir çok sanayi var ise de yalnız «Leblanc» soda sanayiini görmekle iktifa edelim.

Suni soda istihsal edilmeğe başlamadan evvel soda, deniz ve sahil nebatlarının küllerinden elde edilir ve İngiltere ile Fransaya daima artan bir miktarda pamuk ve sabun sanayi için ithal edilirdi.

İşte berri abluka başlayıp Fransa ya soda girmeyince yine tıpkı şeker sanayiinde olduğu gibi evvelce rüçeym halinde bulunan suni soda imali aktüel oldu ve Napoleon tarafından inkişaf ettirildi.

İhtimal içinizden pek az kimse, pek yeni zamanlara kadar tatbik edilen suni soda istihsalini keşfeden fransız *Leblanc'ın* başına gelenler pek enteresandır. *Leblanc'ın* mesai arkadaşı ve ona sermaye veren *Duc d'Orléan* 1793 senesinde giyotinle idam edildi ve bu suretle *Duc d'Orléan* ile *Leblanc* tarafından *St. Denis* de işletilen fabrika kapandı ve *Leblanc* usulü selâmeti umumiye komitesi tarafından neşredildi.

Bu vaziyet karşısında kalan Leb-

lanc, muvaffakiyetsizliğinden ümitsizliğe düşerek tam berri ablukanın başladığı 1806 senesinde, yani usulünün tam revaç bulacağı zamanı görmeden, intihar etti. Daha 1925 senesine kadar Almanya'da 3 fabrika *Leblanc* usulüyle soda istihsal ediyordu.

Şimdi biraz da hepimizin bizzat yaşadığı buhranlı zamanları ve onların neticelerini görelim :

Fakat bu sefer Fransa'nın berri abluka ile kısmen kendi kendine çıkardığı buhran gibi bir buhran değil, Almanya'nın mecburiyet altında ecnebi memleketlerin ham maddelerini almaması yüzünden meydana çıkan ve sonradan bütün dünyaya faydası dokunan buhran endüstrilerinden bahsedeceğiz.

Harbi umuminin başlangıcı olan 1914 senesinde Almanya ve müttefiklerinin denizaşırı memleketlerin ham maddelerine karşı kapatıldıkları zaman, ızdırıp çekmekte olan insanlığın, ihtiyacı olduğu ve fakat bulamadığı maddeler yerine kaim olacak maddeler aramak, yaratmak mecburiyetinde kaldığını ve bu işi de az veya çok bir muvaffakiyetle başardığını hepimiz hatırlarız. Burada yalnız, buhran zamanında inkişaf eden ve bütün dünyada tesirini gösteren keşiflerden bahsedeceğiz.

Harp için büyük bir ehemmiyetle malik olan ve bir hidrojen, azot ve oksijen mürekkebi olan bir madde hamısı azottur. Hamısı azot, barut ve infilâk edici harp vesaiti yapılmasında kullanılır. Bu madde harpten evvel Almanya'da Şili köherçilesinden, yani Natrium Nitrattan elde ediliyordu. Almanya'nın 1913 senec-

sinde, yani büyük harbin arifesinde Orta Amerika'dan ithal etmiş olduğu Şili köherçilesi miktarı 774000 tondur. Fakat Amerika'dan Şili köherçilesi gelmesi birdenbire kesilince modern harplerde pek fazla çoğalmış olan ihtiyaca cevap verebilecek ve fakat memleket içinde yeni bir hamızı azot menbaı bulmak lâzım geliyordu. Bu fevkalâde buhranlı zamanda hâdis olan vaziyet biraz berri ablukadan evvel pancar şekerinin vaziyetine benzemektedir. O zaman tıpkı şekerde olduğu gibi burada da, hamızı azotun istihsal edileceği maddenin temel taşları mevcuttu. Tıpkı Achard'ın Cunnern'de kurduğu fabrika gibi azot içinde şimdiki büyük İ. G. Farbenindustrie şekline girmiş olan Ludwigshafen'nin Opaw şehrindeki Badische anilin und Soda fabrikası bitmez tükenmez bir azot menbaı olan havadan istifade etmek ve muhtelif mürekkebat elde etmek üzere ufak bir tecrübe tesisatı kurmuştu. Bu küçük tesisatın harp ile alâkası olmayıp azotlu gübre elde etmek için çalışıyordu. Bu tesisat vasıtasile Haber-Bosch usulü ile hidrojen ile azot kontak fırınında sentetik olarak birleştirilerek amonyak elde ediliyordu.

Keza daha evvelce de amonyağı hava ile tahmiz ederek hamızı azot elde etmek biliniyordu. İşte o zamana kadar ancak bir laboratuvar tecrübesi makamında olan amonyağın tahmizi ile hamızı azot istihsalı, 1915 buhranının tazyikile İ. G. Farbenindustrie tarafından büyük sanayie intikal etti. İşte bu suretle, hüküm süren müşkül şartların zoruyla sente-

tik amonyak ve hamızı azot istihsalı için birdenbire büyük bir endüstri kuruldu. Bugün azot istihsalı için Amonyagın tahmizi usulü, bütün memleketlerdeki diğer usulleri ortadan kaldırmıştır. Artık bu usullerle bugün her tarafta havanın azotu ile sentetik amonyak istihsal ederek topraklara kuvvet veren bir gübre endüstrisi kurulmuştur.

Bugün Almanya'daki Merseburg ve Oppau senede 1.012.700 ton azotu amonyak haline geçirmekte ve bu suretle 5.000.000 ton amonyom sulfat gübresi elde etmektedir

Almanya uzun müddet, bu buhran zamanında meydana çıkarmış olduğu usullerden istifade eden yegâne memleket olarak kalmadı; bugün Haber-Bosch usulü ve ona benzer diğer azot sentezi usulleri hemen bütün sanayi memleketlerine yayılmıştır. Bu sanayii bizzat veya anlatma suretile nesilden nesile intikal ederek harbi umuminin doğurduğu büyük buhran daima hatırlanmış olacaktır.

Keza bu meyanda, bir fosforlu gübre olan Superfosfatın yerine kaim olmak üzere Kalichemie A. G. « Rhenania phosphat » ını sonra da devam etmiştir.

Rhenania fosfat, gübre olarak kullanılmak üzere ve hamızı kibrit kullanmada elde olunan bir ham fosfattır.

Şimdi artık biraz da harbi umumiden sonraki otarşi (kendi kendine yetme) buhranının doğurduğu sanayii görelim. Fakat yine bu sanayii istinat ettiği ilmi esaslar evvelce kurulmuştur. Bu meyanda bilhas-

sa, sunî mayi muharrik maddeler istihsalini söyleyebiliriz.

Bugün vapurların %50 sinden fazlası mayi mahrukat ile işlemektedir. Gerek kara ve gerekse hava vesaitinin ve bundan başka askerliğin gittikçe makinalaşması benzin vesaire gibi muharrik maddelere olan ihtiyacı çoğaltmaktadır.

İngiliz kolonizatörü ve deniz seyahatî Sir Walter Raleyk 1617 senesinde İngiltere kralı I. inci Jacob'a sunmuş olduğu bir yazıda bugünkü İngiliz otoritesinin de esasını teşkil eden şu prensipi yazmıştı :

« Denizlere hâkim olan ticarete de hâkimdir; ticarete hâkim olan dünya zenginliklerine ve dolayısıyla de dünyaya hâkimdir. »

Bu 300 sene evvel söylemiş olan sözü Fransa muharrik maddeler komiseri Béranger, asrımıza uydurarak şu şekilde ifade etmiştir :

« Petrola sahip olan kuvvete de sahiptir ve altundan daha kıymetli olan bu madde vasıtasile bahri muhitleri, havayı, karayı ve bir kelime ile dünyayı kontrol etmek iktidarına maliktir. »

İşte asrımızın esas politikası bu mayi altın üzerine dönmekte ve bunun için bir çok mücadeleler yapılmakta ve sunî isyanlar çıkarılmaktadır. Yani bu yüzden cihan sulh ve müsalemeti tehlikeye düşmektedir.

İşte dünyanın muayyen yerlerinde bulunan ve bir çok kavgalara sebebiyet veren bu maddenin yerini tutabilecek diğer bir madde bulmak siyasi sebeplerden dolayı insanlık için büyük bir saadettir.

Hakikaten, harb ve harbten sonra-

ki buhranının tazyiki altında insanlar benzin ve diesel yağlarının istihsal edildiği petrol yerine kaim olmak üzere yüksek derecede kaynayan ve motörlerde kullanılması kabil olmayan bazı yağlardan, Linyit ve maden kömürü katranlarından ve hattâ gittikçe çoğalan bir nisbette bizzat maden kömürü ve linyitten bile mayi muharrik madde istihsali için usuller keşfetmişlerdir. Ecnebi memleketlerden fazla miktarda mayi muharrik madde ithal etmek mecburiyetinde bulunmak gibi müşkül bir mevkide bulunan Almanya bu hususta çok çalışmakta ve buhranın tesiriyle yine insanlık için bir çok faydalı işler yapmaktadır.

Senede 1.900.00z ton benzin ve diesel yağlarına ihtiyacı olan Almanya, birkaç sene sonra hariçten hiç mayi muharrik madde ithal etmeyeceğini ummaktadır.

Almanya'da tekâmül etmiş olan ve pek doğru olmayarak kömürden mayi muharrik madde elde etmek usulü namı altında mütelea olunan bu usul amonyak sentezine pek benzer. Burada hidrojen tıpkı amonyak sentezinde olduğu gibi, fakat bu sefer azota değil, ağır yağlara ve yahut kömür ve saireye kontak fırınlarında ve katalizörler müvacesinde verilir.

Son zamanlarda kabon mono oksidi ve hidrojeni adi tazyik altında katalizörlere sevk ederek birleştiren Fischer - Tropsch usulü, yüksek tazyikle çalışan Bergius usulüne bir rakip olarak meydana çıkmıştır. Hattâ bugün, petrola sahip olan memleketler bile sunî mayi muharrik madde istihsal etmek için yarış etmektedir.

Bu meyanda bilhassa, meselâ dünya-
nın en meşhur petrol kumpanyaların-
dan « Standard Oil Company » ve
« Royal Dutch Company », İ. G. Far-
benindustrie ile sentetik mayı mu-
harrik madde yapmak usulünden isti-
fade etmek için anlaşmışlardır.

Pek zengin maden kömürü ve lin-
yit menbalarına malik bulunan Tür-
kiye, suni benzin istihsalini sanayi
programına ithal etmiştir. Bunlardan
başka birçok memleketlerin hariç-
ten giren benzin sarfiyatını azaltmak
için benzin ikine alkol absolü karış-
tırmaya çalıştıklarını da burada zik-
redebiliriz.

Fazla miktarda ispirto elde edile-
cek ham maddeler istihsal eden Tür-
kiye'nin de yakında benzine ispirto
karıştırması pek muhtemeldir. İşte
uzak istikbalde de ehemmiyetli ve
büyük roller oynayacak olan bütün
bunlar, inkişaflarını buhranlara borç-
ludurlar.

Keza burada, nebati mahsullerden
elde edilen tanenin yerine kaim ol-
mak üzere ve ilk defa umumî harpte
Almanya'da elde edilen ve sonradan
bif çok memleketlerde tatbik edilen
sunî *tanen* istihsalı, bundan başka
Almanya'nın sunî surette elde ettiği
mensucat maddeleri vasıtasile hariç-
ten ithal edilen *pamuk ve yünün* mik-
darının % 25 nisbetinde azaldığını
ve keza yine orada, hayvan tegaddisi
için odunlardan *glüköz* (üzüm şe-
keri) istihsal edildiğini zikretmek
gerektir.

Daha harbi umumî esnasında mev-
cut olan eski sunî kauçuk meselesi
bugün yine aktüel olmuştur. Daha

o zaman Almanya'da otomobiller sunî
lâstik kullanıyor ve bunlarla 10 - 20
bin kilometre mesafe yapıyorlardı.
O zaman İ. G. Fabrikası günde 10
ton sentetik olarak *dimetylbutadien*
den « metylkautschuk » denilen lâs-
tiği elde ediyordu. Fakat harbi umu-
miden sonra kauçuğun istihsal usulü
gerek iktisat bakımından ve gerekse
elde ettiği maddenin vasfı bakımın-
dan islah edilerek sunî kauçuk tabii
kauçuğa bir rakip olarak meydana
çıkı ve 1933 senesinde- tabii kauçu-
ğun bir kilosunun fiatı malûm ol-
duğu veçhile 10 liradan 15 kuruş gi-
bi çok aşağı bir fiata düştü.

Bugün yine tabii kauçuğun fiatı
0.75 mark takriben 37,5 kuruştur. Fa-
kat bu pek ucuz kauçuk fiatına rağ-
men Almanya 1929 senesindenberi
buhran zoru ile tekrar sunî surette
kauçuk istihsal etmeğe başlamıştır.
Bugün kauçuk ham maddesi olarak
gayri meşbu karbonlu müvellidilma-
lardan *Butadien* kullanılmaktadır.
Bu madde kalsium karpitten elde edi-
len asetilenden, yani kömür, kireç
ve elektrik enerjisinden elde edilir.
« Buna » kauçuğu tabii kauçuktan
daha kıymetlidir ki eski kauçuk böy-
le değildir. İşte insanların dehâsı
sayesinde elde olunan sunî maddeler-
in böylece tabii maddelerden daha
üstün evsafa malik oluşu pek nadir
değildir.

Meselâ bugün bir elektrik izole
edici madde olarak kullanılan ve
sunî surette elde olunan *Bakelite*
reçinesi, eskiden bu hususta kullanı-
lan tabii reçineden çok daha yüksek
evsafa maliktir. Bundan başka bir
renk maddesi olan sunî İndigo'yı dü-

şünelim. Bu da indigo'dan daha iyi evsafa maliktir. 1

Şimdiye kadar tetkik ettiğimiz tarihi buhranlar ulusal Ekonomici « Werner von Sombart » ın dediği gibi sırf yem kavgasından, yani maddi sebeplerden doğmuştur.

Artık buhranların müsait taraflarını, yani insanların bulma, yaratma kabiliyetini tahrir ettiğini öğrendik. Şimdi yakında gelecek olan buhrana hazırlanmak için biraz nazarlarımızı, arzımızın ufuklarında yavaş yavaş beliren buhran bulutlarına çevirelim:

Bu sözlerimle bugün bizim için çok lüzum gibi görünen ham maddelerin bitmesiyle çıkacak buhrana işaret etmek istiyorum.

Meselâ zamanımızın kudret menbalarından en mühimi olan kömürün kaç sene sonra biteceği hakkındaki tahminleri görelim :

<i>Memleket</i>	<i>Sene</i>
İngiltere	50
Fransa	100-130
Belçika	600-800
Almanya	1000
Amerika	1500

Bu cetvelden görüldüğüne göre İngiltere pek kısa bir zamanda, belki de içimizden bazılarının görebileceği bir zamanda tamamen kömürsüz kalacaktır.

Dünyadaki petrol menbalarının daha evvel kuruması muhtemeldir.

Eğer kömür ve petrol biterse o zaman bugün istifade edilmekte olan diğer enerji menbalarının tekâmül ettirilmesi ve yenilerinin bulunması lüzum gelecektir. Bu meyanda beyaz kömür, yani suların istifade zikrolunabilir. Akar suların istifade, ta-

biatıyla ilerde daha ziyade çoğalacaktır. Fakat yapılan hesaplara göre yer yüzündeki suların elde olunacak kudret bugün ihtiyacımız olan kudrete tekabül edememektedir. Bunun için güneş şualarından istifade etmek ve bu şualardan istifade edebilecek makineler vücuda getirmek lâzımdır ki bu gibi tesisat bugün iptidai bir şekilde Sudan ve Mısır'da bulunmaktadır. Bundan başka tertibat yapıp buhar makinelerini işletmek imkânlarını temin etmek lâzım gelecektir.

Keza istikbalde ispiro ve odun, bugünkünden daha fazla bir ehemmiyet kazanacaktır. Filhakika bugün enerji istihsali için kullanmakta olduğumuz kömür ve petrolun yerine geçecek başka bir madde bulmak kolay bir iş olmayacaktır.

Biliyoruz ki birçok renk maddeleri, birçok ilaçlar, meselâ biraz başlamış ağırdığı zaman hemen imdada çağırduğumuz Aspirin ve Pyramidon; bir çok dezenfeksiyon maddeleri meselâ fenol, krezol; birçok koku maddeleri meselâ hepimizin seve seve süründüğü bir çok esanslar, vanilin, menekşe ve saire; tanen, kauçuk ve saire hep maden kömürü katranından elde edilir.

Fakat üzerinde daha ciddi düşünülmesi icabeden diğer bir mesele daha vardır. Eğer bizim hali hazırda işletmekte olduğumuz maden menbaları kurur ve bugün yaşamakta olduğumuz maden devri sona ererse o zaman ne yapacağız? Meselenin asıl fena tarafı madenlerin mihaniki ve kimyevi olarak aşınması, yani tekrar istihsali kabil olamayacak derece-

de şeklini değiştirmesi ve ufak parçalar halinde etrafa dağılmasıdır. Buna bir misal olarak senede yalnız demir yollarından aşınma suretiyle 270.000 ton demirin kaybolduğunu söyleyebiliriz.

Bütün bu madenler yok olduğu zaman bizi tabiata hükmettiren, bize kudret, eczayı kimyeviye, kumaş ve saire temin eden, kara, hava, ve sudaki vesaiti nakliyemizi harekete getiren makinelerimiz ne olacak? İstikbaldeki kudret menbalarından yine istikbaldeki makinelerle elde edilecek elektrik cereyanını bir yerden diğer bir yere nakletmek için lâzım gelen elverişli madeni nereden bulacağız?

Eğer bizim bugün işletmekte olduğumuz sathi maden ocaklarındaki madenler bitecek olursa daha yeni ve mükemmel vasıtalarla daha derin tabakalardaki madenleri işletmek kabildir. Hattâ bugün buna başlanmıştır bile. Meselâ bugün Brezilya'da (2262) metre derinliğe kadar uzanan Altın filizi kuyuları ve Kaliforniya'da da (3500) metre derinliğe malik petrol kuyuları mevcuttur. Keza yer yüzünün her tarafına dağılmış bulunan az miktardaki madenlerden istifade edersek o zaman bu madenlerin pratik olarak hiç bitmeyeceğini söyleyebiliriz.

Bu vaziyete hazırlık yine bugün başlamıştır. Meselâ Almanya'da bilhassa büyük harpten sonra maden tedariki üzerinde çok ciddi surette durulmağa başlamıştır. Bugün Almanya'da önceleri işlenmesi kabul olmayan yani içinde çok az miktarda

maden ihtiva eden filizlerden maden istihsaline başlanmıştır. Herhangi bir maden filizinin içindeki maden miktarı % de muayyen bir miktardan aşağı düşerse o maden filizini doğrudan doğruya işlemeden evvel, istihsal edilecek madeni o filiz içinde tekşif etmek lâzımdır. Meselâ Altın madeni istihsalinde kullanılan filizlerin tonunda 2-10 gram altın bulunmaktır. Buna rağmen bu filizlerden altın elde edilmektedir. Eğer biz, bu kadar az bir nisbette istihsal olunacak madeni ihtiva eden filizlerden Demir, Manganez, Nikel, Krom, Bakır, Çinko, Kurşun istihsal edersek daha pek uzun zaman bu madenlerin noksanlığından dolayı sıkıntı çekmeyiz.

1898 senesinde İngiliz Crooks «buğday meselesi» üzerinde çok enteresan bir konferans vermişti; Crooks bu konferansında toprağa azotlu gübre olarak verilen Şili köherçilesinin günün birinde biteceğini ve eğer Şili köherçilesi yerini tutacak başka bir madde keşfedilmezse, gittikçe çoğalan dünya nüfusunun günün birinde o zaman istihsal edilen buğday ile doymayacağını ve binaenaleyh bir açlık meydana çıkacağını söylemişti. İşte Crooks'un bu mühim konferansından tam 20 sene sonra idi ki ilim ve fen bu mühim derde çare buldu. Biliyoruz ki bugün her memleket tükenmez bir azot menbarı olan havadan istediği kadar azotlu gübre elde edip Şili köherçilesi yerine topraklarına onu veriyor. İşte bu hakikat bize gösteriyor ki bu defa da ham maddelerin gittikçe kaybolmasından mütevellit buhranı hisseden insanlı-

ğın yaratıcı kabiliyeti faaliyete geçecek ve bunların yerini tutacak maddeler yaratacaktır.

Şimdiye kadar görmüş olduğumuz kimyaya teallük eden buhran keşiflerinin hiç birinin ilmi esasları, o buhran esnasında kurulmuş değildir. Napoleon pancar şekeri elde edecek fabrikaların kurulmasını emrettiği tarihten 60 sene evvel; Oppau da sentetik amonyaktan hamızı azot istihsal eden fabrika kurulmadan 15 - 20 sene evvel; kömürü hidrojenleme tertibatı kurulmadan takriben 15 sene evvel ve ilâ.. bu sanayiî temel taşlarını teşkil eden keşifler yapılmış ve ilmi esasları kurulmuş bulunuyordu. Burada buhran bir rüzgâr rolünü oynamış ve esasen mevcut olan bir kırılıcımlı alevlendirmekten başka bir

şey yapmamıştır. Eğer buhran inkişaf etmeğe hazır bir rüşeym bulmasaydı neyi inkişaf ettirecekti?

İşte bunun için Almanya'da, bilhassa harbi umumiden sonra müşkül zamanlarda mevcudiyet gösterebilmek, sıkıntılara çare bulabilmek için yüksek mektepler ve ilim müesseseleri tarafından takip edilen bir prensip vardır : « İlmi araştırma elzemdir. »

Türkiye'nin son zamanlarda, büyük fedakârlıklarla yaparak Ankara ve İstanbul'daki büyük ilim müesseselerini kurması bu prensibi takip ettiğini göstermiştir. Bu suretle artık Türkiye'yi parlak mazisindeki şerefli mevkiine götürecektir bütün yollar açılmış bulunmaktadır.

YENİSEY — ORHON HARFLERİNİN MENŞEİ

A. CAFEROĞLU

İlk okunuşundan beri 44 yıl geçtiği halde, henüz menşeyi ilim âlemince bir türlü halledilmeyen ve fakat Türk filolojisi için çok büyük ehemmiyeti olan Yenisey - Orhon harfleri, takriben beşinci asırdan yedinci asra kadar Yenisey Kırgızları, VIII-inci asırdanberi de Tukyü türkleri tarafından kullanılmıştır. Mevcud vesikalar üzerine, tahmini olarak çizdiğimiz bu devreden daha evvel, Orta Asya türklerince kullanılan diğer harfler hakkında da Çin kaynaklarında bazı ufak tefek kayıtlara tesadüf edilmektedir. Bilhassa, Hun Türklerine atfedilen bu harfler hakkında bugün sarih bir fikir edinmemize yardımcı olabilecek hiçbir vesikaya malik değiliz. Hattâ, Yenisey-Orhon harflerinin bile hangi asırdan itibaren kat'i olarak Türklerce kullanıldığı layıkıyla tesbit edilemiyor. Maamafih, bu harflerin pek erken Orta Asya Türklerince kullanılmış olduğunu kuvvetle tahmin etmemiz için ciddi hiçbir mani yoktur. Zira, Hun Türkleri tarafından kullanılan ve Çince'nin « N O T » harflerini çok yakından andırdığı rivayet edilen bu yazının, Orhon harfleri ile alâkalı bulunması muhtemel olduğu gibi, 580 Milâd yılında Türk sefiri tarafından İstanbulla getirilen mektubun da yine aynı harflerle yazılmış olması ihti-

mali çoktur. Bahusus mezkûr mektup harflerinin aynı devirde Avrupa'da kullanılanlardan, müstakim çizgili köşelerle tefrik edilişi, Orhon nehri boyundaki Şarki Mongolistan Türklerinin de kullandıkları harflerin aynı evsafı haiz olduğunu meydana koymuştur. Yani, mevzuu bahs mektup yazısı aşağı yukarı Yenisey-Orhon harfleri mahiyetinde olmuştur. Bu ise, kullanım tarihi olarak Yenisey-Orhon harfleri için gösterdiğimiz V-inci asırdan daha evvel Türklerce, yahut buna pek yakın bir yazı kullanılmış olduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Biz şimdilik ancak, Yenisey - Orhon harfleri için kullanım tarihi olarak V-inci Milâdi asrı göstermekle iktifa edeceğiz.

Hun Türklerinin kullandıkları harflerin mahiyetine gelince, buna dair elimizde hiçbir vesika mevcut olmamakla beraber, bu harflerin de aşağı yukarı Yenisey - Orhon harflerinin vasıflarını haiz olduğunu istidlâl edebiliriz. Çünkü tarih, Türkleri Milâdın ilk asırlarına doğru, işgal ettikleri arazi ve medeniyet seviyesi bakımından: şimalde -Samoyet ve diğer iptidai Sibiryakvami; şarkta - Mогоl, Tunguz; cenupta - İran kıtasındaki Soğd; cenubi şarkide Çinlilerle muhat olarak göstermektedir. Medeni seviyeleri yok derecesinde olan Sa-

moyet, Mogol ve Tonguzlar istisna edilirse, Milâdın bu ilk çağlarında Türkler, anlaşılın, çok yüksek bir medeniyet seviyesinde olan bir muhitte yaşamışlardır. Sonraları, tevali eden kavimler muhacereti, dördüncü ve beşinci asırlara doğru, Türklerin ana vatanları olan Şarki Türkistan vahasından başlayarak tâ garbi Avrupa göbeğine kadar yayılmasına sebep olmuş ve esas unsurunu öz Türklerin teşkil ettiği « Hun » Türkleri, bu tarihi akışlarında garplilerle temasa giriştikleri gibi, kendi medeniyet bakıyelerini de bu sahaya yaymağa muvaffak olmuşlardır. Bu Türk akışlarını araştıran Avrupa müdekkiklerinden: Vamberi, Korş, Tseys, Miller, Kunik, Hirth, Radloff, Tomaschek, Aristov, ve sairlerinin Hun Türkleri hakkında yaptıkları tetkikler, vaktile bunların henüz elimize geçmeyen bir nevi milli harf sistemine malik olduklarını meydana koymuştur. Hattâ, bir zamanlar, Nagi-Sent-Mikloş hafriyatından elde edilen eşya üzerindeki yazıların ve harf sisteminin bu Hun'lara ait olduğu kuvvetle zannedilmişse de, 1932 yılında Macar âlimlerinden Türkiyatçı Profesör Nemeth'in « Die Inschriften des Schatzes von Nagy - Szent Mikloş » adlı eserile, bu yazıların bilâkis Peçenek Türklerine ait olduğu meydana çıkmıştır. Her ne kadar Profesör Nemeth, Yenisey - Orhon harflerini çok yakından andıran bu Türk - Peçenek harf sistemini, birçok fonem'ler ayrılması itibarile, Macarcanın « Çertme » denilen harflerinden neşet ettiğini iddia ediyorsa da, aynı harflerdeki bazı fonem'lerin, Yenisey-Orhon

harflerinin fonemlerine tetabuk etmesi bence, meseleye tamamilen hal edilmiş nazariye bakılmasına o kadar da müsait değildir. Çünkü, fonemleri ifade eden işaret şekillerinin değişmesi ve hattâ çok büyük farklarla ayrılması, her şeyden evvel, o harfleri kullanan muhite ve zamana bağlıdır. Sanat ve grafik araştırmacıları dahi bu gibi fonem grafiklerinin değişmesini tabii görmektedirler. Nitekim, « Mâni » dinini Türkler arasında yaymağa çalışan misyonerlerin, vaktile kâğıdılar üzerinde Yenisey-Orhon harfleri ile yazdıkları metinlerde yeni fonem işaretlerine tesadüf edilmiştir ki, bu fonem işaretleri ne Yenisey ve ne de Orhon harflerinde esasen mevcut olmuştur. Hele, Orta Asya'nın bu devir « *lingua franca* » sı olan Türkçe ile yazılı metinlerde kullanılan yeni ve yabancı işaretlerin, Tukyü devleti zamanında tamamilen kemaline varmış ve artık mükemmel bir hurufat sistemi şeklini almış olan Orhon harflerinin istimali zamanına tesadüf edışı, harf yahut fonem işaretleri icadı ve değiştirilmesi hakkındaki biraz yukarıda söylediğimiz fikri tamamilen takviye etmektedir. Ayrıca, bu harflerin Peçeneklerin mi Macarlardan, yoksa Macarların mı Peçeneklerden aldıkları da tetkike değer bir mevzudur. Peçeneklerden daha evvel Hun'ların Cenupta ve Macaristan ovalarında tevakkuf ettikleri zaman, gûya « Gotik runi » yazı tesiri altında kaldıklarını ve « Attilâ » nın sarayında Gotların epiyce zaman mühim mevkiler işgal ettiklerini, nazarı dikkate alanlar, tıpkı Orhon harfleri gibi, Hun'ların kullandıkları harfler-

rin de menşeyce « runik » olduğunu meydana atmışlardır. İşte, harici şekil bakımından Hun ve Tukyü Türk harflerinin müşterek bir yabancı « run » menşesine atfedilişi dahi, Hunlar tarafından kullanılan yazı işaretlerinin her cihetten Orhon'unkinin aynı olduğu fikrini meydana koymaktadır. Bahusus, bu son zamanlarda Yenisey ve Orhon harfli eşyanın hiç kimse nin beklemediği yeni yeni sahalarda meydana çıkması, bu harflerin çok eski olduğunu göstermektedir. Daha, tarihi devirlerde, ilk olarak Türk camiasından ayrılp, uzak şimle sığınan ve özdillerini aynile bugüne kadar muhafaza eden Yakut Türklerinin ecdatlarının dahi bu harf işaretlerini kullandıklarına dair elde edilen son malûmat (Petri, Dalyokoye Proşloye Buryatskago Kraya, Yakutsk, 1922), her halde Orhon harflerine daha büyük bir ehemmiyet verdirmektedir. Şimdiye kadar bildiğimizden daha geniş bir sahada kullanıldığı gün geçdikçe anlaşılan Yenisey - Orhon harfleri, kanaatimce, beşinci asırdan çok evvel Türkler arasında müntezirdi.

Fakat, ne yazık ki, asırlar boyunca Türk dilinin ifade kabiliyetini Orta Asya'nın bir başından tâ Orta Avrupa'ya kadar yaşatan ve Türk sanatının şaheserlerinden biri sayılan Yenisey - Orhon harf işaretleri, bütün ehemmiyetine rağmen henüz tamamille tetkik edilememiştir. Danimarka âlimlerinden Profesör Thomsen'in keşfinden çok evvel, XII-inci asırda bu taşlara dair malûmat veren müverrih Cüveynî ve zamanımızdan iki asır evvel Rusya'ya esir düşen İsveç zabiti Ştralenberg'in eserinde, Orhon âbide-

leri resmini neşretmesi, ve hattâ Thomsen'in keşfi bile maatteessüf, Türk dünyasının nazarı dikkatini asla celbetmemiştir. Halbuki, bundan birkaç asır evvel Avrupa seyyahlarından Pallas, 1786 da Tihsen bu yazıların ru huna ve nevine aşına olmadan, bunları küçük Asya kavimlerinden Kari ve Likya'luların sanat ve yazı eseri olarak telakki etmiş; Tötterman aynı yazıları Arablara, Florinski de Ruslara atfetmiştir. Nihayet, XIX - uncu asır sonlarına doğru hatırasını her daim hürmetle yadettiğimiz Thomsen'in keşfi ve okuyuşu üzerine, bu Türk eserinin üzerinden meçhuliyet perdesi kalkınca, Avrupa âlimleri bu 1500 yıllık Türk sanat ve medeniyet eserini, her noktadan tetkike başlamış, neticede, eğer söylemek caiz ise, âbidelerin iç yüzünü bize dış yüzünü ise kendilerine bahişle, eski Türk sanat kabiliyetini paylaşmışlardır. Ruh, dili ve yegâne kullananları Türkler olduğu hâlde, bilmem nedense, bugüne kadar icadı ve menşei, cihan milletlerinin hepsine lâyık görüldüğü halde bir türlü Türklerle yakıştırılamamıştır. Bu ise, bütün Türk dünyasının milli tarih ve milli dil araştırmasına karşı, şimdiye kadar gösterdiği alâkasızlığın doğurduğu tabii netice olmuş ve bu yüzden Türkün sanat ve yazı icadındaki kabiliyetini inkâr eden birçok ardı ve sırası ke silmiyen teorilerin doğmasına sebebiyet vermiştir. Buna, ancak bir misal olmak üzere, burada biz ilkönce Yenisey - Orhon harfleri icadı şerefine paylaşmasını gösteren Avrupa âlimlerinin esas teorilerini hülâsa edeceğiz ki, hem onların başkaları hesabı-

na yürüttükleri fikirler anlaşılın, ve hem de bizim menşei ve icadını halis öz Türke bağlayan fikirlerimiz daha fazla aydınlanın. Bu noktadan şimdiye kadar aleyhimize olmak üzere ötedebirde söylenen ve meydana atılan küçük ve dağınık fikirler hariç olmak üzere, Yenisey ve Orhon harflerinin menşei hakkında Avrupa'da başlıca altı teori vücuda getirilmiştir ki bunlardan :

I— Birinci teoriye göre : Orhon harfleri menşei itibarile «Run» harflerinden doğmuş ve Türklere İskandinavya'lılar tarafından kendi istilâ ve fuhatları zamanında ithal edilmiştir. Bu teorinin vazı ve belki de yegâne mümessili 1900-1901 yıllarında bu sahayı tetkike çıkan heyetin riyasetinde bulunan Helsingfors Üniversitesi Profesörlerinden Fin âlimi Geykel olmuştur. Bu teori Orhon ve Run harflerinin ikisinin de bitişik olmayıp, sırf ayrı ayrı harflerle yazılışından ileri atılmış bir fikir olsa gerektir. Zira, Run harflerinin şimdiye kadar ne icat meselesi ve ne de kullanış tarihi kat'i olarak tesbit edilememiştir. Şayet, Türkler, Geykel'in dediği gibi, hakikaten bu «run» harflerini almış olsa idiler, şüphesiz ki bu çağlara doğru tamamilen işlenmiş olan ve bu hurufat sistemi şeklini alması icabeden bu yazıyı, Türk diline tamamilen uygun bir şekilde, tatbik ve 170 den fazla işareti havi, iptidai Yenisey harflerini kullanmazlardı. Zaten Paleografik araştırmalar, Run harflerinin ancak IIIüncü asırda mevcut olabileceğini meydana koymuştur ki, bu da bu Run harflerinin icadından daha çok evvel Hun'larca muayyen hu-

rufat kullandıkları hakkındaki Çin rivayetleri ile ehemmiyetini kaybetmiş olacaktır. Müessisinden gayri, ciddi hiçbir muhit ve taraftar bulmayan bu teoriye, bugün sönmüş bir nazarla bakılırsa hata edilmemiş olur. Çünkü, fonem bakımından da Yenisey - Orhon ve Run harfleri arasında bir münasebet yok gibidir.

II — İkinci teori Donner tarafından meydana atılıp Yenisey - Orhon harflerinin menşei küçük Asya'nın Likiya, Finikya, Hitit ve Frijli harflerine irca etmektedir. Fin - Uğr cemiyetinin neşrettiği (*Inscriptions de l'Yenissey*) adlı eserin IIIüncü tablosunda bu harfler sisteminin mukayese eden cedvelde fonemler bakımından hakikaten şayanı dikkat bir müşaheret arzeden hususiyetler göze çarpmaktadır. Hele, Küçük Asya kavimlerinden Hitit harflerinin sayı itibarile daha çok Orhon harflerine uyması meselesi, Türk kavimlerinin etnik hususiyetini araştıran Aristof'un nazarı dikkatini celbetmiş ve mumaileyh « eğer Hititlerin Turani oldukları tebeyyün ederse, Hitit harflerinin de menşei Türk kabile damgalarının teşkil ettiği meydana çıkacaktır. » demektedir (s. 420).

III — Üçüncü ve en çok taraftar bulan teori Thomsen'inkidir. Bu zata göre Yenisey - Orhon yazıları, ya doğrudan doğruya « Arâmî » yahut ta aynı menşei den türeme muahhar devir Pehlevi harflerinden doğmuştur. Bu hususta mumaileyhin fikri tam ve kat'i olmamakla beraber, bilâhara tereddüd göstererek, en çok Soğd lisanı ile meşgul olan Gauthiot ile beraber, Orhon yazılarının menşei Soğd

harflerinin Milâddan evvelki şekline irca etmeğe karar vermiştir. Lâkin, irca edilmek istenilen bu eski Soğd yazıları meydana çıkıncaya kadar bu fikir eski hamlığını muhafaza edecek ve bugüne kadar bulamadığı taraftarları ileride de bulamayacaktır. Alim ve kâşif Thomsen, bu fikre iltihakla, ister istemez, evvelce, serdettiği fikrinden bir dereceye kadar vazgeçmiş ve « Arâmî » harflerinin Orhon harflerine esas menşey olabileceği hakkında vazettiği ve kendisine bolca taraftar bulabildiği evvelki teorisini dahi sarsmıştır. Zaten, Thomsen Arâmî namı altında kastettiği harflerin hangisi olduğunu dahi bir türlü tayin edememiş ve mütemadiyen fikrini Arâmî, Soğd, Pehlevî gibi harf sistemleri içerisinde işletmeye çalışmıştır.

İşte, Thomsen'in kendisinin dahi, mütemadiyen Orhon harflerine menşey aramak için eski ve muhtelif yabancı harfler kapısını çalması, hiçbir müsabet netice verememiştir. Maamafih, Thomsen'in ihtiyatla meydana attığı ilk fikir, henüz rağbetini tamamilen de kaybetmemiş ve Türkçe eserlerde bu fikir terviç edilmiştir.

IV — Dördüncü teori birinci ile üçüncü teori arasında âdeta birleştireci bir köprü mahiyetinde olup orijinal hiçbir vasfı haiz değildir. Yegâne mümessili bulunan Profesör Radloff, Orhon yazısı menşeyini Thomsen'in meydana attığı gibi « Arâmîyül'asıl » olarak kabul etmiş ve fakat gûya « Attilâ » tarafından Hun Türklerine ithal edilen « Run » sistemi tesirini de kendi üzerinde hissetmiştir. Orijinal olmadığı kadar, garip

olan bu iddia, yekdiğeri ile hiçbir münasebeti olmayıyan üç harf sistemini ancak birbirine karıştırmakla kalmıştır. Haddizatında Radloff'un bu iddiasında hiçbir yenilik olmadığından kendisine taraftar dahi bulamamıştır.

V — Beşinci teori şimdiye kadar saydıklarımızın millî ruhumuza en yakın olanıdır. Bu teori taraftarları başta Artistov, ve Mallitsky olmak üzere Orhon harflerinin menşeyini Türk damgalarına irca etmektedirler. Oldukça makul olan ve geniş bir muhit ve taraftar doğuran bu teori, matteessüf şimdiye kadar ilmi bir şekilde izah edilememiştir. Türk kabilelerine aid cildler dolduracak olan damga şekillerinin, henüz tedvin edilmemesi, tabii olarak buna imkân verememiştir. Zaman zaman küçük makaleler şeklinde, şu veya bu Türk sahası damgalarını muhtevi neşriyatta, her zaman basit bir yolla Orhon harfleri damgalarla mukayese edilmiş, neticede hiç birşey söylenmemiştir. Harici benzeyişe dayanan araştırmalar ekseriyetle sathidirlir. Bu mevzua biraz daha sonra temas edileceğinden şimdilik bu teori hakkında bu kadarla iktifa ediyorum.

VI — Nihyet, sonuncu teori adını vereceğimiz cereyan üçüncü teori ile beşinci teoriyi yekdiğerine raptedererek Orhon yazısı menşeyine biraz da Türk rengi karıştırmaktadır. Sokolov tarafından 1904 yılında meydana atılan bu teoriye göre Yenisey - Orhon harfleri esas itibarile Arâmîyül'asıl olup bilâhara Türkler tarafından kendine mahsus bir tarzda millileştirilerek Türk damgaları şekline konul-

muştur (O Başgirsikx tamgah. Trudny Orenburgskoy Arxivnoy kommissii. XIII, 1904).

Bu ztın tetkikine bakılırsa, mumaileyh, ancak kendi mukayesesinde Başkırt Türkleri damgalarının mukayesesini ile iktifa etmiş ve aradaki harici benzeşimler üzerine kendi kaharflerinin asıl menşei için esas olarak tamamen yabancı Arâmî harflerini kabul ettikten sonra, aynı harflerin tekâmülünde millî bir icat olan *damgalara* benzetilmesindeki iddia edilen « *millileştirme* » keyfiyeti, tamamen yersizdir. Çünkü, müellif, damgalara muayyen bir fonem kıymeti vermekle, ister istemez, meydana attığı « Arâmî » harflerinin Türk Yenisey - Orhon yazısına menşe olabileceği ihtimalini bile cerhetmiştir. Fikrini evvelce bahsi geçen ve Orhon harflerinin menşei Türk damgalarına atfeden Aristof'dan alan Şokolof, galiba daha orijinal olabilmek için, iki fikri yekdiğerine mezcile iktifa etmiştir.

Aynı fikirden ilham alan Profesör Polivanof, kendi teorisini Sokolof'un tetkiki ile beşinci teoriye dayandırmış ve Orhon harflerini Türk damgalarından neşet ettirerek, ancak Yenisey - Orhon harfleri üzerinde hafif bir Arâmî - Soğd ve Pehlevî hurufatı tesirlerinin mevcut olduğunu kabulle, ayrıca bir de Orhon âbideleri yazılarına mahsus olmak üzere, satırların sağdan sola ve işaretlerin aşağıdan yukarıya doğru yazılış tarzında bir de Çin tesirinin bariz olduğunu meydana atmıştır. Bu teori en son olarak 1925 yılında Taşkent'de meydana atılmıştır. Maatteessüf mezkûr tetkiki

bizzat göremediğimden hakkında daha fazla malûmat vermek imkânına malik değilim.

İşte, Orhon harfleri menşei hakkında şimdiye kadar, ilim âlemince meydana atılan esas teorileri, aşağı yukarı, burada hülâsa etmiş bulunuyoruz. Şimdi, diyebilirim ki, muayyen bir tez hakkında bu kadar farklı ve çok teorilerin mevcudiyeti, haddizatında meselenin hâlâ kat'i bir surette halledilmediğini açıktan açığa göstermektedir. Hele, İskandinav Run'ları, Arâmî, Pehlevî, Fenikya, Hitit, Soğd, Türk damgaları gibi menşei itibarile yekdiğerinden farklı işaret sistemlerinin hep Yenisey - Orhon harflarına zorla esas olarak kabul ettirilmek istenilmesi, meselenin tamamile yeni bir bakımdan ve ciddiyetle araştırması lüzumunu göstermektedir. Bilhassa, 44 yıldanberi bu vadide Avrupalılar tarafından yapılan ve kat'i bir netice vermeyen usul ve sistemlerin semeresizliği, yeni yapılacak araştırmamızda hem yeni ve hem de başka bir tarzda meselenin hallini talep etmektedir. İşte, bundan cesaret alarak biz de, eski yapılan tecrübeler haricinde, Orhon yazısının menşei Türklerle götüren kanaatimizi kısaca arzedeceğiz :

İptidai bir şekilde olup Yenisey mezar taşlarında mahkûk « Yenisey » yazı işaretleri, sonraları daha mütakâmil, fakat mahiyet itibarile tamamen Yenisey âbideleri yazısından neşet eden « Orhon » veyahut bu âbidelerin, ancak bir yerinde etnik adı tasrih edilen « Gök Türk » metinleri üzerinde yaptığımız araştırmalar, bize yalnız pratik neticeler teminile

kalmamış, aynı zamanda Türk yazı imlâsı meselesi ile, Türk « tasvir sanatı » gibi diğer iki mühim sahaya da yakından temasımızı temin etmiştir. Herhangi bir harf icadı ve kullanışı, başlangıç çağında olduğu gibi, Türk Yenisey - Orhon harflerinin icad ve kullanışı başlangıcında da, Türkler fikir ve düşünce mahsullarını diğerlerine bildirmek veyahut alelade mükâlemeyi temin etmek gayesile kendi ilk tasvirî sanatlarının muhtelif işaret veya resimlerine müracaat etmişlerdir. Umumiyetle, ilk yazı şeklinin başlangıcı bu iptidai devir sanat, resim ve işaretleri teşkil ettiğinden herhangi bir yazı sisteminin menşei aranılmak istenirken, ilk evvel aynı milletin özüne mahsus tasvirî sanatını araştırmak icab eder. Bunun için yazının ilk inkişaf merhalelerinin geçirdiği tekâmül bakımından, asıl sanat ile yazı arasındaki iki mühim tekâmül devresini nazarı dikkate almak lâzımdır. Birincisi, *Optik* yani ziya vasıtasile işaretlerin tefriki devresi, ikincisi ise, *Savt* yani işaretlerin *fonetik* devresi ki, bu da evvelce gözle anlaşılınan optik devre işaretlerine muayyen savtı bir kıymet verme devresidir. Bu iki devreyi his unsurlarının oynadığı roller üzerine tesbit etmek lâzımgelirse birinci harfler veyahut yazı tekâmül devresine « Göz »; ikinciye ise « Kulak » devresi diyebiliriz. Zaman itibarile birincisini tarihten evvel ikincisini tarihten sonraki devirlere irca edebiliriz. Orhon harfleri bu ikinci devre mahsulü olup yazı sanatının savtı, yani fonetik devresini temsil etmiş ve ayrıca kendi başına yeniden « sillâbik » hecevi ve

alfabetik gibi iki mühim tekâmül devresini daha yaşamıştır. Bu takdirde Orhon harflerinin menşecini ve onun çok iptidai şeklini tasvir eden Yenisey işaretleri, bize intikal eden şekillerince yalnız alfabetik olmuş, fakat sillâbik olmamıştır. Bu itibarla tasvirî sanat işaretleri çağından sıyrılıp tamâmile halâs olan ve oldukça mükâmil şekil olan Orhon ile Yenisey harfleri arasında muayyen ve karakteristیک bir fark mevcuttur. Nitekim, Finlandiya Arkeoloji Cemiyetinin neşrettiği « Orhon tasviri » adlı esere ilâve edilen resimlerde, Yenisey işaretlerinin sayısı 140 olarak gösterilmekle bu fark tebarüz ettirilmiştir. Hakikatte ise Yenisey harflerinin sayısı 159-u bulmaktadır. Bu kadar bol Yenisey yazı işaretleri tasvirleri üzerinde yapılan grafik araştırmaları, bunların artık inkişaf merhalesini durduran ve ilim bakımından en kadim tekâmül evsafını muhafaza eden yegâne hurufatın Yenisey işaretleri olduğunu meydana koymuştur.

Malûm olduğu veçhile, eskidenberi teessüs etmiş olan klâsik harf sistemleri için aşağı yukarı 22 harf işareti kabulile iktifa edilmiştir. Bu takdirde, herhangi klâsik harf sistemile, iptidai mahiyette bulunan Yenisey harfleri sistemi arasında göze çarpan bu kadar büyük bir işaret sayı farkı, herhalde, Yeniseyi işaretlerinin çok « archaik » bir mahiyette olduğunu ve tasvirî sanat çağından hurufat sistemine doğru geçici bir devre yaşadığını, göstermektedir. Yani, Yenisey hurufatı, hurufat sistemlerinin en yüksek tekâmül çağını teşkil eden savtı hurufat devresine daha girme-

miş ve iptidai hurufat inkişaf çağı olan « optik » devreyi, tâbiri diğerle fikri göz vasıtasıyla nakleden çağları yaşamıştır. Mevcud Yenisey işaretlerinde müşahade edilen bu hususiyet üzerine, sair kadim hurufat işaretleri sisteminin de, tıpkı Yenisey hurufatının geçirdiği muvakkat devreleri idrâk ettiğini görebiliriz. Bahusus ki, « paleografi » araştırmacılarımızın, Yenisey hurufatı için oldukça karakteristik olarak, muayyen bir harf için dublet işaretlerin kullanıldığını tesbit edişleri ve aynı hususiyetin eskî Yunan ve Lâtin hurufat sistemlerinde de, vaktiyle, yer bulduğunu kaydetmeleri, câlibi dikkattir. Ege denizi sahillerile Yenisey boyundaki kavimlerde, muayyen bir harfe mukabil, kullanılan işaretlerin değiştirilmesindeki göze çarpan bu âhenk ve usul, dublet işaretlerin tasnifi meselesini bir dereceye kadar kolaylaştırmaya yarar keyfiyettir. İşte, bu dublet işaretlerinin tasnifi üzerinedir ki, herhangi bir harf için ittihaz edilen dublet işaretlerden maada bazı işaretlere savtı kıymet verilirken, eski dinî merasim karakterini haiz « ideografik » işaretler de buraya dahil olabilmişlerdir. Bu takdirde, eski « optik » devre hurufat işaretlerinin bakiyeleri, nisbî bir derecede olsa bile, kendi mevcudiyetini Orhon hurufatı sisteminde de muhafaza etmişdir. « Grafik » müdekkikleri, Yenisey ve Tukyuru hurufat işaretleri mukayesesi neticesinde, her ikisinde de, eski dinî merasimdeki harekât ve jestikülâsyon tasvirlerini andıran işaretlerin veyahut sembollerin aynen mevcut olduklarını görmüşlerdir.

Aynı noktayı nazarı dikkate alan « paleografik » âlimleri, « optik » devre yazı işaretlerinin savtı kıymet biçme zamanlarında eski iptidai hayat, an'ane ve âdetlerine bağlı dinî merasim ve âyinler işaretinden de bazılarını almağa mecbur olduklarını kabul etmektedirler. Şu kadar ki, Yenisey tasvirî sanat âbidelerini tetkik eden eski santlar tetkiki bilginlerinden Savenkof, « Yenisey Kadim Tasvirî Abideleri » adlı çok mühim ve Türk Yenisey - Orhon hurufatı menşeiini çok yakından alâkadar eden bir eserinde, Yenisey mezar taşlarındaki hurufat işaretlerinden doğan Orhon harflerine, birer dinî âyin ve merasim rûmuzu mahiyetini vermiştir. Mumâileyh, VII nci asır Türk dinî âyinlerine has « ellerin kaldırılması, indirilmesi, parmakların hareketleri » gibi hususlar üzerine, birçok Orhon harflerinin ancak Türklere mahsus dinî bir sembol olduğunu meydana koymuştur. Bu bilhassa, « başı aşağı, başı yukarı veyahut sağa ve sola » müteveccih şekillerde kullanılan ve tamamen başka başka savtı kıymetler ifade eden harf işaretleri için varittir. Bugünkü Şaman davul, elbise ve umumiyetle âyin aletlerinde, mevzu bahis olan Orhon hurufatı işaretlerine aynen tesadüf edişimiz, Savenkof'un fikrini tamamen te'yit etmektedir. Şamanizm dinine mensup bugünkü Türk kavimlerinin kâhinleri olan Şamanların dahi, muhtelif analitik jestlerle ilâhlarla münasebete ve temasa girişmeleri, eski Türk dinî kültüründen başka birşey değildir. İleride, Şamanizm dinî âyinlerini ve telakkilerini bir araya toplayıp neşredecek

olanlar, bu hakikati sezmede ve görmekte müşkülât çekmeyeceklerdir. Hattâ bugün bile, eski Türk dinine ait elimizde mevcut malûmat üzerine, eski Yenisey ve Orhon hurufatı başlangıcında, bu öz Türk dini işaretlerini «optik» devre hurufat unsurları yerine kullandıklarını görmek, tamamen mümkündür. Zira, kısa bir zaman zarfında, Yenisey âbidelerindeki 150 ye yakın harf işaretlerinin kısaltılıp Orhon âbidesi hurufat sisteminde 39 a indirilmesi, gelişi güzel ve keyfi bir hâdise olmamıştır. Düzgün bir alfabe şeklini alan Orhon yazısı, artık Tukyü devletinin parlak devri olan VIII inci asırda, Türk devlet dilinin ifadesi için, evvelce dağınık ve yaygın bir kabile hayatı süren Kırgızlardaki, bir takım mahalli ve farklı dini sembol işaretlerine ihtiyaç hissetmiştir. Muhtelif etnik tesirlerle Yenisey hurufatı bünyesinde günden güne artan işaret âdetleri, ona, mahalli ve milli bir Türk hurufatı çehresi vermekle beraber, bizim, alfabe hakkındaki bugünkü telâkkimiz dahilinde, ancak tedennisini mucib olmuştur.

Sırf hurufat tarihini alâkadar eden bu sonuncu keyfiyet haricinde, diyebiliriz ki, hattâ grafik ve paleografik tetkikleri bakımından bile, menşei yabancılarla atfetmekte musir olan bilginlerin, biraz evvel saydığımız teorileri hilâfına, Yenisey ve Orhon hurufatı Türklerin milli bir icadları olmuştur. Fakat, bu Yenisey ve Orhon harflerinin milli olduğunu gösteren, yalnız bir cephedir. Şimdi, diğer ikinci bir yandan da, meseleyi araştırmalıyız ki, paleografıca dini olmayan

harf işaretlerinin de milli oldukları anlaşılabilir.

Umumiyetle, yazının tekâmül çağları ve onu tavsif eden muhtelif yazı sistemleri, daha tarihten evvelki devre insanların herşeyden evvel, hissi uzuvları tekâmülüne bağlı olmuştur. İlk iptidai hayat çağlarında, bizim bugünkü telâkkimize göre muayyen bir yazı sisteminin mevcut olmadığına şüphe yoktur. Bilâhara, iptidai münferit aile hayatının içtimai bir kalıba girmesi ve ilerledikçe cemiyetlerin tekâmülü dolayısıyla eski görüşme ve anlaşma vasıtalarıyla, iktifa edilememiş, zaruri olarak yeni vasıtalar aramağa mecbur kalmıştır ki, bu da ilk merhalede insan aklına gelen, gördüğü ve kullandığı eşyalardan istifadeye münhasır kalmıştır. Mütemediyen göz önünde bulunan her şeyanın iptidai seviyede bulunan insan için gayri kabili içtinap bir hayat aleti vasıtası olmuş ve muayyen bir kullanım zamanından sonra muayyen mefhum medlûlleri ifadesine yaramıştır. Hurufat tarihinde « ideografik » çağı diye anılan bu devrede savt ve sada, yani mucasır dil fonetiki hususiyetleri mevcut olmamıştır.

Bu ilk hurufat devresinde aşağı tabaka çağlarında bulunan insanlarda ziya daha fazla mücessir olmuş, sada ve savt ise ancak çok az bir mikyasta yardımcı manayı ifade etmiştir. Halbuki, daha yüksek bir medeniyet tabakasındaki insanlarda, bilâkis, sada tam hâkim bir unsur mahiyetini haiz olmuştur. Rü'yetin hâkimiyet çağlarında, bütün fikir ve his ifadesi için kullanılan işaretler hep göze müteveccih olmuş ve hurufat mukabili kul-

lanılan işaretler de hep bu uzvun faaliyeti ve idrâki kabiliyeti nisbetinde kurulmuştur. Nitekim « *iptidai insanlarda Haritacılık* » adlı eserinde Adler, hâlâ bugün bile eski an'anevi hayat tarzını yaşayan Yakut Türklerinden deniz ve nehir sahilleriyle « *Taygalar* » balıkçılık ve avcılık hayatı sürenlerde « *uzağı görme* » kabiliyetinin fevkalâde inkişaf ettiği halde, şehirlerde yaşayan Yakutların, tam ak sine olarak, âdetâ karşılarındaki bir resmi göremeyecek kadar zayıf gözlerle malik olduklarını, haklı olarak, kaydetmektedir (s. 14). Böyle fizyolojik hususiyetlerin, ilk mükâleme vasıtası olan işaretlerin çizilmesinde ve tesisinde, şüphesiz büyük tesiri olmuştur. Uzağı görmek kabiliyetinde olan balıkçı ve avcı bir Yakutun, iptidai bir insan hayat çağında olmasına rağmen, insan zekâsını hayrette bırakacak derecede, muntazam ve doğru bir coğrafya haritası çizebilmesi, buna başlıca bir delil teşkil edebilir. Sonraları münasebet cihazı olarak tevellümde kulağın, tedricî bir inkişaf dairesinin, rüyet üzerinde hâkimiyet kurması, evvelce göz vasıtasıyla anlaşılan işaretlere, yeni ve tam başka bir hususiyet vermiştir, ki bu da bugün bizim kullandığımız hurufatın ilk başlangıç devresini teşkil etmiştir. Orhon hurufatı işbu rüyet devresinden çıkıp sada vasıtasıyla Türk dilini yaşatmaya başlayan Tukyü Türklerinin ilk hurufatı olmuş ve mahiyeti itibarile ziya, yani « *optik* » hurufat devresini arkada bırakarak fonetiki bir şekil almıştır.

Böylece, yazı ve hurufat tekâmülünün muharriki ve merhaleleri olan

ziya - optik ve sada - fonetik keyfiyetleri üzerinde biraz durduktan sonra, göz ve kulak cihazlarının tekâmülünü hurufat inkişafı için, daima göz önünde tutmak icab eder. Grafik tasvirlerin, yahut ta ahvali ruhiyeyi ve düşünceyi ifade eden işaret tasvirlerinin tekâmül derecesi, herhalde, görme, işitme ve konuşma gibi organların tedricî tekâmülüne bağlı olarak gelmiştir. x

Tabiidir ki, asırlarca evvel tecessüs eden optik hurufat tarihi noktasından ideografik hurufat sistemi, kendi bünyesinin esasını teşkil eden eski ideografik işaret ve sembol izlerini bir hamlede kaybedememiştir. Bilhassa, eski Türk hayatında çok ehemmiyetli bir mevki olan tipik kült işaretleri de, yine bu yolla devam edebilmiştir. Biz, bunların aynısını bugün Yenisey hurufatında görmekteyiz. Aslı itibarile Kırgızlara ait olan Yenisey yazısında, bu eski milli ve mahallî kült unsurlarını yaşatan bazı öyle işaretler buluyoruz ki, bunlar mahdut olmalarına rağmen, Yenisey ve Orhon Türk hurufatının milli bir Türk icadı olduğunu, açıktan açığa göstermektedir. Meselâ, Yenisey - Orhon'da kullanılan ve « *ay, yay, süngü, dağ* » mefhumlarını ifade eden işaretler gibi. Hele bu işaretlerden bazılarının tarihî devre diğer hurufat sistemleri arasında yer bulmaması, Yenisey ve Orhon hurufatının milli bir icad olduğuna dair meydana attığımız tezi bir kat daha takviye etmektedir. Umumiyetle Yenisey ve Orhon hurufat sisteminde muayyen bir harf mukabilinde kullanılan ideografik devre eş-

ya işareti veya resimlerinin başlıcası şunlardır :

I. Yay resmi. Yenisey ve Orhon hurufatında kalın -Y- harfi mukabilinde kullanılan harfin resmi alelâde bir yay resmidir. Bugünkü Sibiry Türk kavimlerinden bazılarında ve eski Türklerde bugünkü (yay) kelimesi ancak -ya- telâffuzuna malik olmuştur. İşte, bu (yay) işareti Yenisey hurufatının optik devresinde ancak bugünkü bizim (yay), Kırgızlarda ise aynı kelimenin mahalli lehçe telâffuz olan -ya- kelimesini ifade etmiştir. Sonradan Yenisey işaretlerinin Orhon hurufatı sistemindeki fonetikleşmesine rağmen bu işaret bu -ya- sedası ile başlayan bilûmum kelimelerin başlangıcında yine eski telâffuz ile kıymetini muhafaza etmiştir. Bilûmum kalın saitelere evvel ve sonra istimal edilmiştir. Şayanı dikkat orasıdır ki, tarihî devre cihan hurufat sistemleri işaretleri arasında bilhassa bu -yay- işaretinin izine tesadüf edilmemesi, bu işaretin ancak Yenisey ve Orhon harflerine hâs olduğunu göstermektedir ki, bu da bizim millî olduğunu meydana attığımız tezin sıhhatında zerre kadar şüphe bırakmayacak kuvvetli delillerden birisini teşkil eyer. Yine eski ideografik yahut optik hurufat devresi işaretlerinden doğma bugünkü bazı Altay Türkleri ile eski Kırgız damgalarından birisini bu Yenisey ve Orhon hurufatındaki (yay) işaretinin teşkil eylemesi ve *YATAMGA* adı ile meşhur olması, her adımda tezimizin doğruluğunu teyit etmektedir.

II. İkincisi Yenisey ve Orhon âbidelerinin millî Türk icadı olduğu ev-

safını yaşatan unsur -ok- işaretidir. Evvelce Yenisey hurufat sisteminde bu harf işareti doğrudan doğruya -ok- kelimesini ifade ettiği halde Orhon'da (O) ve (U) gibi iki saitten sonra ve evvel kullanılmış *ok, uk, ko* ve *ku* gibi savti kıymeti haiz olmuştur. Fakat, aynı menbada saitsiz olarak müstakil bir *ok* işareti şeklinde yazıldığı zaman ancak (*ok*) telâffuz edilmiştir. Burada en çok dikkate değer bir nokta Finikelilerin hurufatında da istimal edilen bu işaret orada bizim (*ok*) kelimesini mukabilinde olan (Tyr) manasını haizdir ki, bugünkü Farisi'de dahi aynen mevcuttur. Nihayet aynı işaretin iki muhelif sistemde ifade ettiği lûgavî mânası dahi gösteriyor ki, Türkler ancak kendi dillerindeki (*ok*) işaretini muayyen bir mefhumu ifade için kullanmış ve muayyen bir sıfat için icad etmişlerdir.

Yine aynı Orhon âbidelerinde Türk askerî ve kabile teşkilâtından bahsedilirken boy yerine -ok- tabiri kullanıldığı görüyoruz. Anlaşılan *ok* eski Türklerde hem muharebe silâhı ve hem de Türk boylarının taksimatı, gibi bir etnik tefrik rûmuzu mahiyetini haiz olmuştur. *Ok*'un Türklerdeki ehemmiyetini bir kat daha artıran bu hususiyet bu işaretin Türk hurufat sistemine girmesindeki manayı kolayca anlatır zannındayım.

III. Üçüncü iptidai ve millî Türk hayatı rûmuzlarından olup ancak Orhon hurufatında yer bulunan -ay- işaretidir. Haddizatında yay resmi ile (Y) harfî mukabili temin edilmişse de nedense Orhon hurufatı ayrıca -ay- diftongu mukabilinde bir de *ay* res-

minin kullanılmasına ihtiyaç göstermiştir. Tahmine göre, bu işaret Yenisey mezar taşlarında da muhakkak kullanılmış ve fakat bu işareti taşıyan âbide henüz elde edilememiştir. Zira, eski Kırgızların kullandıkları silâhların başlıcalarını *ok, soyie, eyani* (dövme ağacı) ve *aibalta* teşkil etmiştir. Bundan maada ayrıca Kırgızlardan *Soldu* kabilesinin damgasını (*aytamga*) teşkil ettiği gibi (Aus Sib. I.534), eski *Kanklı*'ların ve bugünkü Altay Türklerinin damgaları keza ay olmuştur. Bu noktadan Yenisey hurufatını vücuda getiren Kırgızlar'da *ayın* bu kadar mühim bir rol oynadığı nı bildikten sonra ideografik Yenisey işaretlerinin muayyen bir diftong mukabili olarak kullandıklarında, ben şahsan, tereddüde hiçbir sebep görmüyorum.

IV. Dördüncü şayanı dikkat ideografik işaret yumuşak *-s-* harfi mukabilinde kullanılmıştır. Bu düz ve a-lelâde elife benzemektedir. Orhon âbidelerinde kerratla bahsı geçen Türk ordusu silâhlarından süngüyü temsil ettiği muhakkaktır. Zaten süngü kelimesinin kendisi dahi bu işaretle ifade edilip o zamanki Türkçede *süngük* telâffuzuna malik olmuştur. *Kanklı* Türk kabilesinde bu işaretin manası *küskü*'dür. Semantik itibarile aradaki yakınlık bu işaretin eski Türk süngülerine benzetilmesini göstermektedir.

V. Nihayet bu kabilden olarak Yenisey hurufatında kalın *-t-* harfi için yekdiğerinin üzerine vazedilmiş dağ zirveleri tasvirini buluyoruz. Orhon-da bu harf biraz daha başka bir şekil almış ve âdeta muayyen bir damgayı

andırmaktadır. İster damga ister a-lelâde bir dağ zirvesi tasviri mahiyetinde olsun, eski Türklerin milli icadını temsil nümunesi olması dolayısıyla, Yenisey ve Orhon hurufatı menşei için ehemmiyeti haizdir.

En son olarak, mevzuumuza nihayet vermeden evvel bir de Yenisey ve Orhon hurufatının öz Türk icadı olduğunu bizden daha evvel teyit eden bir nazariyyeye de temas edelim. Bu da biraz yukarıda saydığımız Avrupa âlimleri teorilerinden beşincisidir. İlk olarak bu tezi galiba meydana atan Aristof olmuştur. « *Büyük Orda Kırgız - Kazakların etnik teşekkülü* » adlı değerli bir makalesinde (Jivay Starina 1894) Aristof, Orhon âbidelerinin kendisinde dahi kullanılan Türk damgalarının, kadim Türklerce soy ve kabile ayrımı için kullanıldığı ve bu damgaların daha Türklerde yazı sanatının mevcud olmadığı zamanlarda harf işareti mukabilinde istimal edildiği neticesine varmıştır. Mumaileyhe göre, hayvan derisi, taş ve sert eşya üzerinde eğri, yuvarlak ve yarım yuvarlak damgaların basılması gayri kabil olduğundan Türk damgaları ekseriyetle müstakim çizgili olmuşlar ve Yenisey - Orhon hurufatı da bu eşkâli haiz olduğundan muhakkak damgalardan doğmuştur.

Oldukça mantıklı ve kuvvetli olan bu fikir, maattcessüf, Aristof'un eserinde arzu edilen şekilde tavih edilmemiştir. Yenisey hurufatının Kırgızlarca kullanıldığını bildiğimiz için ilkönce bu kavim damgaları ile Yenisey hurufatı sistemi mukayesesi icab etmektedir. Aristof, eserinde buna te-

şebbüs etmiş fakat hangi damganın veyahut damga inisyasının muayyen bir Yenisey harfına tekabül edebileceğini göstermemiştir. Ancak, bir yerde *kułça* kabilesi damgasının Orhon hurufatındaki beş nevi -k- harfinden birine müsavi olabileceğini zikirle iktila eylemiştir.

Tezimizin doğruluğuna yardımcı olan bu noktayı, elimizde damgaların bulunmaması yüzünden, itiraf edeyim ki daha geniş şekilde, izah etmek imkânına malik değilim. Yalnız, hurufat işaretleri yerine kullanılmasında esas olan hususiyetlerden birisi ya

damganın kendi adı, yahut ta onu kullanan Türk soy ve kabilesinin adının ilk harfi teşkil ettiğinden, Kırgız kabilelerinde Agay'ların damgası Orhon hurufatının -g- harfi işareti ve eski Kanglı kabilesi adının da kalın -k- mukabilindeki işaretin olduğu kanaatindeyim. Bu bakımdan da, görülüyor ki, Yenisey ve Orhon harfleri ancak Türklerin kendi milli icadlarıdır. Bu itibarla, bugün artık Orhon harflerinin de eski ve orijinal bir Türk mahsulü olduğunu söyleyerek iftihar duyabiliriz.

BERLİN ÜNİVERSİTESİNDE FELSEFE
DERSLERİ (1)

ZİYAEDDİN FAHRİ

Berlin Üniversitesinin felsefi bilgilere aid mesaisini tahlil ederken vardığımız netice şu idi: Almanyada her üniversite, kendine mahsus bir faaliyet şebekesine sahiptir. Bu arada Berlin Üniversitesi de diğerlerinden ayrılır. On iki bölümü ihtiva eden felsefe fakültesini, bizim anladığımız mânadaki edebiyat fakültesi ile karıştırmamalıdır. Bununla beraber felsefe fakültesi içinde asıl felsefi dersler ayrı bir kol teşkil eder. Şimdi bu kolun mahiyetini araştıracağız :

Demistik ki on iki bölümü muhtevelif felsefe fakültesinin birinci bölümü, fakülteye ismini vermiş olan felsefi bilgilerin bulunduğu kısımdır. Bu kısımda ilkin umumî felsefe dersleri yer alır. Elimizde bulunan 1934 rehberine göre beş veya altı kürsü, sadece umumî felsefe mevzularını takrir eder. Okuyucularımıza bir fikir vermek için bu mevzulara işaret edelim :

A. — *Felsefeye giriş*, haftada iki saat. B. — *Tabiat ve kültür felsefeleri*, haftada iki saat. C. — *Sistematik felsefenin temel meseleleri*, haftada iki saat. D. — *Umumî kültür felsefesi*, haftada bir saat. E. — *Kant*

felsefesine giriş, haftada iki saat [2]. Umumî felsefeye ait olan bu mevzuların yanında felsefe tarihi iki çeşit mahiyet arzeder. Şöyle böyle on kadar kürsüye malik olan felsefe tarihî dersleri ya umumîdir, yani bir çağın felsefe tarihi ile iştiğal eder, yahut hususîdir, yani belli başlı bir filozofun eserini tahlil eder. Bunlardan bazıalarını sıralıyalım :

A. — *Yeni felsefe tarihi* (rönesanstan Kant'a kadar), haftada iki saat.

B. — *Yeni felsefe tarihi* (Kant'dan sonra), haftada iki saat.

C. — *Bugünün felsefe tarihi*, haftada bir saat.

D. — *Sokrat ve Eflâton felsefeleri*.

E. — *Alman felsefe tarihi* (Eckehart'dan Schleiermacher'e kadar) haftada iki saat.

F. — *Schelling felsefesi*.

G. — *Alman siyasi felsefesi* (Kant'dan Hegel'e kadar) [3].

[2] *Hocaların isimlerini yazmağa lüzum görmedik. İçlerinden bazılarını işaret edelim : Dessoir, Rieffert, J. Schmidt.*

[3] *Bu disiplinde bulunan profesörlerden bazıları : K. Hildebrandt, Spranger, Baumgardt., ilâ. Okuyucularımız, isimlerini zikrettiğimiz bu felsefe profesörleri içinde, Üniversi-*

[1] *Birinci yazı için bakınız: Ulkü, sayı 41.*

Yalnız bir kısmına işaret ettiğimiz bu tarihi derslerin yanında ahlâk ve içtimaiyat felsefeleri göze çarpar. Burada iki büyük otorite, Nicolai Hartmann ile Vierkandt, Berlin Üniversitesine bir başka renk verirler. Evvelkisinin yalnız ahlâk, ikincisinin içtimaiyat ile beraber aynı zamanda içtimaiyat ve beşeriyat felsefelerini ilâşen dersleri vardır.

Berlin Felsefe Fakültesinin doğrudan doğruya felsefi olan derslerini tamamlamak için ruhiyat ve terbiyeyi kadro haricinde bırakmak imkânsızdır. Meşhur Geştaltçı filozof Köhler, geçen sene Amerikaya gitmeden evvel Berlin'de idi. Onun (*şekil ruhiyatı*) yanında ayrı bir istikamet olmak üzere H. Friedländer'in (*düşünce ruhiyatı - Psychologie des Denkens*) ini o-

kutan kürsüsü vardır. Şekil ve düşünce - ruhiyatlarını içtimai ruhiyatla tamamlamak gerek değil midir ? Bunu da Rieffert'in (*Volkstum ile münasebeti bakımından seçiye*) dersleri temin eder.

Terbiyeye ve terbiye felsefesine ait dersler, bu bölümün en canlı, başka bir ifade ile, en çok Alman olan faaliyet istikametleridir. Derslerden bir kaçının ismi bile mevzuların sağlığı ilim heyecanını, millî terbiye endişesini göstermeğe kâfidir: Siyasî terbiye ve eski çağ -gençliğin terbiyesi bakımından içtimai terbiye- yeni zamanın terbiye nazariyeleri — 1700 den bugüne kadar Almanya'da siyasî terbiye — yeni mektepçilik hareketlerine giriş... ilâ. [4].

İçlerinden yalnız mühim gördüklerimize işaret ettiğimiz bu felsefi dersler, eğer bu şekilde yalnız nazari tedrisat ile kalsaydı, Alman üniversitelerinin, bilhassa Fichte ve Humboldt'un o kadar bel bağladığı Berlin Üniversitesinin çok ehemmiyeti olmazdı. Bu nazari tedrisat, onlara denk olan ameli ve tatbiki derslerle tamamlanır. Bizdeki son üniversite ıslahat-

temize getirilen Bay H. Reichenbach'ı zikretmemeliğimize hayret etmesinler. Çünkü biz Berlin Felsefe Fakültesinin profesörlerini değil, felsefi kürsüleri işgal edenlerin isimlerini ve derslerini kaydettik. Geçenki yazımızda söylediğimiz gibi, B. Reichenbach'ın, Berlin Felsefe Fakültesinin doğrudan doğruya felsefi olan zümresine hiçbir alakası yoktur. Muhitimizin cehaleti, Türkiye kültürüne istikamet vermek isteyen ecnebi mütehasssın tabii olan bilgisizliği bize yanlış bir kanaat vermiş, zaten cansız, ruhsuz ve felsefi otoriteden mahrum olan edebiyat fakültemizin felsefe şubesini büsbütün körleştiren ve gazete dedikodularına mevzu olan ıslahata sebep olmuştur. Gelecek bir yazımızda bu yarayı açıkça ve çekinmeden deşeceğiz.

[4] *Ziya Gökalp'ın (Yeni Mecmu-a) da, Üniversitemize istikamet vermek için ileri attığı fikir, Berlin Üniversitesinin bu hususiyetini gördükten sonra büsbütün orijinal bir mahiyet almaktadır. Berlin Üniversitesinin felsefe zümresinde bu dersler, yalnız felsefe fakültesine değil, diğer fakültele de ruh ve can verir. Zaten bu derslerden çoğu (bütün fakülteler talebesi için - Für Hörer Aller Fakultäten) tanzim edilmiştir.*

ında « seminer saatları » diye taklit edildiğini gördüğümüz bu tatbiki dersler, bizde görüldüğü gibi yapma ve gösteriş mahiyetinde değildir. Berlin Üniversitesinin Felsefe Fakültesinde bir seminer saatine giren talebe, bağlı olduğu milletin, üzerinde yaşadığı toprağın, bir ferdi olduğu kitlenin havasını yaşar ve onun ile ilişkisi olan müşahhas, mücerred her türlü meseleyi hocasına beraber yoklar. O saat zarfında hoca, hocalıktan çıkmış, bir rehber, bir fikir ağabeyi olmuştur. Geçenlerde Hasan Ali'nin ortaya attığı milli felsefe meselesini anlamak veya daha doğrusu duymak için Alman üniversitelerindeki seminer çalışmalarını görmek kâfidir.

Berlin Felsefe Fakültesinin doğru-
dan doğruya felsefi olan derslerle alâkadar seminer çalışmalar dört zümreye ayrılır. Başta felsefe, ahlâk, ve metafizik meseleleri etrafındaki mevzular, *felsefe enstitüsü* didikler. Bunların yanında ruhiyat, içtimaiyat, siyaset ve terbiye enstitüleri gelir. Diğer fakülte talebeleri, felsefe zümresinin kendilerini alâkadar eden derslerine, bazı şartlar altında devam edebilirler. Kısası, bu seminer saatleri, Alman felsefe talebesinin yaratıcılığını, orijinalitesini hazırlayan emekleme dakikalarıdır. Dört, beş senesini bu enstitülerde geçirenler bu müddetin sonunda, kendilerini oldukça hazırlanmış, herhangi bir felsefe meselesini karşılayacak kadar kuvvetli bulurlar. Hocalar, hocalıklarını, kürsülerden ziyade, büyük seminer masalarının etrafında toplanan

talebelerle baş başa oldukları zaman gösterirler. Kürsüde bulunmak, Profesörün *resmî benliği* ile temas etmek demektir. Halbuki seminer saatleri, Profesörün *şahsî ve felsefi benlik* diyebileceğimiz taraflarını açar, hoca ile talebe arasında bir fikir kıvılcımı hasıl olur. Hülâsa seminerden çıkan talebe, camiden veya kiliseden çıkmış birisi kadar zevk ve vecd içindedir...

Berlin Felsefe Fakültesinin sadece felsefi olan bu dersleri yanında, felsefeye yardımcı olan içtimai ve tarihî dersleri de dikkati çekecek kadar mühimdir. Bunların içinde başlı başına bir kol olan *halk bilgisi* bizi ne kadar düşündürse yeri vardır. Alman felsefe tedrisatının kökü, Türkçeye tercemesi güç olan bir kelimenin *Volkstum* kelimesinin, mânasile ve ifadesile sıkı sıkıya bağlıdır. Umumi felsefe dersleri yanında Alman düşüncesinin köklerini aramak, umumi felsefe tarihi içinde Alman şahsiyetlerin felsefi fikirlerini tahlil etmek, Almanya'daki felsefe tedrisatına, Fransa'da görülmeyen veyahut hissedilmeyen bir hararet, bir canlılık verir.

Maamafih bu *halk bilgisi* kolu, yalnız millî bakımdan düşünülmez. Beşeri kültür tarihi için mühim tetkikat sahalarını ihtiva eder. Meselâ *umumi halk bilgisine giriş, iptidai halkların iktisadi hayatı, ilk çağlarda tabiat ve kültür münasebetleri* gibi dersler, halk bilgisinin umumi felsefe ile temas noktalarını açık bir surette göstermektedir.

Berlin Felsefe Fakültesinin diğer

on bir kolunu mevzuum içine sokmadığım ve yalnız felsefi dersler hakkında bir fikir vermek istediğim için konuşmamı burada bırakıyorum. Gelecek bir yazıda taklit etmeğe yelten-

diğimiz Alman Üniversite tarzının bizde ne şekilde hayırlı olacağını, kendi içtimal ve harsî yapımıza ne şekilde tatbik edilebileceğini düşüneceğiz.

**PAPALIĞIN MOĞOLLARLA
MÜNASEBETİNDE BİR SAFHA**

Vatikan kütüphanesi yazıcılarından Doktor Gino Borghesio, 19-25 teğrini-evvelde Roma'da toplanan « Roma Tetkikleri Milli Kongresi » ne, Papalık ile Mongollar arasındaki münasebetlere dair bir tetkik takdim etmiştir. Kongre zabıtları ancak iki sene sonra çıkabileceği için, müellifin bu hususta yazdığı mühim bir hülâsanın tercümesini teşre ediyoruz :

XIII üncü asırda Avrupayı tehdit eden sarı tehlikeye karşı koymak için, papalar derhal faaliyete geçtiler. Bu tehlikeli akına sed çekmek için, doğrudan doğruya « Büyük Han » ı ve diğer Mongol hükümdarlarını sulha ve hıristiyanlığı kabule davet ettiler ve bu hususta *fransiskan* ve *dominiken* gibi iki yeni tarikatın büyük gayretinden istifade ettiler.

Papa IV üncü İnosan, cenubî Rusya Mongollarına, Giovanni da Pian del Carpine'nin fransiskan misyonunu göndermişti. Papa'nın murahhası çok iyi karşılandı, diğer birçok cenubi elçilerle birlikte 24 ağustos 1246 da, Karakurum'da « Güyük Han » ın tahta çıkma merasiminde hazır bulundu. Fakat, dönüşte, beraberinde getirdiği mektuplarda, Papa, Garb hükümdarları ve milletleri Büyük Hana tebaiyet etmedikçe ve Papa ile hükümdarlar bizzat giderek, metbuiyet tazimatını icra etmedikçe, Tatarların

onlarla sulh yapmak niyetinde olmadıkları bildiriliyordu.

Daha sonra, Ascelino yahut Anselmo isminde bir dominiken rahibi, şimali garbi İran Mongollarını idare eden generalin nezdine giderek, tıpkı evvelce Pian del Carpine'nin yaptığı gibi, Büyük Han'ın hıristiyanlığı kabul etmesini istedi. Fakat, Papa'nın elçisi bu defa da vazifesini yapmağa muvaffak olamadı ve hudud haricine çıkarıldı.

Fransa kıralı Saint Louis'nin gönderdiği iki elçinin âkibetleri de bunlardan daha iyi olmadı. Bu elçilerden biri dominiken rahibi André de Longjumeau'dur ki Güyük Han'dan dul kalan ve tahta geçen oğlu Kaymiş nezdine, diğeri fransiskan Guillaume de Rubruck 1254 te Möngke'nin sarayına gönderilmiştir.

Bütün bu misyonların siyasi neticeleri o kadar mühim olmasa bile, hıristiyan âleminin bunlardan ettiği istifade de ihmâl edilecek derecede değildir. Bu misyonlar sayesinde mechûl mıntakalar epıyce tanınmış ve Avrupayı tehdit eden büyük Asya tehlikesi daha şuurlu olarak hissedilmiştir.

Fakat, Mongollar ve hıristiyanlar, bilhassa Suriye'deki Kahire mahkûmlarının temsil ettiği İslâmiyet - bu müşterek düşman - müvacehesinde

ittifak etmek lüzumuna kani olduıar. Bu proje, İran Mongol hükümdarlarının tamamen İslâniyeti kabullerile iflâs etti. Fakat Mönğke ve Hülâgü zamanlarında nisbeten makul idi. Çünkü her ikisinin de annesi hıristiyan Kerayt Sorgaktani ve ikincinin karısı nasturî « Dokur Hatun » idi.

Şark ile Roma kilisesi arasındaki münasebetler artık genişlemiş ve hıristiyanlığın daha tanılarak dinî tarikatların gittikçe daha uzak havaliye yayılmasını kolaylaştırmıştı.

Hülâgü'nün büyük oğlu ve İran İhanı Abaga (1265-1282) nin karlarından biri, şarkî Roma İmparatoru Michel Paléologue'un kızı, Bizans prensesi Despina Maria idi ve bizzat Abaga hıristiyanlığa mütemayil olduğunu söylüyordu. Hattâ Garbda, onun hıristiyanlığı kabul ettiği rivayeti bile çıkmıştı. Demek ki muktedir ve hâkim Arablara karşı Tatarlar ile Papalığın anlaşması için en müsait zaman gelmişti.

1267 senesi başında, Abaga, Roma'yı murahhaslarını göndermişti. Mektuplarının muhteviyatını bilmiyoruz. Fakat IV üncü Kleman'ın cevabı muhafaza edilmiştir : « Asıl Tatar kavminin hükümdarı, muazzam ve muhteşem Elchani Apacha'ya ». Papa, onun kendisine « asıl » bir haberci vasıtasile gönderdiği mektuplardan dolayı teşekkür ediyor, fakat saraydakilerin hepsi için mechûl bir lisanla yazıldıklarından, tercüme edilemediklerini söylüyor : « O esnada sarayımızda bulunanlardan hiç birisi bize senin mektubunu okuyamadı ve sen diğer defa yaptığın gibi (demek ki bu Abaga'nın ilk mektubu değil-

di) Lâtince yazmamıştın; bunun için ancak mektubu getirenin sözleri vasıtasile anlamak ve bu sözlere göre sana cevab vermek icab etti ».

Papa Abaga'nın hıristiyanlığı kabul ettiğine inanıyor : « Her şeyden evvel bütün iyiliklerin vericisi olan Ulu Tanrıya şükrederim. O, senin kalbinin gözünü aydınlattı. Bu suretle sen onu tanıyacaksın ve ona hakirane tapınacaksın ve nev'i beşerin selâmeti için salibe çıkmış olan oğluna tapınacaksın ve onun salibinin bayrağına hürmet göstereceksin. » Papa ona, mukaddes toprağa yapılacak haclı seferinin projesini bildiriyor ve hıristiyan hükümdarlarının « İsa'nın namını bütün kuvvetlerle yükseltmek ve Arab ırkını hattâ adını yok etmek » hakkındaki kararlarını haber veriyor. Abaga'nın Lâtinlerin yardımına gelmek hakkındaki arzusuna gelince, Papa bu hususta müteşekkirdir, fakat hükümdarlarla istişare etmeden bu hususta kat'î birşey söyleyemiyor : « Bizimkilerin daha hangi yoldan gelecekleri belli değil ».

1267 senesi heyetinden sonra, 1269 da diğer bir heyet daha gelmiştir ki bunu üçüncü addedebiliriz. Soranzo, tekliflerin muhtevasını bilmediği için, şöyle bir tahminde bulunuyor : « Abaga Han evvelce, hıristiyanlığı kabul etmek ve katolik propagandasına müzaheret etmek vaidleriyle, Papayı ve hıristiyan hükümdarlarını oyalamış ve cezbetmişti. 1269 heyetile, daha parlak ve müessir vaidlerde bulunmuş olmalıdır. Meselâ, Arablara ve Kıpçak Hanına karşı açtığı harblerle, hıristiyanların yardımını temin

etmek için, Katoliklerin menfaatlerine zarar verecek herhangi bir teşebbüs veya hareketten vaz geçmek, mukaddes toprağı zabtederek burasını hıristiyan cumuriyetin hâkimlerine tevdi etmek, muhtelif iktisadî menfaatler ve diğer dostluk taahhüdlere gibi vaidler ».

Vatikan kütüphanesi müdürlerinden Monsinyor Eugenio Tisserant tarafından keşfedilen mektubun nüshası, bu heyetlerin maksatlarını, Papaya verilen vesikanın muhtevasına göre, kat'i olarak tesbit etmemize imkân vermektedir.

Vatikan kütüphanesi müdürlerinden monsenyör Eugenio Tisserant tarafından keşfedilen mektubun nüshası, bu heyetlerin maksatlarını, Papa'ya verilen vesikanın muhtevasına göre, kat'i olarak tesbit etmemize imkân vermektedir.

İran Hanı, 1268 de yazılan mektubuna şu mutantan unvanlarla başlamaktadır : « Cenabı Hakkın kudretile Han olan Abaga'dan, mukaddes Roma kilisesinin yüce reisine ». Bir senne evvel mongolca olarak ve mütad Lâtince tercemesi olmıyan mektubun gönderilmesinin sebebini anlatıyor : « Mongolca yazmıştık, çünkü o esnada Lâtince kâtibimiz nezdimizde değildi. » Sonra Charles d'Anjou'nun Manfredi'ye karşı yaptığı harb hakkında Papa'nın verdiği haberlere işaret ediyor : « Yazdığım mektupla öğrendik ki, sen kiral Charles d'Anjou'ye karşı tevcih etmişsin ve mezkûr

kiral Charles, Manfredi'yi hezimetle uğratmış ve ordusile onun toprağını istilâ etmiştir. »

Abaga herkes için sulh temin ettiğini ısrarla hatırlatıyor : « Cenabı Hakkın kudreti sayesinde Şarktan Garba kadar, sultanlar, kırallar, hükümdarlar, sulh ve müsalemetle bize iltihak ve tebaiyet ettiler. » Halbuki düşmanlar amansız bir katliâmle uğradılar : « Biz düşmanları müthiş bir katliâm ile imha ettik; aleyhimize hazırlanmış olanları öldürdük, evlerini temellerine kadar yıktık; onlara tâbi olanları da mahvettik. »

Abaga tarafından hıristiyanların ve onların kiliselerinin himayesi hakkında Papa'nın, Abaganın kayın pederi olan Bizans İmparatoru tarafından daima gönderilen mektuplar vasıtasıyla haberdar olduğu anlaşılmaktadır. Artık ittifakı neticelendirmek zamanı gelmiştir. Abaga, kardeşi Adgjai'nin emrine gönderilmek üzere bir ordu hazırlatmıştır : « Fakat size ve bütün hıristiyanlara gönderdiğim mektuplarla bildirdim ki biraderim Hegei'yi, büyük bir ordu ile hıristiyanların imdadına gönderdim. Mukaddes makamınızın bizim yardımımız için hazırlattığı orduyu süratle toplamağa gayret ediniz ki düşmanlarımızı bir taraftan sevgili kayın pederimiz İmparatorun tavsiyesile gelen Aragon kiralının ordusu, diğer taraftan da bizim ordularımız tarafından, kat'i şekilde imha edilsin. Arzu ediyorum ki, bu müşterek hareketin haberi düşmanlarımıza süratle verilsin ve bu suretle rivayet ve fiil aynı zamanda tesirlerini icra etsin ve Babil'in köpek soyun-

dan olan kâfirler ortada tamamen mahvolsunlar ».

İlhan mektubunda, habercilerinin de kimler olduğunu söylüyor: « Mukaddes makamınıza tahsis ettiğimiz habercilerden biri sarayımızdaki mukaddes kilisenin muhafızı Arleasum, diğeri de Nepkei'dir ».

Soranzo'nun tahminleri esas itibarile Abaga'nın mektubuna tetabuk etmektedir. Ve elçiler şüphesiz İlhan'ın projelerini ve arzularını şifahan daha iyi izah etmişlerdir. Bu mektupta Abaga'nın İslâmiyeti kabulüne dair bir kayıt yoktur. Sadece kendisinin gösterdiği tesamüha ve hıristiyanlara olan müzaheretine işaret edilmiştir.

Abaga'nın murahhasları IX uncu Louis'nin ve diğer Katoilk hükümdarların saraylarına da gideceklerdi. Fransa sarayında büyük bir merasimle kabul olundular. Misyonlarının neticesinin ne olduğunu bilmiyoruz. Belki, Tatar murahhaslarına karşı müsait bir şekilde davrandılar ve bilâhare onların kırallarına, Arablara karşı yapılacak mücadele için bir teşriki mesaf planı gönderdiler.

Abaga tarafından gönderilen dördüncü misyondan, kronikler vasıtasile haberdarız. Lyon, Matko Westmonasteriense konsili münasebetile şöyle diyor: « Rumlardan sonra on altı Tatar geldi. Bunlar Moalli (monla?) idiler. Yanlarında kırallarının mektupları vardı. Konsilde mutantan sözler monlaların kudretini ilân etti.

Çok iyi bir tesadüf neticesinde evvelâ bir Vatikan yazması sonra da bir Viyana yazması vasıtasile, Abaga heyetinin hakikaten mutantan olan

mektubunun metnini tesbite muvafak oldum.

Mezkûr iki yazmaya istinaden Abaga'nın mektubunun tenkidi transkripsiyonunu Kongreye takdim ederek, bunların muhteviyatını kısaca hülâsa etmekle iktifa edeceğim.

Haçlı ordularını idare eden IX uncu Louis'nin ölümü üzerine onun bu teşebbüsü fena bir şekilde iflâs edince, mukaddes toprağı zabt etmek ve Arablara karşı harbetmek için, hıristiyanlar ile Tatarlar arasında bir ittifak fırsatı ortadan kalkmıştı. Bu müşkil ânda, üç sene boş kalan Papalık makamına X uncu Greguar geçti. Greguar Akkâ'dan İtalyaya hareket etti. Daha mukaddes intihab merasimi yapılmadan evvel yeni bir haçlı seferi tertibi arzusunu izhar ediyordu. Bu işi kolaylaştırmak için Papa 1 mayıs 1274 tarihi için bir konsil toplanmasına karar verdi. Konsilin üç gayesi olacaktı: kilisenin ıslahı, Rumlarla birleşme ve mukaddes toprağa haçlı seferi.

Konsil 7 mayısta açıldı. Daha iki ay geçmeden -4 temmuzda- Şark Tatarlarının Hanı Abaga'nın elçileri meclise geldi. Bunları Lyon'a kadar getiren dominiken rahiblerinden mürekkep bir guruptu. «Bunlardan biri Kudüs Piskoposunun ve aynı memleket kırımın ve Kıbrıs kırımın habercisi rahip David idi ».

Tatar murahhaslarının getirdikleri itimatnameler evvelâ Mongolların harblar neticesinde iriştikleri kudret ve kuvvetten bahsediyor: Şarkdaki birçok memleketler, şimal ve cenubdaki bütün hükümetler, Ceyhun nehri-ne kadar, kudretli Abaga'nın selef-

leri tarafından ve « Cenabı Hakkın iradesi ve kuvvetile » inkiyad altına alınmıştır. Abaga'nın babası Hülâgü, Ceyhun nehrini geçerek, bütün İran memleketlerini Arabların elinden almış ve Bağdadı muhasara ve zabtetmiştir. Sonra Pyerim nehrine kadar, bütün Arabları mahv ve münhezim etmiştir. Kalde'yi ve Med'ler memleketini de, Firat nehrine kadar, hüküm altına almıştır. Türkiye havalisi de, Hazer'den Karadenize kadar haraca bağlanmıştır. Keza Frigya, Panfilya, Kapadokya ve Galatsya kıt'aları da bu âkibete uğramışlardır. Halep, Şam Sultanını Fırtattan öteye kovmuş ve Halebi kâmilen tahrib etmiştir. Sonra ordusunu Kudüs Kırallığına doğru sevk ederek « vaktile İsrail oğullarının geçtiği تنها çöle yürümüşdür ».

David ve arkadaşları Hülâgü'nün sarayında Katolik dini hakkında bir çok izahat vermişlerdi ve Büyük Han bu dine büyük bir serbesti temin etmişti :

Kendileriyle sulhu ve dostluğu muhafaza etmek istediği Lâtinlere « mukaddes Kudüs şehrini ve onun kırallığını » vermişti. « Ve bütün bunları rahip David, aynı tarikate mensub arkadaşlarıyla birlikte, büyük bir meharet ve zekâ ile temin etti ».

Abaga Han, hıristiyanlığı kabul vadinin Konsildeki rahipler üzerinde nasıl tesir edeceğini biliyordu. Bunun için, kendisi hakkında ketum davranmakla beraber babası Hülâgü'nün rahip David'e ve bir arkadaşına « hıristiyanlığı kabul ve vaftiz olmak hakkındaki niyet ve arzularını tevdi » ettiğini yazmaktan çekinmiyor. « E-

ğer Cenabı Hak, işlediğimiz günahlar dan dolayı hayatını izale suretile aramızdan almasaydı, bütün bunları yapacaktı ».

Hülâgü'nün ve onun hıristiyan zevcesi, muktedir Hind hükümdarı Giovanni'nin kızının vefatı üzerine, Abaga, babasının yolundan yürümeğe karar verdi. Mektuplarda, babasının hıristiyanlara verdiği bütün imtiyaz ve müsaadeleri kabul ve tevsi ettiğini ve esirleri azâd ederek onlara, Akdenize kadar serbestçe gidebilecek vesikalar verdiğini yazıyordu.

Zaten evvelce Hülâgü, devamlı bir ittifak yapmak için, adamlarını Papa'nın ve hıristiyan kırallarının nezdine göndermişti, fakat İmparator Frederik'in oğlu Manfredi bunları kovmuştu.

Şimdi Abaga konsili, hıristiyanlar ile Tatarlar arasında, merasimi mahsus ile, bir ittifaka davet etmek istiyordu. « Güneş altında mevcut herkese bildirelim ki, bizim muktedir hükümdarımız Abaga Han, mukaddes Roma kilisesinin bütün tebasile devamlı sulh yapmak arzusu ile, bizi mukaddes Papalık makamı ve yüksek konsil huzuruna elçi olarak gönderdi ve bize Mongolca ve Lâtinçe işaretleri havi itimadnameler verdi; biz de bunları çok muhterem sinyor kardinaler müvacehesinde ve orada mevcut bütün rahiplerin yanında Papaya takdim ettik ».

İran Tatarlarının hükümdarı, Arablara karşı mücadele ve mukaddes toprağın zabtı için bir kerre daha müracaat ediyor, yardıma hazır olduğunu söylüyor ve yardım istiyordu. Buna mukabil yine hıristiyanlığı kabul va-

dini tekrar ediyordu. Hattâ, murahhasları, Konsil üzerinde nasıl tesir edeceğini pek iyi bildiklerinden, kendilerinin vaftiz edilmelerini istediler. Bunlardan birisi daha sonra diğer ikisi, bilâhare V inci İnosan adı ile Papa olan, Ostia Piskopos kardinal dominiken Pietro di Tarentasia tarafından vaftiz edildi. Fakat eski bir kronikçi bu hâdiseyi şöyle kaydediyor : « Bu konsile Tatar murahhasları geldi ve bunlar mukaddes kablrla vaftiz edildiler ; fakat bunu hangi maksatla yaptıklarını Allah bilir ».

Esasen şayanı dikkat olan hâdis, daha tantanalı bir mahiyet aldı : gerek İtalya'da gerek başka yerlerde, Tatar hükümdarının Lyon'a gelip Papadan tac giydiği ve Roma kilisesine ubudiyetini sunarak Katolik dinini kabul ettiği rivayeti çıktı.

Tatar murahhasları, sonra İngiltereye geçtiler, kiral Edvard'ın yanına girdiler. İlhan ona da mukaddes top- rak hıristiyanlarına yardım edeceğini vadediyordu. Murahhaslar belki hıristiyan hükümdarlarının, Aragona ve Sicilya kırıllarının saraylarına git- tiler.

X uncu Greguar, Şarka dönen Aba- ga'nın murahhaslarına verdiği mek- tupta (13 mart 1275), Tatarlar tara- fından kendisine verilen haberlerden ve onların hıristiyanlığı kabullerinden mütehassıs olarak, hükümdarın da hakikî dine girmesini temenni ediyor : « sıkışık kalp ve zelil bir ruh ile Cenabı Hakka yalvardık ve yalva- rıyoruz ki, hakikî nur olan ve bu dün- yaya gelen her şahsı tenvir eden o, merhamet ederek, sana ve seninkilere hakikatın nurunu tanımak müşâdesi-

ni versin ve sizler onun iradesi mu- cibince, hıristiyan dininin ve bizzat sizin ruhi ve manevî selâmetnizin yükselmesini gaye ediniz ».

Haçlı seferine gelince, bu hususta icabında İlhana haber vereceğini ve murahhaslar göndereceğini vadediyor, bunlar da onun arzularına « senin ve seninkilerin sıhhat ve selâmetine ve umumi menfaate müteallik şeylere » cevap vereceklerdir. Mukaddes Papa cenapları, yalnız İsa diyarının âkibe- tile değil, aynı zamanda İran hüküm- darının ve onun idaresindeki halkın ebedî selâmetile de alâkadar oluyordu.

Lyon'dan Romaya büyük ümidle ve geniş projelerle dönen Papa X uncu Greguar'ın ölümü (10 Kânunusani 1276) herhangi bir haçlı seferi hulya- sına nihayet verdi ve Tatarlarla hı- ristiyanlar arasındaki ittifakı doğma- dan ortadan kaldırdı.

Aynı senenin son baharında, yine Abaga tarafından, büyük Kubilay Han namına gönderilen sonuncu bir heyet te daha müsbet bir netice elde edemedi. Bu murahhaslar da Büyük Han'ın vaftiz edildiğini söylemekte ısrar ediyorlardı (fakat bunu şifahen söylüyorlardı. İtimadnamelerde bu mevzua temas edilmiyordu).

Fakat, biz de, Soranzo ile beraber şu fikirdeyiz : « Hıristiyanlık lehinde gösterilen bu müsaid hissiyat hakikate tevafuk etmemekte idi. Filha- kika ne Abaga ne de Kubilay hıristi- yan ve tabii Katolik idiler. Her ikisi de Budist idi. Dahili siyaseti alâka- dar eden sebeplerden dolayı Budist kalmağa mecbur idiler. Onlar şu kanaatte idiler ki Garb devletleriyle ve bilhassa Papalık ile, kendileri vaftiz

edilmeden, ittifak imkânı yoktu. Bu şart tahakkuk etmedikçe sadece hıristiyan misyonerlerinin ve tüccarlarının serbestçe seyahatine müsaade etmek ve propagandalarına göz yummak kâfi değildi. Bundan dolayı, bu hükümdarlar bu hususta tahriri bir vesika vermekten çekiniyorlar ve kendi dinlerinden olan tebalalarına elçilik vazifesini vermiyorlardı. Bu iş için kendilerine birçok ihsan ve imtiyaz verdikleri, az çok ortodoks, hıristiyanlardan istifade ediyorlardı. Bunlar da bu hizmeti hüsnüniyetle veya suiniyetle ifa ediyorlar ve Romaya ve Katolik saraylarına giderek İran Hanının ve Tatarların ve Büyük İmparatorunun hıristiyan olduklarını söylüyorlardı ».

Kısaca telhis ettiğim vesikalar, papaların, mukaddes makamların muhafazası için nasıl bir gayretle çalıştıklarını göstermektedir. Fakat daha ziyade düşüncelerinin en başında gelen « ruhların kurtuluşu » hakkındaki büyük arzularını isbat etmektedir. Garb milletleri, onlara bütün hıristiyan kuvvetlerinin bir müdafaa ve nizam merkezi olarak tevcih ediyorlar, Şark milliteleri de hürmetle baş vuruyorlardı.

— Devamı var —

GINO BORGHEZIO

SÜMERLERDE GAMALI HAÇ SEMBOLLERİNİN İNKİŞAFI

[Berlin Üniversitesi Profesörlüğünden Dr. Eckhard Unger tarafından *Forschung u. Fortschritt* Mecmuasında çıkan bu yazıyı, Sümer ve Şark medeniyeti etrafında bir ara-

tırma mahiyetinde gördüğümüz için tercümesini neşrediyoruz.]

Mezopotamya'da Sümerlere aid olarak gösterilen gamalı haç işaretleri(1) bu sembolün tarihi için hususî bir ehemmiyeti haizdir :

1) Bu üç gamalı haç evvelce dercedilen çivi yazısıyla yazılmış olan kitabelerle milâddan evvelki 3200 tarihine aidiyeti katı olan en eski sembollerdir.

2) Bunları Orta Asya Sümerleri memleketlerinin dışına, Mezopotamyaya götürmüşlerdir.

3) Milâddan evvel 2900 senesi etrafında hakimiyeti ele alan Akadlar gamalı haç işaretini Mezopotamya'da eski Şark kültürünün bütün inkişaf safhalarında kullanmakta devam ettiler.

4) Bu üç Sümer gamalı haç aşağıdaki üç şekli veriyor :

a) Alolâde henesi şekil; b) dört kuş kanadından örülmüş bir terkip; c) bir merkez etrafında diz çökerek seyreden saçları geriye doğru rüzgârlanan ve ellerindeki sivri hançerlerle havayı yaran dört çıplak kadın kompozisyonu (şekil: 2). Gamalı haç henesi şeklinin dört kanatlı haç ve dört-rüzgâr ilâhlarını gösteren haç halinde gösterilmesi dört rüzgâr ve siklon mefhumlarının izafesi keyfiyetini tesbite hizmet ediyor.

(1) Unger: « *Altorientalische Könige als Kulturbringer* » adlı yazı: *Forsch. u. Fortschritt* 1935, s. 153 f.; Unger: « *Gamalı haç ve kapı tokmağı Hava İlâh'ının fırtına sembolü. Aynı yerde. 1936, s. 73 H.*

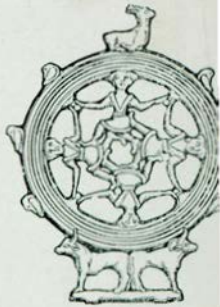
(Şekil : 1)

(Şekil : 2)

(Şekil : 4)

(Şekil : 3)

(Şekil : 5)

Mezopotamya'da yazı ve dilde kanat işareti rüzgâra delâlet eder. Bunun için çivi yazısı eserlerinde cenubu şarkî rüzgârı kanatlı bir mahlûk halinde resmedilir ki beşeriyete kültür unsurlarını isâl etmiş olan Adapa insan(1) epopesinde görülür. Vaktile Basra Körfezi sahilindeki Eridû ve şimdiki adı ile «Ebuşehriye» de oturan Adapa, gemisi ile denize açılmak isteyince karaya doğru esen cenubu şarkî rüzgârı onun denize açılmasına mani olmuştu. O zaman Adapa bu rüzgârın kanatlarını kırdı ve maniasız denize açıldı.

Arslan başlı kartal (İmgi) bilhassa fırtına kuşu olarak tanınmaktadır. Veba gibi korkunç hastalıklar getiren Mezopotamya'nın cenubu garbî rüzgârını temsil eden bu kartal Sümer Harb İlahî «Ningirsu» nun muhafızıdır. Dört İmgi'nin dört rüzgârın, siklon sembolü olduğunu Mezopotamya yeni Sümer mühürlerinde (milâddan evvel 2400) görüyoruz. (resim - 1)

Bu İmgi'ler yanyana ve ikişer ikişer muntazaman dizilmiştir; arslan kafaları dışarıya dönüktür; fakat bunlarda gamalı haç tertibi, asırlarca süren semitik kültür tesirile kaybolmuştur; maamafih hiç değilse şimdi anlatacağımız bir tek misalde gamalı

[1] Bakınız: Unger *Altorientalische Könige als Kulturbringer* (eski şark kralları, kültür yaratıcısı) - Forsch. u. Forsch. 1933, s. 245; Unger, *Sargon II von Assyrien der Sohn Tiglathpileser's III: Istanbul Asiatika neşriyatı IX, 1933, s. 19, nota. 14.*

haç işaretinde dört rüzgârın dört ilâhu temsil ettiğini göreceğiz. Birbirine benzeyen iki tane tunç halkadan-biri Berlin'de, Friederich Sarre'nin koleksiyonunda(1), diğeri ise Luvrada (Paris)dır (resim - 3). Altı daireden müteşekkil halka dahilinde dahi dört ilâhın yanyana sıralandıkları ve diz çökmüş vaziyette döndükleri görülmektedir. Fakat burada eski Sümer sembolündekine nazaran tamamille ters istikamettedir, (resim - 2), yani ayaklar daire merkezine doğru uzatılmıştır. Dört kadın daire içindeki dökme gibi desteklere tutunuyorlar ki bu destekler tıpkı araba tekerleğinin içindeki çubuklara benzemektedir. İlahlar vücudlarıyla tekerlek çubuklarını temsil ediyorlar. Tekerleğin dışında iki yanda yüzmekte olan üçer ördek vardır. Dairenin altında halkayı iki boğa tutuyor ki bunlar Hava İlahı Adad'ın muhafızlarıdır. Halkanın üstünde de Gök İlahı Anu'nun muhafızı bir geyik bulunuyor. Bu halkanın, dünyanın şeklini tasvir eden şu mânâyı ifade etmesi muhtemeldir: Dört rüzgâr semavi Osean tarafından çevrilmiş Hava İlahının boğalarına dayanmaktadır ve Sema İlahının geyiği ile de taçlanmıştır.

(1) F. Sarre, *Die Altorientalischen Feldzeichen: Klio III, 1903, s. 333 f. Phot. Alinari 23836; Revue d'Assyriologie V, 1902, s. 103 f. Tf. V. Unger, Standarte: M. Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte XII; 1928, s. 380, Tf. 91 A, b.*

Bu dört resmi heykeltraş Karl Maass'a medyunum.

Gamalı haçtaki hareketi devraniyeyi bu halkalardaki tekerlek şekli teyid etmektedir ki şayanı dikkattir; haçtaki dört düzlük ise dört rüzgâra, Hava İlahının boşluktaki muhafızlarına -ki sema ile yer arasındaki boşlukta semada geyik, toprakta ise Yıldırım İlahının her iki boğasıdır- tamamille uygundur.

Bu iki tunç parça İran'da bulunmuştur. Gamalı haçtaki dört rüzgâr izahı ise Mezopotamya'dan değil İrandan çıkmıştır (Tahran veya Hemedandaki sanat ticareti) yani İndo Cermen mintakasındandır (Milâddan evvel 1400). İlahların taşıdıkları omuz başlarından sarkan şeritli kısa gömleklere bakılırsa, vatanları İran olan ve Milâddan evvel 1750 ve 1170 tarihleri arasında Mezopotamya'da hakimiyeti ele geçiren İndo Cermenlerden Kassit'lerin zamanı ile denk geliyor.

Pek az evvel neşredilen Edward T. Newell'in koleksiyonundaki Hititlere aid hâmatit'den yapılmış mühür üstüvane üstünde (*H. H. von der Osten, Ancient Oriental Seals in the Collection of N. : University Chicago, Oriental Institute Public. 22, 1934, Nr. 345, Tf. 24, S. 53 f.*) aynı suretle dört rüzgâr tasvir edilmiştir. Burada da dört ilâh gibi sakallı dört vahşi adam perçimleri sarkık diz çökmüş vaziyette dönerler. Burada halka örgü yerine üç katlı sarmaşık şerit vardır (akar su) ki iki yandan ufki olarak iki katlı örgü halinde uzanırlar. Bu ufki şerit örgünün üstünde bir

arslan çömelmiştir ve onun arkasında pençesini kaldırmış arslan başlı bir santor (mitolojik bir mahlûk) bulunur. Her ikisi de sola dönüktür. Alt tarafta ise evvelki halkada olduğu gibi Hava İlahının boğalarına benzer iki boğa birbirleriyle döğüş etmektedirler (resim - 3). Üstlerinde onları gagalayan birer kuş görülür. Bu dört vahşi adam, evvelki halkada olduğu gibi, ileriye doğru uzattıkları sağ elleri ile şerit örgüdeki sabit bir düğmeye tutunmaktadırlar (resim-3); geriye uzatılmış olan sol elleri ile de yanındakinin bileklerini tutmaktadırlar; böylece bu dört adam da dönen bir tekerleğin çubuklarını temsil etmektedirler.

Ur şehrindeki hükümdarlara mahsus nekropolden çıkarılan (Milâddan evvel 3300) eski Sümer oyun tahtası da dikkate şayanıdır(1). Bu tahta birbirine köprü ile bağlı mahud (gökyer) oyunu şeklini andırmaktadır. Bu iki oyun tahtası görünüşte güneşli haç ile gamalı haç'ın yanyana kullanıldığını göstermektedir (resim - 4).

(1) *Unger, Spiel: M. Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte XII, 1928, s. 346; Unger, Ancient Babylonian Maps and Plans: Antiquity IX, 1935, s. 313; Banks, Bismya, 1912, s. 355 (Jeremias Handbuch der Altorientalischen Geisteskultur, 1929 Abl. 243a), Unger, Die Keilschrift 1929, Nr. 192, s. 26, (Schriftzeichen); Unger, Babylonisches Schrifttum, 1921, Abl. 10 (ausgeschriebenes Tontafel).*

Armagh (Ulster) (2) şehrindeki İrlanda'nın meşhur delisi Saint-Patrick'in çan mahfazasının eşidir (1100 M.) (resim - 5). Görünüşe bakılırsa burada gamalı haç ile güneşli haç yanyana sembol olarak kullanılmıştır; hakikatte ise sembol olarak yalnız gamalı haç kastedilmiş ve sahilde zinet olarak işlenmiştir; bununla beraber gamalı haç'ların sıra ile yanyana dizilmeleri ile de tekrar haç şekli hasıl olmuş ve haçlar görülebilmek için oyuk olarak konulmuştur. Burada da gamalı haç rüzgârların sembolüdür ve Saint Patrick'in çan seslerini uzaklara taşımaktadır. Aynı sebeple şimlî İngiltere'nin çanlarında da ekseriya aynı gamalı haç-rüzgâr sembolü vardır ki kapı tokmakları olarak Danimarkalılar tarafından kabul olunmuştur (3).

Eski Sümer oyun tahtasının üstünde de Güneş haç olması muhtemel olan haç sıraları vardır. Burada ehemmiyeti haiz olan yalnız kutran haç teşkil eden çizgilerdir! Halbuki gamalı haç Patrick'in çan mahfazasının tersine olarak -çünkü bunda gamalı haç asıl sembolü teşkil ediyor- umumî ahenk ve tertipten çıkmaktadır.

Hakikatte ise Sümer oyun tahtasında yalnız kutri haç bir kıymeti haizdir. Her iki oyun sahası (göke

(2) *Adolf Mahr, Das irische Kunstgewerbes: Geschichte des Kunstgewerbes V, 1932, Tf. I, s. 37 f.*

(3) *Elizabeth Viliers und A. M. Pachinger, Amulette und Talismane, 1927, s. 103 f.*

giden köprü başında) bulunur, yani başka bir vaziyette dört gözlü yani « nazar değme » sahasının bulunduğu yerde birleşmiştir ki üçüncü bir oyun vaziyetinde aynı yerde çizgiler kutran haçlar teşkil ederler. Bu kutran resmedilen haç işaretleri de « değirtirmek, düşman, sıkıştırmak, kovmak » mânalarına gelen çivi yazısı işaretleridir (1).

O halde Sümer oyun tahtasında bunun mânası ölü ve gayri müsaid bir saha demektir. Eğer zar oyununda oraya varılırsa tekrar baştan başlamak mânasına gelir. Bu oyun tahtasının iyiden iyiye tetkikile (şekil-4) burada gamalı haç'ın, hususî ahvaldan olarak, bir zamanlar Sümerlerce tanınmış olmasına rağmen, sembol olarak kıymetlendirilmediği anlaşılıyor.

Patrick'in çan mahfazası ile mukayese edince, gamalı haç'ın sembol olarak ehemmiyeti meydana çıkarabilmek için zaman, menşe, ezclümle maksat istimalini ayrı ayrı hallerde lâ-yıkile tesbit etmenin ne kadar lâzım ve zarurî olduğu anlaşılabilir olur.

CEMAL KÖPRÜLÜ

BÜYÜK ŞEHİR VE KÖY MESELESİ

[*Avrupalıların son zamanlarda sık sık meşgul oldukları bir mesele var : Büyük şehirlerin köylerin zararına inkişaf etmesi ve bu inkişafın köylerde insan kaynaklarını kemirmesi.*

(1) *Woolley, Ur Excavations II, 1935, Tf. 96, s. 276 (u 10557).*

Bu meselede iki zıd fikir çarpışıyor. Büyük şehirlerin bugünkü inkişaf vaziyetlerini müdafaa edenler diyorlar ki : « vakta büyük şehirler inkişafı nisbetinde lâzım olan nüfusu köylerden çekerek köylerin daimi bir zaaf içinde kalmasına sebep olurlar; fakat büyük şehirler, bu insan istihlakine karşı kültür işlerinde gösterilen toplu ve kudretli hamlelerle, bu zararlarını fazlasıyla telâfi ederler. Yüksek kültür ancak şehirlerde inkişaf edebilir. Tarihte devirler yaratan hernevi fikri inkişaf şehirlerden çıkmıştır. Yüksek kültür, toplu bir formül ile ifade edilirse, ulusun yaratıcı bir nizamı malikiyeti ve muayyen bir fikri kıymet altında yaşama şartlarını ve şekillerini tayin etmiş olması demektir. Halbuki köylerdeki kültür seviyesi yüksek kültür dediğimiz şehir kültüründen hem şekilce ve hem de mahiyetçe farklıdır. Köy kültüründeki fikri kıymetler organize edilemediği gibi yaratıcı bir nizam da yoktur. Fikri kıymetlerin teşkilâtlandırıldığı ve yaratıcı bir nizamın mevcut bulunduğu yerler ise sadece şehirlerdir.

Büyük şehirlerin, köylerin zararına inkişaf ettikleri için, aleyhinde bulunanlar yukarıki mütaleanın yanlışlığına kanidirler.

Yeni Türkiye Cumhuriyetimiz köy ve şehirleri yeni baştan yaratmak ödevi karşısında bulunuyor. Şehir ve köyü, birbirlerinin zararına inkişaf-tan menetmek suretile hemahenk kıl-

mak için bugünlerde Avrupa'da ve bilhassa Alman matbuatında tesadüf edilen fikirleri hulâsa olarak yazıyoruz.]

Bugünkü büyük şehirlerin inkişaf-larını müdafaa edenlerin fikirlerini biraz evvel yazmıştık. Bu fikirlerde kültür ve sivilizasyon farkı nazara alınmamıştır. Kültür, milletin yaratıcı kudret ve kabiliyetinin ifadesidir. Bu noktada şehirle köy arasında esaslı bir fark olamaz. Bu kudret, bu kabiliyet bir millette ya vardır, ya yoktur; yoksa zaten ona zorla vermek mümkün olmadığı halde yeni sivilizasyon unsurları başkalarından pek güzel alınabiliyor.

Şehir ve köydeki kültür farkı yalnız cilâdadır; evvelkisinde kültür daha ince bir kalıp içine konmuştur ve etrafa daha çok dal budak salmıştır; biz bunu bir ağaca da benzetebiliriz. Milletın ruhunu, hüviyyetini, dehasını ve öz kudretini bir kelime ile orijinalitesini temsil eden kültür ağacın kökleridir. Bu kök şehirlerde, olsa, olsa, daha ziyade süslenir ve dalları muhtelif istikametlere yayılarak daha ziyade inkişaf eder ve ancak bu bakımdan bir fark hasıl edebilir. Görülüyor ki bu fark yalnız dışıdadır, içte değildir; yoksa mahiyetçe her ikisi de birbirinden farklıdır. Bir fırtına kopunca dallar kırılır, yapraklar dökülebilir; fakat kök daima yerindedir, feyzini bahar ile

beraber yine verir; mahiyetine uygun olmıyan kurtlar, o ağacın kökünü yiyen kurtlar gibi, kültürün asli mahiyetini bozup mahvetmemek şartıyla....

* * *

Şimdi şehirle köy arasındaki karşılıklı münasebetleri inceleyelim :

Bir milletin tarihinde devir yapacak orijinal ve hayati fikirlerin doğrudan doğruya şehirle alâkası yoktur; yani bu fikirleri, ister köyde veya ister şehirde olsun, halk dehâsı yaratır; yalnız burada bir nokta var: köylerin yapamayacakları şeyleri şehirler yapar... Bir kerre şehirler teşkilât merkezleridir, teşkilâtçılar buralarda toplanırlar. Milletın ruhundaki yaratıcı kudret şehirlerde teşkilâtlandırılır. Bu yaratıcı kuvvetler ise toprağa bağlıdır. O topraklarda yaşayan halk ise naturun en büyük varlığıdır; bu varlık gıdasını doğrudan doğruya topraktan alır ve o topraktaki hayat kuvveti o halkın hüviyetinde fıskırır; binaenaleyh büyük şehirlerdeki cami veya kilise binaları süs, zinet ve dış cilâ itibarile ve göze çarpan dış hüviyyetile muhteşem âbidelerdir; fakat bu âbidenin içinde saklı olan manevî varlık; meselâ, herhangi bir köydeki çok mütevazi görünen küçük cami veya kilise binasının manevî varlığının noktası noktasına aynıdır. İşte bu ayniyet kültürün tâ kendisi olduğu halde dış manzaradaki ihtişam farkı sivilizasyonun unsurlarını veriyor. Aynı tohumu

ayni toprağa ve ayni iklime malik olan bir şehirde veya bir köyde ekiniz, muhakkak ayni neticeyi alırsınız; ekilen bir lüle köyde de, şehirde de ayni hüviyyeti verecektir...

* * *

O halde şehirle köy arasında nasıl bir ahenk kuralım ?

Pratik sonuç şu olmalıdır : şehirle köyü birleştirmek, diğer tâbirle köylerde bâkir yaşayan manevî ruha, yani kültüre beynelmilel olan ve dış ihtişamı, dış hüviyyeti temsil eden sivilizasyon unsurlarını aşılamağ... Büyük şehirlerde toprak gittikçe azalmaktadır. Amerikanvari büyük binalar, hattâ tabiatın mavi semasını bile kapamaktadır. Şehirlerde oturan halk manevî hüviyyetini aldığı topraktan mahrum bulunuyor; Halbuki o kendi aslı olan toprakla daimi temas halinde kalmalıdır. Taş, kireç, çelik ve beton içinde mahsûr kalan halk büsbütün sun'î bir natur karşısında kalmış demektir; natur onun için sun'î ve dekoratif birşey olmuş oluyor. İşte büyük şehirlerin kültür için olan tehlikesini burada aramalı. Beynelmilel bir ihtişama yükselmek isteyen büyük şehirler topraklardan uzaklaştıkça yabancı ve tahribkâr unsurlara daha çok maruz kalmaktadır.

Hulâsa, yüksek kültür denilen şehir kültürünün çok fecî ve pahalıya satın alındığını söyleyen Alman mütefekkirleri, pek haklı olarak, milletin biyolojik ve kültürel inkişafını köylerde ve köycülükte görüyorlar ve

diyorlar ki : « şehirleri ihmâl etmeyelim, ama, köy ve köycülükle de bütün kudretimizle uğraşalım ve yeşil tabiatın kucağından asla ayrılmayalım. Büyük şehirlerimiz bugünkü halleriyle tehlikededir; onları yaşatmak istersek muhteşem binalarını, muaz-

zam âbidelerini kurarken de yeşil tabiatın kucağından ayırmamak, sivilizasyon unsurlarına kuvvetle yer verirken kültür kaynağı olan toprağa da kıymet ve yer vermek başlıca hedefimiz olmalıdır. »

CEMAL KÖPRÜLÜ

Ankara, Yazan : Nobert von Bisc-hoff, Türkçeye çeviren : Burhan BELGE.

Gündelik vekayiiin teferruatı için-de bunalan zihin için, tarih içinde biraz gerilemek ve harita üzerinde hemzaman olan bazı oluşların yerle-rini tayin etmek ve bu suretle hadisa-tı yüksekte ve uzaktan kuş bakışı görüşlerle kavramağa çalışmak fev-kalâde inşirah verici bir hal teşkil et-mektedir. Çünkü, bugünkü oluşu bu irtifadan seyretmeğe muvaffak olan zihinler için, vekayi ayrı bir şiir ve mâna kazanır, tesadüfî ve insicamsız görüken hâdiseler muayyen bir oluş-un plânını tahakkuk ettirmek için aynı realitenin hep aynı kalan kuma-sını dokuyan mekik hareketleri halini alır. İnsanın içinde yaşa-dığı vekayii bu suretle basit-leştirecek kadar dünya görüşü ve hayat felsefesi genişleyince, aydın gördüğü bir dünya içinde fiil ve amel kabiliyeti artar, vekayiiin varacakları şaşmak bilmez neticeler hakkındaki imanı tazelenir.

İşte Avusturya'nın Ankar Elçili-ği sabık Müsteşarı Nober von Bisc-hoff'un Bay Burhan Belge tarafın-dan türkçeye çevrilen kitabı, Türki-yedeki yeni oluşun bu plânda geniş ve felsefî bir izahını yapmak teşebbü-sü olmak itibariyle, son senelerde Türkiye'ye dair ecnebi dillerde neşir-

edilmiş yüzlerce eser arasında husu-sî bir ehemmiyeti haizdir.

Şark ve garb milletleri münasebe-ti tarihinin sentetik bir izahını yeni Türk dünyasının inşası işi ile karşı-laştırarak yapan müellif eserini bu erişin hidayetine erişmiş olanlara mahsus büyük bir hamiyet ve heyecanla yazmıştır. Müellifin bu mevzu üzerindeki bazı görüş ve izah tarzları ve coşkun ifadesinin tonu ile öte-denberi aşına ve hemhal olan müter-cim Bay Burhan Belge de eseri kuvvetle duyan ve ifade etmesini bilen tok bir lisanla Türkçeye çevirmiştir. Bu mesud tesadüf neticesinde, tercüme aslındaki canlılığından, telkin ve heyecan kabiliyetinden bir şey kaybetmemiş, belki de kazanmıştır. Coşkun mukaddemeden kitabın son satırına kadar tercüme eden kalemin, kendisinininkilere bu kadar yakın olan fikirlerin büyük bir ecnebi tarafın-dan bu kadar kuvvetle ifade edilmiş olduğunu görmekten mütevellit bir heyecanla titredığı hissedilmektedir. Bu eseri okuyan ve henüz bu gibi meseleler üzerinde düşünmek kabiliye-tini kaybetmemiş olan ecnebililerin, kitabı bitirdikten sonra, uzun bir tefekküre dalacaklarını ve o zamana kakadar mevcut dünya görüşlerini değiştirmek mecburiyetinde buluna-caklarını zannediyoruz. Türk okuyucular ise, bu kadar Türk ve kendile-rinin olan bu eseri heyecan duymadan okuyamayacaklardır.

M. Bischoff bugünkü Türk inkılabının ne ifade ettiğini anlatabilmek için iki bin senelik Anadolu tarihini, Avrupa, Asya münasebetlerini hatırlatmak lüzumunu hissediyor ve kitab bütün haşmet ve enginliği içinde Anadolu'ya açılan bir bozkır tasvirisiyle başlıyor: Orta Asya'dan kaba-rıp taşmış insan sellerinin boş ve kuru bir yatağı halinde bulunan bozkır.. Fakat bugün ancak bahardan bahara kısa bir müddet için beyaz çiçeklerle bezenen bu sâkin ve tenha bozkırın, bu « sel yatağı » nın Cihan tarihinde bir mevkii var: üst üste yığılmış şehir ve medeniyet enkazından teşekkül eden höyükler bir arşitekt kazmasile eşildikçe bütün bir tarih dile geliyor ve sondaj kuyusu derinleştikçe Asya ile Avrupa'nın birbirine kavuştuğu bu kıta üzerinde oynanan hâilenin azameti büyüyor.

Eski dünyanın merkezinde ve üç kıtanın birbirine kavuşup ulaştığı bir yerde olan Anadolu toprakları üzerinde binlerce senedenberi üç istikametten gelen üç kuvvetli cereyan Anadolu'yu diğerlerinin elinden almak için mücadele etmektedir ve şayanı dikkattir ki bu mücadelede Anadolu'ya hâkim olan Asya Avrupa'ya da hâkim olmuştur, Anadolu'yu işgal eden Avrupa aynı zamanda Asya'ya da tahakküm etmiştir.

Muvazensini bulmak için Anadolu'da birbirine sürtünen, çarpan bu üç cereyanın siyasi bakımdan en kuvvetlisi şimali şarkiden gelen ve Hititleri, Farsları, Medyalıları ve daha sonra Moğolları, Türkleri Anadolu'ya getiren ve XIX uncu asırda Rusya'nın Türkiye üzerindeki tazyiki şek-

linde kendisini hissettiren abanış ve istilâdır. Bunu karşılıyan Avrupa tazyiki Agamemnon ile başlar ve neticeleri itibariyle cihanşümül bir vüsat iktisap ederek üç bin sene kadar sürcek olan bir trajedi şeklini alır: Iskender, Sezar, Bizans orduları, Haçlı seferleri Venedikli tüccar ve nihayet Avrupa emperyalizminin Çanak-kale ve Sakarya önlerine kadar gelen ve buralarda Mustafa Kemal'in yaptığı barajlara çarparak parçalanan çetirdi istilâ sürüleri Anadolu'da bir Avrupa veya Asya hegemonyası için çarpışır. Bu mücadeleler esnasında Anadolu'da birçok medeniyetler birbirini arkasından batıp doğuyor ve onların harabeleri üzerinde bozkır ebedî hükümlanlığıyle azametli mantosunu seriyor, mamûreleri tekrar tekrar bozkır istilâ ediyor; bugün artık ismi unutulmuş prenslerin mezarları, meçhul ilâhların mabedleri harabeler halinde bozkırın içinde gömülmüş bulunuyor ve bittabi bu gibi coğrafî ve tarihî fatalitelerle defalarla bir harabe ve sefalet toprağı haline giren Anadolu huzur ve sükûn içinde inkişaf edemiyor.

Bischoff'a göre, bu tarihi mücadelede, hayati dinamizmi esasen bütün Asya tarihinin inkişafında mühim bir âmil olmuş olan Türklerin oynadığı rol gayet mühimdir; Anadolu'yu Avuranın elinden tekrar tekrar alan hep onlardır. Garbın bir Haçlı seferi hırs ve ağızlılığıyle Asyanın üzerine saldırışını hep onlar karşılamıştır. Bu yüzden bu kıtada oturanların ıztırabı büyük olmuştur. Avuranın cihan hegemonyasını hazırlamak için yaptığı barbarca hareketlerden tarih

önünde en ziyade affı mümkün olmayı burada yapılmıştır. Kitabın "Osmanlı İmparatorluğunun sonuna dair" olan faslında Garb Emperyalizminin Türkleri en feci vaziyette sıkıştırdığına aid şayanı dikkat tafsilât vardır.

Fakat, iki karargâh arasındaki korkunç kuvvet farkı yüzünden, beyaz derece hararete bir ızdırab ateşinden geçmeğe mecbur olan ihtiyar Asya, nihayet Avrupalı fikir ve silâhlarla tamamen ayaklanmıştı: Rusya'da, Türkiye'de, Afganistan'da, ve İran'da Avrupanın tahakkümü yıkılmağa başlamıştır. Bu mücadelede her milletin taktiği, Avrupalı'nın tuttuğu mevkilere göre ayrı bir istikamet takib etmişse de, her biri uzak bir yarının sakladığı aynı gayeye doğru gitmektedir. "Rusya'da, Avrupalı tahakkümünü, bizzat Rus milletinin yüksek tabakaları temsil ediyorlardı. Bunun içindir ki, Rusya'da kurtuluş hareketleri bir proletarya kıyımı şeklinde ortaya çıkmış ve kanlı bir sınıf kavgası" şeklini almıştır. "Türkiye'de ise düşman ruhu taşıyıp temsil edenler bir takım yabancılar ve bilhassa azlıklardır. Bunlar ekonomik bakımdan, trpkı Rus burjuvazisinin rolünü görüyorlardı. İşte bu yüzden, Türk Kurtuluş Mücadelesi, derhal millî bir istikamet almış ve Türkiyede millî bir devlet doğmuştur." S. 316.

Müellife göre, Asyalı milletlerin bu müşterek kalkınışında, Türklerin Dumlupınar zaferiyle Avrupadan Anadoluyu tekrar geri almalarının ve Türkiye'deki ekonomik inşâ hareketinin büyük bir rolü olacaktır. Ana-

dolu coğrafi mevkii icabı, tarihte oynanmış olduğu rolü oynamakta devam edecektir. Bunun için Türk İnkılabı âlemşümül bir hadise teşkil etmektedir.

* * *

"Daha bugünden, Türk illerinde bacalar tütmekte, çelik çarhlar uğuldamakta ve turbinlerin sarhoş edici şarkıları yükselmektedir. Avrupada doğan, Amerikada büyüyen makine, menberden kudretin, hükümdarlığın ve azadlığın ilâhilerini okumaktadır." S. 268.

Bundan başka, garb hâkimiyetinden kurtulduğu nisbette garb kültürü ne temayül eden şarkın ve Türkiyede ki sanyileşme hareketinin garb tekniğinin alelade bir kabulünden başka bir mânası vardır. Garb sanayi memleketlerinde makinenin doğurduğu tezadların, müthiş haksızlıklar ve sınıf mücadelelerinin önüne geçmek için her türlü tedbir alınmış, makine kendisini hayırkâr bir şekilde kullanabilecek yegâne kuvvet olan devletin eline verilmiştir.

Bugün Rusya ve Türkiye başka başka ideolojiler altında görükmekle beraber, hıristiyanlık veya islâmlık gibi yeni Asyalı dünya ve cemiyet görüşleri, imanı faliyette bulunmaktadırlar. Hodbin, gazezkâr ve maddecî Avrupa karşısında Asya yeni bir reaksiyon yapmakta, kendi mukabil tezini tahakkuk ettirmektedir. Bilmem kaçınıcı defa olarak, yeni ve cihanşümül bir Asyalı dinin doğması nevinden tarihi bir hadise karşındayız. Esasen bugünkü Asyadaki inkişâflar bütün bir âlemin iştihaklarını ifade eden ve din şeklinde sâri bir mitoloji

haline gelen cereyanlara istinad etmese, büyük bir dünya ihtilali gibi süratle inkişaf edemez ve şeflerini bu kadar kolaylıkla bulamazdı..

Filhakika; şarklı dinler, onseki zinci asra doğru garbın sert ve tahakkümcü ruhu bu memleketlere nüfuz edip oraların nizamını altüst etmeden evvel, ferdlerin yekdigeriyle kardeş ve beraber olacağı bir cemiyet içinde "tek kişi" nin boyun eğmesi lâzımgeldiği ahlakını aşlamışlardır. Vaktiyle mevcut, Tanrı önünde beraberlik yerine şimdi millet içinde beraberlik kaim olmuştur. "Şarklı insan din içindeki bağlılıktan, keleşbeğin kozasından fırlaması gibi birden kurtulmuş ve kendini millet içindeki bağlılığa vermiştir. Şöyle ki, hiçbir taş yerinde bırakmamış olan Türk inkılabı bile ferd ile cemiyet münasebetlerinde hiç bir şeyi yerinden oynatmamıştır." S. 309.

Bunun içindir ki fevkalâde ahval ve şerait içinde orijinal bir iş için çalışan Türkiyede, Türk demokrasisi garbtaki emsaliyle mukayese edilemez. "İmtiyazlılık, rejijonal başkalkıklar, sınıf ve tabaka farkları tanımayan ve her şeyi milli camianın potasında eritmek isteyen bu fanatik birlik arzusunda garb dünyasının bilmediği ve tanımadığı bir kuvvet yaratmaktadır." S. 304 Türk inkılabını orijinal yapan ve onu Roma ve Garb esaslarına dayanan ve hiyerarşik bir devlet ve cemiyet kurmak isteyen faşizmle, proletarya diktatörlüğü ve sınıf kavgası esaslarına dayanarak teşkilatlanmış bulunan kommünizmden ayıran işte bu neviden ve müellife gö-

re tamamen Asyalı, bir "demokrasi" idealidir.

* * *

Türk davasına gönlünü kaptırması ve Türk olan meseleler üzerinde bir Türk gibi uzun uzun düşünmüş bulunan kuvvetli bir mütefekkir, bir filozof olan müellifin vekayii geniş bir sentez içinde canlandırılan eseri, hulâsa edilerek bir fikir verilmeyecek kadar canlı ve orijinal görüşler, insanı düşünmeğe sevkeden meselelerle zengin ve engindir. Biz burada bilhassa nazarı dikkatimizi celbeden birkaç meseleye temas etmek niyetindeyiz.

Sosyolojik ve tarihi meselelerin yüksek dereceden bazı tecridlerinde zihnimizdeki basit bir takım şemalara hadisatı uydurmak için realiteyi zorlamak lâzımgeldiği muhakkaktır. Nitekim bu irtifadan seyredildiği zaman « Türk milleti yeni bir varlığın yollarını bütün engelleri çiğneyerek açmakla, meçhul bir takım organik kanuniyetlere ve kanının derinliklerinde yatan esrarlı bazı kuvvetlere uymakta" S. 313 olarak görükyor. Anadolunun coğrafi mevkii icabı bu kıta üzerinde mücadele etmeğe mahkûm olan kuvvetler tamamen arzu ve iradelerini aşan devasâ varlıkların ve tekevvünlerin emir ve hizmetindedirler. En büyük ihtilâl, en inkılabı irade bile ancak bu mukadderatı iyi görmüş ve tahakkuk ettirmiştir denilebilir. Kendilerine mahsus kanuniyetleriyle muazzam tarihî oluşlar, dağları deviren ve kıtaları çiğneyen tarihî mukadderat içinde, insan himmetinin karınca hiçliği, bizi her günkü vazifemize bağliyan, hayatımıza

renk ve mâna veren insan ölçüsündeki hayat telakkisini, inkılabcı iradeyi aşmıyor mu? Bischoff ana hatlarını bu plânda çizdiği eserinin her tarafına, bu hissi izale için olacak, çok aktüel ve müşahhas meseleler serpiştirmiştir. Fakat bugün sıra Asyaya geldiği için Anadolu bozkırlarında müellifin inşa edilmekte olduğundan bahsettiği yeni medeniyet ve âlem, bu kıta üzerinde içtinabı mümkün olmayan Avrupa - Asya muvazene mücadelesi esnasında yeniden bozkırım sükûn mantosu altında gömülmekten, insanların, hattâ milletlerin hayatı için uzun bir âtide de olsa, kurtula - mıyor.

Müellifin bahsettiği bu Avrupa - Asya mücadelesi ve bu mücadele sahası olarak Anadolunun her zaman için seçilmiş olacağı zarureti hakikaten cihan tarihinin değişmez bir kanunu mudur? Kıtalar ve kıtalar arasındaki münasebetler ananevi olarak mana ve mahiyetlerini kaybetmeğe mahkûm değiller midir? Avrupa ve Asya zihniyet, sosyal organizasyon istidad ve temayülü bakımından hakikaten yek diğerine gayri kabili irca ve gayri kabili nüfuz varlıklar mıdır, öyle ise bu fark nereden ileri gelmektedir? M. Bischoff'a göre, bugün şark dünyasını kuran en büyük kuvvetler arasında yer alan ferd ve cemiyet telakkileri bozkırlarda yaşayan ve yakın bir maziye kadar göçebe olan bu kavimlerin kılan veya kabile halinde yaşadıkları iptidal bir musavat ve demokrasi şeklinden, soybirliği fikrinden ileri gelmektedir. Bu bünyede olan cemiyetlerin ise devamlı ve hiye-

rarsik şekilde organize olmaması ve meselâ garbtaki mansiyle asalet, ruhban ve burjuva sınıflarını ihtiva etmemesi onların, hiç bir mukavemete uğramadan her türlü yenilikleri kabul ve tatbik edebilmelerini mümkün kılmaktadır.

Bizce bu hususiyetler, sonradan görmüş ve yeni Avrupanın maddiyetperest ve ferdiyetçi telakkisine karşı gelen ihtiyar ve tecrübeli Asyanın şarka mahsus bir olgunluk ve hikmeti olsa gerektir. Bizzat müellifin şarkta mevcudiyetinden bahsettiği daha ideal bir insanlık gayesini kucaklayan bir cihan ve cemiyet telakkisi, felsefi olgunluk her halde iptidal ve basit bir kabile hissi olamaz.

Anadolunun Türk ırkından fatihlerinin ve bilhassa Osmanlı İmparatorluğunu kuranların da tamamen göçebe aşiretler olduğunu zannetmek ve bugünkü oluşun birçok hususiyetlerini bu zanna istinaden izah etmek de doğru değildir. Bugün Türk ortazamanına aid pek çok meseleler henüz ciddi bir şekilde tetkik edilmemiş olmakla beraber, Osmanlılardan çok zaman evvel Anadolu'da kurulmuş Türk devletlerinin medeni ve şehirlî bir halkı, burjuva ve artizan sınıfları mevcut olduğu da muhakkaktır. Hele, Balkan memleketlerinde bugünkü Türkiye'ye hicret eden hakiki Türk muhacirlerin müslüman Arnavudlar olduğunu söylemek, Gibbous'un iddiasını kabul ile Osmanlı İmparatorluğunu müslümanlığı kabul etmiş Rum ve İslavlar ve Bizans mülkesiyle kurulmuş addetmektedir. Bay Fuad Köprülü'nün son tetkikatı ise bu

telakkilerin tamamen asılsız olduğunu göstermiştir. Balkanların kolonize edilmesi, Türkleştirilmesi için nereden ne kadar Türk muhacir gönderildiği de ekseriya arşivlerde kayıtlı bulunmaktadır. Esasen müellifin pek güzel anlattığı şekilde garba doğru abanışları kültür ve din sahasındaki nüfuzlar, yahud sadece Anadolu'da üstüste yığılmış binlerce sene evvelki Türk medeniyetleri nin enkazından teşekkül etmiş höyükler şarkın bu intişar ve tesir kuvvetini yapan alelade bir göçebe teşkilâtından ve soy fikrinden çok daha mütakamil ve başka kuvvetler olduğunu göstermektedir. Şark milletlerini yenilikler ve müşterek bir hayat ideali için olgunlaştıran âmillerden en mühimmi ise fikrimizce asırlardanberi çektikleri büyük felâketlerdir. Osmanlı İmparatorluğu kadroları içinde askerlik, memuriyet hayatı, kolon ve muhacir olarak mütemediyen yer değiştirmek mecburiyetinde bulunan Türk unsurlarının bir nevi toprağa bağlı olmak hissini kaybetmiş olmaları doğru sayılabilir. Fakat eğer bugün Türkiye'de büyük pederinin yaşadığı yerleri tanıyan olgun yaşta bir Türk, babadan oğula dört nesli içinde barındırmış bir ev müşterek bir ecdad mezarlığı bulamazsak, bunun sebebi zannedildiği gibi, Osmanlı İmparatorluğunu kuranların göçebe olmasından ileri gelmemektedir. Çünkü, yakın tarihteki Türk nesillerinin facialı hayatlarının neticesi olarak bu vaziyet göçebe bir aşiret için bile tabii bir hayat tarzı değildir. Her halde Türkler bu yer değiştirmek kolaylığını kendi göçebe mazilerinden gelen

itiyadlarda bulmuyorlar, malesef bu acıklı hale maruz ve mecbur kalıyorlardı.

ÖMER BARKAN

E. CHAPUT. *Voyages d'études géologiques et géomorphogéniques en Turquie* [Türkiye'de geologie ve fiziki coğrafya tetkik seyahatleri]. Paris, 1936; bir cilt in-4. 290 sayfa + VIII önsöz + index [222 bibliyografya referansı], 37 harita ve kroki, metin harici 28 lâvha.

İstanbul Üniversitesinin eski profesörü M. Chaput, memleketimizin muhtelif bölgelerinde yapmış olduğu geologie ve coğrafya araştırmalarını büyük bir cild şeklinde neşretti.

Aynı zamanda geolog ve coğrafyacı olduğu için yerin derin yapısını ve yer üstündeki hâdiselerin mekanizmasını ve birbirlerine bağlılığını görmeye herkesten daha ehliyetli olan, diğer taraftan, Türkiye'de bulunduğu müddet zarfında arazi üzerinde bir çok araştırmalar yapmaya imkân bulunduğu için memleketimizin tabii yapısını çok iyi tanıyan sayın profesörün eseri, hem bu sahadaki büyük boşluğu dolduruyor, hem de arsulusal ilmi neşriyatta kendine benzeyen başka eserler arasında nadir tesadüf edilen bir nümune gibi görünüyor.

Son zamanlarda birçok mütehassıslar memleketimizin muhtelif mıntakalarında geologie gezmeleri yapmış olmakla beraber, A. Philippson'un [1910 - 1913] ve W. Penck'in [1918-1919] neşriyatındanberi, onlarla mu-

kayese edilebilecek ilk ciddi ve geniş çerçeveli eseri bununla karşımızda buluyoruz. Kaldı ki, bu iki müellefin evvelkine nisbetle, *M. Chaput'nun kitabı* yeniliği - ikincisine nazaran da üzerinde etraflı araştırmalara verdiği yer bakımından bariz surette imtiyazlıdır.

Bu kıymetli eserin ortaya koyduğu ilmi neticeleri, lâıyk oldukları ehemmiyetle ve teknik tefrüatle anlatmaya çerçevemiz müsaîd değildir; yalnız, memleketimize aid bilgi hareketlerine yakından uzaktan ilgili olanlara eseri haber verirken, esaslarını kısaca anlatmayı faydalı buluyoruz.

* * *

Eserin büyük kısmı, gezilen sahada tesadüf edilen arazinin tabiatı ve duruşu ile orada görülen âvariz şekillerini anlatmaya tahsis edilmiş ve bütün gezintilerden çıkan umumî neticeler de, toplu bir şekilde sonunda gösterilmiştir. Profesör evvelâ bütün teferrüatle Ankara ve civarını tetkik ettikten sonra araştırmalarını İç Anadolu çerçevesinde genişletiyor ve geçtiği yerlerde ehemmiyetli bulunduğu bazı sahalarda fazla duruyor; bu sayede Koçhisar gölü, Konya ovası, Toros'un iç yamaçları ve Kayseri bölgelerine aid çok faydalı şeyler öğreniyoruz. Daha sonra araştırmalarını Şarkî Toros'a ve Şarkî Anadolu'nun Cenup meşherine, yani şimdiye kadar pek az bilinen sahalara doğru uzatıyor. Bunu kâfi görmiyerek, coğrafi mazisi itibarile iç bölgelerden farklı bir tekâmüle uğramış bulunan, bugün de itikâl âmillerinin başka iklim şartları altında başka neticeler

gösterdiği çevre mıntakalarında araştırmalar yapıyor ve burada, İç Anadolu ile faydalı mukayeseler yapmaya medar olacak bazı mühim bölgeler seçiyor. Meselâ ders verdiği Üniversitenin yakın muhitini teşkil eden İstanbul civarını, Bursa bölgesini . . . tetkik ediyor. En sona da Türkiye'de bulunduğu sıralarda muhtelif fırsatlarla tetkik ettiği bazı sahalara [Eskişehir, Soma, İzmir, Aydın, Sandıklı, Datça] hakkındaki notlarını ilâve ediyor.

Profesör Chaput'nun eseri, yüksek bir ilim şahsiyetine karşı gösterilen ahenkli ve şuurlu bir yardımın nisbeten az zamanda nasıl mümkün bir netice vereceğini gösterdiği için de ayrıca üstünde durmaya değer. Profesör, seyahat masrafının temini hususunda hükümetimizden, kitabın basılması için Fransa'dan maddî yardım görmüş, seyahatlerinde kendisine refakat eden zevat -bilhassa Üniversitenin coğrafya ve geologie profesörleri- müşahedelerinde ve malzeme toplamakta işini hafifletmiştir ve bu malzemenin tetkiki için kendisi bizzat muhtelif lâboratuvarlardan istifade ettiği gibi topladığı taş nevillelerini ve fosillerin yaşını tayin ettirmek gayesiyle en belli başlı Fransız ilim adamlarının bilgilirine geniş surette müracaat etmiştir. Bilhassa, resmî makamların yukarıda işaret ettiğimiz maddî alâkası hakkında bizzat Profesör : « Bu yardımlar olmasaydı hiçbir şey yapamıyıcaktım » diyor. Bu alâka meselesi, bize ilim sahasında kendilerinden iş umulan bazı ferdlere neden şimdiye kadar müsbet birşey ortaya koyamamış oldukları

sorulduğu zaman hatıra gelmesi icab eden noktalardan biri gibi görünüyor.

Profesör, önsözünde memleketimizde bugün coğrafya ve jeoloji tetkikleri yapmanın bilhassa haritasızlık yüzünden epiyce güç olduğunu söylüyor. Memleketin bütün topraklarına şamil olarak mevcut bulunan iki yüz binde bir makyaslı istikşaf haritalarını elde etmek hemen hemcn mümkün olmadığına ve esasen bu haritalar ancak umumî araştırmalarda kullanılabilecek kadar küçük makyaslı bulunduğuna göre, sahaya çıkamaya imkân bulabilen ilim müntesibi en esaslı yardımcı olan « iyi ve büyük makyaslı harita » dan mahrum kalıyor. Profesör Chaput'nun önsözde söylediği gibi, dar bir mıntaka alıp orasını bütün teferrüatle tetkik etmek yerine çerçevesini daha geniş tutması bilhassa bu topografya haritaları noksanından ileri gelmiştir. Bir de, asıl ilmi tetkik demek olan dar mıntaka araştırmalarının istenen neticeleri vermesi için evvelâ bütün memleket halkına aid bazı ana çizgileri ortaya koymak zarureti, bu yoldan gitmeyi lâzım göstermiştir.

Profesörün : « . . . Müşahede edilen noktaların tefsiri husunda ifratlı tamimlerden çekinmeye çalıştım. Ortaya, tetkiki güç ve az malûm bir memlekete aid terkipler koymak kolaydır; zira dağınık müşahedeler üstüne kurulan terkipler, birbirlerine zıt nazariyelerle ekseriya aynı doğruya yakın şekilde izah edilebilir. Yapıtığım iş, ortaya bir takım meseleler koymaktır, yoksa bu meselelere hal tarzları bulmak değil. » demesi tam

bir ilim adamına yakışacak mütevazir bir tevazü ifadesidir. Bu ifadedeki mâna, şimdiye kadar, memlekette gayet serî cevelânlar yapmakla iktifa ederek ve bilhassa « masa başında » çalışarak, müşahhas misallerden ziyade evvelden mevcut fikirlere istinad etmek suretile büyük nazari sistemler kuranların yaptıkları iş düşünülünce büsbütün kuvvetleniyor.

Son söz olarak deriz ki, memleketimizin şimdiye kadar umumiyetle çok karanlık kalmış olan derin yapısını tanımak husunda, *M. Chaput* bugün en müsmir işi görebilecek ilim adamıdır. Kitabını gözden geçirirken duyduğumuz hayranlığı bir kerre daha ifade ederken, şimdi Fransa'nın Dijon Üniversitesinde bulunan Profesörün tekrar memleketimize dönmesini ve araştırmalarına, bıraktığı yerden, tekrar başlamasını hararetle dileyoruz.

BESİM DARKOT

Albrecht Götze, *Heriter, Churriter und Assyrer* (Etiler, Hurriler ve Asuriler). Institutet for sammenlignende Kulturforskning. Seri A, Cild XVII. Osla 1936. 194 sahifa, 79 resim ve 5 haritayı havidir.

Halen Amerika'da (Yale) Üniversitesi eski şark tarih ve filolojisi profesörü olan A. Götze'nin yazmış olduğu bu kitabı Önyasyada ikinci bin yılının siyasi ve kültürel tekâmülünün ana hatlarını tesbite çalışmaktadır. Eser sekiz kısma ayrılmıştır: 1 - 2 nci bin yılının eski şark tarihi

için ehemmiyeti, 2 - 2 nci bin yılının başlangıcındaki muhaceretler, 3 - Etilerin devlet ve kültürü, 4 - Hurri kültürü meselesi, 5 - Amarna devrinde Önasya, 6 - Önasya ve Akdeniz havzası, 7 - 2 nci bin yılının sonundaki muhaceretler, 8 - Asur kültürünün meydana gelişi.

Bu kısımları birer birer kısaca gözden geçirelim:

1 — Götze Babil ve Asur kültürlerini pek umumî olarak yekdiğerile mukayese ettikten sonra 3 üncü bin yıldaki Mezopotamya kültürünün ana hatlarını tesbite çalışıyor. Bu kültürün Sumerler tarafından meydana getirilmiş ve bu devirde Arabistan - Suriye steplerinden Mezopotamya'ya girmiş olan Semitlerin bu kültürün tesiri altında kalmış olduklarını beyan ediyor.

2 — 2 nci bin yılda ise Önasya kültüründe büyük değişiklikler oluyor. Bunun sebebini Mezopotamya'nın şark ve şimalindeki dağlık mıntakada oturan kavimlerin mümbit Dicle ve Fırat vadilerine inmelerinde aramalıdır. Şarkî Anadolu'da, Van havalisinde oturan Hurriler cenuba inerek şimalî Mezopotamya'da yerleşiyorlar. ve Asur havalisini dahi işgal ediyorlar. Cenubî Mezopotamya ise evveliyatı 1900 senesine dayanan fakat esas hareketi 1750 de vukubulan Kasit muhaceretine sahne oluyor. Aynı ırka mensub olan Kassit - Hurrilerin Elâm havalisini dahi işgal ettikleri anlaşılıyor. Diğer taraftan, Anadolu'ya Trakyadan bazı muhaceretler vukubuluyor. İşte bu muhaceretler neticesinde Önasyaya yerleşen bu kavimler bu havalinin hükümet

teşkilâtı ve kültürünü tamamen değiştiriyorlar. 3 üncü bin yılda ekseriya bir tek şehre inhisar eden, etraftaki arazinin hududları gayri muayyen olan ve "bir deniz üzerinde adalar gibi yüzen" bir takım hükümetler vardır. Tekmil bu "şehir hükümetlerine" Sumer kültürü hakimdir. 2 nci bin yılda ise bu havalîye gelen kavimler Sumer kültürünün tesiri altında kalmakla beraber, kültürel varlıklarını muhafaza ediyorlar ve büyük siyasî teşekküller meydana getiriyorlar. Bu büyük devletler yekdiğerile harb ediyorlarsa da bu, fütuhât maksadile değil, fakat aralarında bir muvazene temin etmek ve kendi mevcudiyetlerini korumak içindir. Bunların arasında kalmış bazı küçük devletler ise ortadan kalkmağa mahkûmdurlar. 2 nci bin yılda meydana gelen bütün devletler meyanında Eti, ve bilhassa Hurri devletini sayabiliriz. Mısır dahi o devrin büyük devletleri meyanındadır. Kasitlerin idaresinde bulunan cenubî Mezopotamya ise o devrin cihan tarihinde mühim bir rol oynamamıştır.

Bu büyük devletlerin meydana gelmesiyle içtimai hayatta dahi tehavüller vukubuluyor. Dağlık mıntakalardan gelen ve beraberlerinde atı getiren bu kavimler askerî kabiliyetleri ve hafif harb arabaları sayesinde geniş arazi parçalarını ellerine geçiriyorlar ve bunları aralarında taksim ediyorlar. Bu suretle bir derebeylik devresi başlıyor. Bu muhaceretlerin diğer bir neticesi şimdiye kadar cenubî Mezopotamya'da bulunan siyasî merkezi sikletin şimale, Etiler ve

Hurrilerin memleketlerine nakli olmuştur. Ancak 2 nci bin yılının sonuna doğru bu merkezi sikit, Asurilerin Mezopotamya'da Hurrilerin yerine kaim olmaları ile, tekrar cenuba iniyor.

3 — Bu kısımda Götze Boğazköyde bulunan ve adedi 10000 i geçen ve bir kısmı Akkad, diğer bir kısmı ise muhtelif lehçeleri ihtiva eden Eti lisanile yazılmış olan kitabelere göre Eti devletinin ikinci bin yılındaki tarihini tesbit ediyor. Bu kısımda ilk zamanlarda Anadolunun ortasına inhisar eden birkaç şehir hükümetinden tekml Anadoluyu ihtiva eden ve 15 inci asırdan itibaren Hurri memleketine ve şimali Suriyeye doğru hududlarını genişletmek siyasetini güden Eti devletinin nasıl bir tekâmül devresi geçirmiş olduğunu görüyoruz. Götze 2000 - 1650 ve 1650 - 1450 aralarında bir Eski ve bir de Yeni Eti devleti kabul ediyor ve kitabelerin bizi terkettikleri 1650 - 1450 seneleri için Eti devletinin büyük bir kriz geçirdiğini ve Hurrilerin istilâsına uğramış olmasının melhuz olduğunu beyan ediyor. Bilâhare Eti kültürünü tetkik ediyor ve bu kültürün bir çok hususiyetlerine temas ederek Eti kroniklerinin kıralların namını tebciil etmeyip tarihi vakaları galibiyet ve mağlûbiyetleri ile hakikata uygun bir şekilde yazdıklarını beyan ederek Etilerin ilk tarih yazmış bir kavim olduklarını kaydediyor.

4 — Bu kısım Hurrilerin devlet teşkilâtı ve kültürlerine tahsis edilmiştir. Götze evvelâ cenubi Anadolu ve şimali Suriyede bulunan bir takım sanat eserlerini tetkik ediyor ve bu

eserleri 3000 senesine kadar çıkaran E. Herzfeld'in nazariyelerini cerh ve reddederek bunların 2 nci bin yılına aid olduklarını tesbit ediyor ve bu asarın bu devirde, Eti ve Mezopotamya kültürleri arasında üçüncü büyük kültüre aid olmaları lâzımgeldiğini kabul ediyor. İşte bu kültür, Hurrilerin kültürüdür. Hurri bir kavim ismidir. Bunların meydana getirdikleri siyasi teşekküllerin en mühimmi Mitanni devletidir. İşte şarki Anadolu ve şimali Suriyenin mühim bir kısmını işgal eden, hattâ nüfuzunu Mezopotamya ve cenubi Suriyeye kadar teşmil eden bu devlet 1800 - 1400 seneleri arasında Önasyanın en kuvvetli devletlerinden birini teşkil etmiştir. Hattâ Mısır istilâ eden Hiksos'ların Hurrilerin buraya kadar sarkmış bir kolu olduğu anlaşılıyor.

5 — Amarna devrinde, yani 14 üncü asırlarda, Önasya büyük diplomatik bir faaliyete sahne oluyor. Bu hadiseyi Tel-ül-Amarna'da bulunmuş olan çivi yazısı ve o devrin diplomatik lisanı olan Babil lisanile yazılmış olan kitabelerden öğreniyoruz. Bu arşiv sayesinde Mısır, Babil ve Eti büyük devletleri ve bunlara tâbi bir takım vasal hükümetleri arasında cereyan etmiş siyasi muhaberelelere dair pek canlı bir fikir edinebiliyoruz.

1400 senesinden sonra Hurrilerin itilâ devresi geçmiştir. Bir taraftan Asur istiklâlini temin için mütemadi harb ediyor, diğer taraftan Etiler Mitanni devletini ortadan kaldırıyorlar ve bu suretle Asurilerin istiklâllerini bir an evvel elde etmelerine yardım ediyorlar. Fakat Etiler, hududlarını

garba doğru tevsi etmek emeline düşen Asur devletinin kendileri için ne büyük bir tehlike teşkil edeceğini anlıyorlar ve kendi memleketleri ile Asur arasında bir mania teşkil etmek üzere Mitanni'yi bir vasal hükümeti şekline sokuyorlar. Diğer taraftan iktisadî vaziyetinin ehemmiyetinden Eti ve Mısırlılar arasında bir çok asırlar bir münazaa mevzuu teşkil etmiş olan Suriyeye akınlarını kesiyorlar ve Mısırlılarla bir muahede akteyorlar. Fakat 1200 senesine doğru vukubulan büyük muhaceretlerde Eti devletinin yıkılması, Etiler ile Asurluların mücadelesinin meydana gelmesine mani oluyor; aynı zamanda Asurluların şimalî Mezopotamya'da büyük bir devlet teşkil etmelerine yardım ediyor.

7 — Şimdi ikinci bin yılının sonu yeni muhaceretler devresi başlıyor. Bu muhaceretlere son senelerde "Ege muhacereti" ismi verilmiştir. Eti devleti Trakyadan Anadoluya geçen bir takım kavimler tarafından yıkılıyor. Yunanistana vukubulan Dor muhacereti buradaki Miken kültürüne bir nihayet veriyor. Bu suretle yerlerinden oynatılmış olan bir takım kavimler Suriye ve Palestin üzerinden Mısır'a yürüyorlar, fakat Mısırlılar tarafından mağlûp ediliyorlar. Bu kargaşalıklardan en ziyade istifade eden Asur oluyor. Bilhassa rakibi Eti devletinin ortadan kalkması, Mısırın ise tedafûî bir vaziyete düşmesi Asurlulara Önasyada tamamiyle serbest hareket etmek fırsatını veriyor. Asurlular garba doğru ilerliye-

rek cenubî Anadolu ve şimalî Suriyede baki kalmış bir takım küçük Eti prenslikleriyle mücadeleye başlıyorlar. Fakat Arabistan çölünden Palestine giren Habiru, yani İbraniler ve bilhassa Habur vadisine giren Aramular, Asurluların Önasyada büyük bir devlet teşkil edip garbe doğru ilerlemelerini muvakkat bir müddet için durduruyorlar.

8 — Asurluların 2000 senesinden sonra iki cephede harbetmeğe başlamışlardır. Bu cephelerden birisi Van civarında temerküz eden Hurri cephesi, diğeri ise şimalî Suriyedeki Eti hükümetleri ve Aramuların cephesidir. Kuvvetli bir askerî teşkilâta malik olan Asurlular, birçok seneler uğraştıktan sonra, 8 inci asrın sonuna doğru, Hurrileri şimale atmağa muvaffak oluyorlar ve bundan sonra aralarında hiçbir tesanüd olmayan şimalî Suriye hükümetlerini birer birer fethediyorlar ve bu suretle Önasyaya hakim oluyorlar. Bu kısmın sonunda Götze Asur kültürünü Huri kültürü ile mukayese etmekte ve 1 inci bin yılındaki Asur kültürünün esas itibarile 2 nci bin yılı Hurri kültürünün bir devamı olduğu neticesine varmaktadır.

Götze'nin bu kitabı, 2 nci bin yılında Önasya tarihinin ana hatlarını vazıh bir surette tesbit etmektedir. Avrupa müverrihlerinin ekserisinde kökleşmiş bazı müfrit indo-germen nazariyelerinden sarfı nazar edildiği takdirde bu eser, ikinci bin yılında gerek Eti ve bunlarla hemsins olan Hurrilerin, gerek Hurriler ve Semit-

lerin karışmasından meydana gelmiş olan Asurilerin tarih ve kültürleri için mühim bir vesika teşkil etmektedir. Bilhassa her kısım için en yeni eserleri ihtiva eden zengin bir bibliyografyayı, 79 resmi ve 5 haritayı

cemetmesi bu eserin ilmi kıymetini arttırmaktadır. İkinci bin yıl tarihi hakkında umumî bir fikir edinmek yahud bu sahada çalışmak isteyenlere tavsiye olunur.

ARİF MUFİD

ORTAYAYLA — KAYNAK — ILGAZ — ÜN — YENİ TÜRK —
TÜRKÜN — TAŞPINAR — AKPINAR

Ortayayla, Sivas Halkevi aylık dergisi, yıl 1, sayı 2, haziran 1936, sayısı 15 kuruş.

Sivas Halkevinin çıkardığı bu mecmuanın ikinci sayısını, inkılâba, halk terbiyesine aid faydalı yazılardan ve şiirlerden başka, Bayan Seniha Turhan'ın *romancılığımızın romanı* adlı bir araştırmasının ikinci kısmı, Cemal Köseoğlu'nun *Atalar sözü*, Kadri Özyalçın'ın *Darendeli Remzi* adlı bir tetkiki vardır. Bu son iki yazı da geçen sayıdakilerin devamıdır. Anadolunun büyük tarihî merkezlerinden v sanat şairlerinden olan Sivas tarihini aydınlatacak yeni malzemenin, kitabelerin, vakfiyelerin neşri hususunda *Ortayayla*'dan mühim hizmetler bekliyoruz.

Kaynak, Balıkesir Halkevi aylık dergisi, yıl IV, sayı 42, haziran 1936, sayısı 15 kuruş.

Kaynak'ın bu sayısında Kâmil Sunun *Yıldırım camii* hakkında mahkeme şerhi sicillerinden de istifade edilerek yazılmış olan güzel bir yazısı vardır. *Devletoğlu Yusuf*'un eserinden alınmış olan parça, geçen sayıda neşredilen metin gibi, birçok yanlışlıklarla doludur. Sabur Şahin'in neşrine devam ettiği *Atalar sözü*'de, ileride bu hususta yapılacak araştırmalar için faydalı bir malzeme sayılabilir. Bunlardan başka bazı coğrafi tetkikler ve şiirler de vardır.

Ilgaz, Kastamonu Halkevi aylık dergisi, sayı 3, haziran 1936, sayısı 10 kuruş.

Ilgaz'ın bu sayısında, mahalli tetkiklere ayrılmış olan sayfaların çok az olduğunu esefle görüyoruz. Bu on altı büyük sayfa içinde, yalnız *Kastamonu ve havalisi bilmeceleleri* hakkında N. Güngör'ün toplamış olduğu maddeler göze çarpıyor. Halkevleri dergilerinin, hiçbir kıymeti olmayan hikâye tercemeleri değil, mahalli hayata ve kültüre aid yazılar ve vesikalar neşretmesini dileriz.

Ün, İsparta Halkevi aylık dergisi, cild III, sayı 26-27, mayıs - haziran; sayı 28, temmuz 1936, sayısı 15 kuruş.

Ün'ün bu yeni sayıları da, eskileri gibi, bütün Halkevleri dergilerine örnek olacak kadar zengin ve kıymetli yazılarla doludur. 26-27 inci sayıda, milli kültürümüze aid olarak şu yazıları sayabiliriz : Neşet Köseoğlu'nun *İsparta kitabeleri ve eski eserleri*, İsparta tarihi için bize yeni malzeme veriyor. Hikmet Turhan Dağlıoğlu ve Nuri Katırcıoğlu'nun *Katırcıoğlu* hakkındaki yazılarının devamı ile Tahir Erdem'in *Kara Haydaroğlu Mehmed* hakkındaki araştırmalarının arkası, faydalı araştırmalardır. Etem Ertem'in *Baht açmak* adlı yazısı, Anadolu folkloru için mühim bir yazıdır : Burada Hızırilyas'da yapılan

bu baht açmak âdeti hakkında mühim tafsilâtle, bu sırada söylenen manilerden nümuneler vardır. Memleketimizin her tarafında eskidenberi mevcud olan bu âdet hakkında, şimdiye kadar bazı şeyler neşredilmişti. Bu yazı onları tamamlayacak yeni malzemeyi ihtiva ediyor. Toplayıcının İsparta folkloruna aid daha bu gibi kıymetli araştırmalar yapıp neşretmesini temenni ederiz. Nuri Katırcıoğlunun *Derlemeleri* ve Naci Kum'un *Gül Babanın elde ettiğimiz üzerleri* adlı yazısı da faydalıdır. Bu derginin 28-inci sayısında *İsparta kitabeleri ve eski eserleri* araştırmasının devamı, Halil Hamid Pasaya ve ailesine aid kıymetli malûmat vermektedir. [*Türkiyat Mecmuasının* pek yakında çıkacak 5 inci cildinde İsmail Hakkı Uzunçarşılı oğlu'nun Halil Hamid Pasaya aid güzel bir monografisi olduğu nu bu vesile ile ilâve edelim.] *Kara Haydaroğlu Mehmed* hakkındaki yazı bu sayıda da devam ediyor. Hikmet Turhan Dağlıoğlu'nun *Geçmişte İsparta'da aşiretler* adlı yazısı, Ahmed Refik'in *Anadolu Türk aşiretleri* hakkın da divan defterlerinden çıkarıp Türkiyat Enstitüsü tarafından neşredilen cildden çıkarılmış birkaç vesikayı ihtiva ediyor. Bunların mahalli tetkiklerle ve mahkemei şerîye sicillerinde İsparta aşiretleri hakkında bulunacak kayıtlarla tamamlanmasını temenni ederiz. F. Aksu'nun *Yazma kitaplar* adlı yazısı, İspartada Halil Hamid Paşa kütüphanesinde 1080 numarada kayıtlı bir Sultan Süleyman Divanı hakkında malûmat vermektedir. Etem Ertem'in *Doğum inanları* hakkındaki yazısı, Anadolu folkloru için çok

faydalı bir yazıdır. *İslâm köylü Ahmed Nuri* hakkında Naci Kum'un ve Uluborlulu *Aşık Lütfi* hakkında Said Demirdal tarafından yazılan makaleler de mahalli tarih bakımından faydasız sayılamaz. Herhalde *Ün* bu yeni sayılarile de, daha ilk sayısındanberi kazandığı takdirlere lâyık olduğunu göstermektedir. Derginin bu muvaffakiyetinde mühim bir âmil olan Neşet Köseoğlu'nu tebrik etmeyi bir vazife biliriz.

Yeni Türk, İstanbul Halkevi aylık dergisi, sayı 43, temmuz 1936, sayı: 20 kuruş.

Yeni Türk'ün bu sayısında *Türklerde aile içtimaiyatı* hakkında Ziyâeddin Fahri'nin araştırması devam ediyor. Salih Münir Çorlu'nun *Girid ihtilâlleri* hakkındaki yazısı, Osmanlı siyasi tarihinin son asırdaki mühim bir safhasını aydınlatan değerli bir tetkiktir. 1930-1934 yılları arasında Türkolojiye aid neşredilen eserler ve makaleler hakkında Şerif Hulûsinin Bibliyografyası, tabii çok eksik olmakla beraber, faydalıdır.

19 Mayıs, Samsun Halkevi aylık dergisi, sayı 8, haziran 1936.

Bu mecmuanın bu sayısı inkılâba ve umumî mevzulara aid faydalı yazılardan başka, mahalli kültüre aid şu yazıları ihtiva ediyor: A. Ertan'ın *Samsunlî divan şairleri*. Eski teskerelelerin çok sathî bir tetkiki neticesinde yazılmış olan bu makalede, XV-inci asır şairlerinden Canikli Necmi ile XVI ncı asır şairlerinden Tahiri,

Medhi, Edibi, Battal Paşa zade Tayyar Paşa gibi bazı şairler hakkında çok sathî malûmat veriliyor. Haşim Nezihî'nin neşrettiği *Halk edebiyatı nümuneleri* de o kadar ehemmiyetli değildir.

Türkân, Bursa Halkevi dergisi, üç ayda bir çıkar, sayı 7, temmuz 1936.

Bursa Halkevinin vaktile *Uludağ* adıyla çıkardığı bu mecmua, Halkevleri dergileri arasında en ehemmiyetlilerinden biridir. Bu nüshada N. R. Karatay, meşhur saz şairi Kâtibi'nin yedi sekiz parçasını neşrediyor. Kâmil Kepecioğlu'nun *Türklerde spor* adlı araştırmasının yedincisi, Osmanlılarda okçuluktan bahsetmektedir. A. Elöve, *Mehmed Hakkı Paşanın daha bir yazısı* adlı yazısında, Bay İbnilemin Mahmud Kemal'in vaktile Türk Tarih Encümeni Mecmuasında tekkik etmiş olduğu bu mühim şahsiyet hakkında yeni malzeme veriyor. M. Turgud Köylüoğlu, *Bursa âbideleri* hakkındaki yazısının altıncısını neşrediyor ki, Bursa tarihi hakkında mühim malzemeyi ihtiva etmektedir. Enver Behnan, *Şeyh Keşterî efsanesi* adlı yazısında, Bursa'lı Beliğ'in Gündeste'sinden naklen, bu adam hakkında malûmat veriyor. Yine Kâmil Kepecioğlu'nun *Bursanın eski devirlere aid kayıd defterleri* adlı makalesinde, Bursa tarihinin bu en mühim kaynakları hakkında çok faydalı izahat vermektedir. Anadolunun mühim şehirlerinin tarihi hakkındaki bu gibi resmî vesika mecmuaları hakkında bu türlü mühim makaleleri, bütün Halkevleri dergilerinde görmek isteriz.

Mimar İ. Özboz'un *Bursa kalesi hakkında tarihi tetkikler* adlı yazısı, güzel bir plânla beraber, bizi bu hususta aydınlatmaktadır. A. M. Elöve, bu sayıda da Divanı Lügat-üt-Türk'deki halk şiirleri hakkındaki tetkikine devam etmektedir. Mecmuanın sonunda ilâve suretile neşredilen şerî siciller, yalnız mahalli tarih değil, umumiyetle Anadolu tarihi hakkında elimize yeni ve çok kıymetli malzeme vermektedir. Bursa Halkevi dergisi, bu suretle, bütün Halkevleri mecmualarına çok güzel bir örnek vermiş oluyor: Bütün ev dergileri, bu gibi mahalli resmî vesikaları böyle ilâve şeklinde neşretmeğe başlasalar, sekiz on sene sonra, Anadolu tarihi için elimizde çok zengin malzeme bulunmuş olurdu. Yalnız, Bursa Halkevinin, bu ilâve kısmını iki forma yerine dört formaya çıkarmasını ehemmiyetle temenni ederiz. Bütün bunlardan başka inkılabı, halk terbiyesine, Bursanın mahalli ziraatına, köycülüğe aid faydalı yazılar da, derginin ehemmiyetini arttırmaktadır. Bu kısa tahlilimiz, Bursa Halkevi dergisinin ne kadar itina ve gayretle çıkarıldığını anlatmağa kâfidir sanırız.

Taşpınar, Afyon Halkevi aylık dergisi, cild IV, sayı 44, haziran 1936, sayısı 10 kuruş.

Derginin bu yeni sayısında Edib Âli Gökpınar, *Karahisarlı şair Abdurrahim* hakkındaki yazısına devam ederek, onun derslerinden örnekler veriyor. Bekir Sıdkı Sencer, *Mehmed Semai Dedenin çok meşhur bir gazelini* neşrediyor. Bunlardan başka,

muhtelif yazılar ve tercümeleri de ihtiva eden bu derginin, bundan böyle mahalli tarihe aid daha mühim vesikalar neşretmesini temenni ederiz. İsparta ve Bursa Halkevleri mecmuaları, bu hususta Taşpınara çok güzel birer örnek olabilirler.

Akpınar, Niğde Halkevi aylık dergisi, yıl 1, sayı 16, haziran 1936, sayı 10 kuruş.

Niğde Halkevi dergisi, inkılâba, edebiyata aid yazılardan başka, mahalli tarihe aid bazı araştırmaları da ihtiva ediyor: *Tarihde Niğde adı* isimle M. Zeki Oral tarafından yazılan faydalı bir makale, *Kemal Emmi-nin bir bahariyesi*, dergide tercümelere fazla yer verileceğine, çok eski bir kültür merkezi olan Niğde ve havalisi hakkında tarih, arkeoloji ve folklor malzemesi ve tetkikleri neşredilse, şüphesiz, çok daha faydalı olur.

Çağlayan, Antalya Halkevi aylık dergisi, cild 1, sayı 7, temmuz 1936, sayısı 10 kuruş.

Antalya Halkevi tarafından çıkarılan bu derginin bu sayısında mahalli tarihe ve milli kültüre aid şu yazılara tesadüf ediyoruz: Naci Kum, *Antalya, folklor kaynağıdır*, başlığı altında Tekelioğluna aid bir türküyü neşrediyor. Antalya'nın eski ananelerinden *Köy düğünü*'nü anlatan mühim bir yazının bu sayıda da devamını görüyoruz. Osman Bahadır oğlunun *Bey Bögrek* adlı yazısı, Dede Korkud hikâyeleriyle uğraşanların dikkatini çebedecek bir yazıdır. Bunlardan başka inkılâba aid yazılar, şiirler de vardır. Derginin gelecek sayılarında mahalli tarihe, Antalya ve havalisi folklorına o havalide yaşayan Türk kabilelerinin etnografyasına aid maddeler ve tetkikler görmek en büyük dileğimizdir.

SON ALTI AY ZARFINDA ÇIKAN TÜRKOLOJİYE
MÜTEALLİK ESERLER
BİBLİYOGRAFYA

Abu Mansur Abd-al-Kahir ibnî Tahir al Baghdadi (d. 1037) : *Moslem Schisms and Sects (Al-Fark Bain al-Firak)*. Being the history of the various philosophic systems developed in İslâm. Translated from the Arabic with introduction and notes by Abraham S. Halkin, Ph. D. Part II. Tei-Aviv 1935 u. London : Luzac et co. (XVIII, 262 S.) gr. 8. 8s.6 d.

Aga-Oglu, M. : *Persian Bookbindings of the fifteenth İentury*. Ann Arbor: University of Michigan Press 1935. (IX,23 S. 22 Taf.) 4 = University of Michigan publications, Fine Arts, Vol. 1. S 5

Argenti, Ph. : *The Occupation of Chios by the Venetians (1694)*. Described in *Contemporary Diplomatic Reports and Official Dispatches*. London: John Lane, The Bodley Head Ltd. 1935. (CXV, 306 S.) 8. 12s. 6 d.

Barthold, W. : *Ulug beg und seine Zeit*. Deutsche Bearbeitung von Walter Hinz. Leipzig : Deutsche Morgenländ. Gesellesch, in Komm. bei F. A. Brockhaus 1935. (X, 252 S.) gr. 8° = *Abhandl. f. d. Kunde des Morgenlandes*, XXI. Bd. Nr. 1. RM 10.

Bischoff, N. v. : *Ankara, Eine Deutung des neuen Werdens in der Türkei*. München: Bruckmann; Wien : A. Holzhausen 1935. (IV, 226 S.) 8° RM 4. 80.

Bolender, E. : *Die Neu-Türkische*

Wirtschaft und Wirtschaftspolitik. Berlin - Steglitz, Friesen - str. 2: Selbstverlag d. Verf. o. J. (193 S.) 8°.

Bratianu, G. I. : *Recherches sur Vicina et Cetatea Alba*. Contributions à l'histoire de la domination byzantine et tatare et du commerce génois sur le littoral roumain de la mer noire. Paris: Paul Geuthner 1935, (197 S. 8 Taf.) gr. 8° = *Universitatea din Iasi. Studii de Istorie generala publicata sub ingrijirea D-Lui G.I. Bratianu*, I. 20 Fr.

Bruns, G. : *Der Obelisk und seine Basis auf dem Hippodrom zu Konstantinopel*. Mit enim Beitrag von Friedrich Krauss. Istanbul: Deutsches archäol. Institut 1935. (VIII, 92 S. 89 Abb. auf Taf.) 4° = *Istanbul Forschungen*, Hrsg. v. d. Abt. Istanbul des archäol. Institutes des Deutschen Reiches, Bd. 7. RM 15.

Fahri, Z. : *Essai sur la transformation du Code familial en Turquie*. Etude de sociologie juridique appliquée. Paris: Editions Berger - Levrault 1936. (IX, 109 S.) gr. 8° = *Collection de l'Action*. Revue trimestrielle turque de morale et de sociologie. Série B. Nr. 3 İş Mecmuası: Istanbul.

Farrère, C. : *Les quatre dames d'Angora*. Roman. Paris: Ernest Flammarion 1833. (283 S.) Kl. 8°. 12 Fr.

Fox, R. : *Genghis Khan*. London : John Lane the Bodley Head 1936.

(XV, 285 S. 8 Abb. 2 Ktn.) 8°. 12s. 6 d.

Froemberg, H. : Kamal Atatürk. Soldat und Führer. 2. Aufl. Stuttgart: Franckh. 1935. (222 S. 12 Taf.) 8°. Lw. RM 5. 2..

Gelb, I. J. : Inscriptions from Alishar and Vicinity. Chicago/III. : The University of Chicago Press 1935 (XV, 84 S. LXIII Taf.) 4° = The University of Chicago Oriental Institute Publications Vol. XXVII, Reserches in Anatolia, Vol. VI. S. 6.

Grönbech, K. : Der türkische Sprachbau. I. Kopenhagen : Levin et Munksgaard 1936. (182 S.) 4°. D. Kr. 12.

Kral, A. Ritter von : Das Land Kamal Atatürks. Der Werdegang der modernen Türkei. Wien : Wilhelm Braumüller 1935. (XII, 181 S. Kte.) gr. 8°. RM 4. 50; Lw. 5. 50.

Levi della Vida, G. : Elenco dei Manoscritti Arabi Islamici della Biblioteca Vaticana. Vaticani Barberiniani Rossiani. Città del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana 1935. (XXIX; 347+41 S.) gr. 8° = Studi e Testi, 67. Lire it. 110.

Mc Dowell, R. H. : Coins from Seleucia on the Tigris. Ann Arbor: University of Michigan Press 1935. (XIV, 248 S., 6 Taf, IX S.) 4° = University of Michigan Studies, Humanistic Series, Vol. XXXVII S 3.50.

Räsänen, M. : Türkische Sprachproben aus Mittel - Anatolien. II: Jozgat Vil. Helsingfors: Akademiska Bøghandeln; Leipzig : Otto Harrasowitz 1935. (106 S.) gr. 8° = Studia Orientalia, ed. Societas Fennica VI,2.

Rasonyi, L. : Ungarische Bibliographie der Turkologie und der Orientalisch - Ungarischen Beziehungen 1926 - 1)34, Budapest: Körösi Csoma-Tarsasag; Leipzig: Harrasowitz 1935 (68 S.) gr. 8° = Körösi Csoma-Archivum, I. Ergänzungsband, H. I.

Rice, D. T. : Byzantine Art. Oxford : At the Clarendon Press 1935. (XIII, 255 S., 48 Taf., ; Ktn.) 8° 12 s. 6 d.

Ritter, H. : Die Schrift des Härit Ibn Asad al-Muhasibi über den Anfang der Umkehr zu Gott (Kitab Bad Man Anaba Ila Llahi Ta'ala). Glückstadt: Augustin 1935. (20 S.) gr. 8°

Robert, L. : Villes d'Asie Mineure. Etudes de géographie Antique. Paris: E. de Boccard 1935. (255 S.) 9 Taf.) gr. 8° = Etudes Orientales publiées par l'Institut français d'Archéologie de Stambol, II. 40 fr.

Rössler, F. : Kemal Pascha. Berlin: R. Kittler 1934. (127 S.) 8° = Männer und Mächte. RM. 4.; Lw. 4.80.

*İmtiyaz Sahibi : Nusret Köymen
Necibali Küçüka.*

Umumi neşriyatı idare eden :

Ankara'da Ulus Basımevinde basılmıştır.

HALKEVLERİ DERGİLERİ

Taşpınar (*Afyon*) aylık, Altın Yaprak (*Bafra*) aylık, Kaynak (*Halikası*) aylık, Devrimin Sevi (*Bilecik*) aylık, Türkün (*Bursa*) üç ayda bir, Altı Ok (*Edirne*) aylık, Altın (*Elâzığ*) aylık, Halkevi (*Eskişehir*) aylık, Akça (*Giresun*) aylık, Yeni Türk (*Eminönü*) aylık, Halk Bilgisi Haberleri (*Eminönü*) aylık, Ün (*Isparta*) aylık, Fikirler (*İzmir*) on beş günde bir, Doğuş (*Kars*) aylık, Ilgaz (*Kastamonu*) aylık, Batı Yolu (*Kızılay*) aylık, Yeni Doğuş (*Manisa*) aylık, Akpınar (*Niğde*) aylık, 19 Mayıs (*Samsun*) aylık, Düranar (*Sinop*) aylık, Ortayayla (*Sivri*) aylık.

İŞ

TÜRKİYE AHLAK ve İÇTİMAİYAT MECMUASI

Birinci cildi intişar etmiş olup dörtlüsayıdan ibarettir. Bu yıl ikinci cildine başlamıştır. Önümüzde çıkacak sayısını Türk medeni kamununun neşrinin onuncu yıldönümüne bağışlıyor. Bütün hukuk, felsefe ve içtimaiyat menâiplerine tavsiye ederiz. Birinci cildinden tedarik etmek isteyenler doğrudan doğruya (*İstanbul, İŞ Mecmuası*) adresine müracaat etmelidirler.

İstanbul'da satıldığı yer : İktisat, Halit, Hâşem.

Ankara'da satıldığı yer : Akba.

ANNE YURT ve TOPRAK KOKUSU

Çok nefis bir şekilde basılan bu kitap bizde hiç tecrübe edilmiş bir lâlûpla yazılmış birçok güzel parçaları ihtiva ediyor. Osman Nebi ve Ziya Nebi'nin bu kitabını bütün okuyucularımıza tavsiye ederiz.

NUSRET KÖYMEN'İN KÖYÇÜLÜK KİTAPLARI

Halkçılık ve Köyçülük 50, Mekâika'da Köyçülük 75, Köyçülük Rehberi 20, Köyçülük Esasları 20, Köyçülük Programına Giriş 30 kuruştur.

Ankara'da Tarık Edib Kütüphanesi, ayrıca posta parası göndermek istemez.

ULUS Basımevi